

N Á R O D O P I S N Á

Reviewe

4 / 2006

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2006, ročník XVI
(XLIII. ročník Národopisných aktualit)
VYDÁVÁ Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

REDAKČNÍ RADA: Jan Blahůšek, Hana Dvořáková, †Richard Jeřábek, Eva Krekovičová, Jan Krist,
Vlasta Ondrušová, Martina Pavlicová, Karel Pavlišťík, Jana Pospíšilová, Daniela Stavělová,
Martin Šimša, Zdeněk Uherek, Lucie Uhlíková, Marta Ulrychová, Miroslav Válka

Šéfredaktor: Jan Krist
Redaktorka: Martina Pavlicová
Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková
Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná
Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 29. prosince 2006
ISSN 0862-8351

N Á R O D O P I S N Á

revue

4/2006

OBSAH

Studie

O hračkách, hrách a hraní (<i>Zdeňka Poláková</i>)	195
Od hračky k upomínkovému předmětu (<i>Alena Křížová</i>)	201
Tradice výroby zakuřované hračky (<i>Michal Roček</i>)	209
Dětský bič – hračka i pracovní nástroj (<i>Václav Michalička</i>)	218
Jak si hrají děti Romů (poznámky z terénního výzkumu v Rudňanech) (<i>Jana Poláková</i>)	222

Fotografická zastavení

Mým potomkům... (<i>Helena Beránková</i>)	226
---	-----

Proměny tradice

Vánoce jako vynalezená tradice či ambivalentní rituál? (<i>Eva Jirková – Marta Ulrychová</i>)	228
---	-----

Společenská kronika

Zdravice k osmdesátinám Jana Trojana (<i>Dušan Holý</i>)	233
Jubilantní pozdrav Miloslavě Hoškové (<i>Eva Večerková</i>)	234
Jubilantka Eva Kröschlová (<i>Daniela Stavělová</i>)	234
Otakar Pokorný (13. 11. 1926 Přeštice – 3. 5. 2006 Brno) (<i>Dušan Holý</i>)	236
Richard Jeřábek (14. 5. 1931 – 14. 10. 2006) (<i>Josef Jančář</i>)	236
Vzpomínka na cesty s Richardem Jeřábkem (<i>Jana Pospíšilová</i>)	237
Malá osobní vzpomínka na Říšu Jeřábka (<i>Dušan Holý</i>)	238

Konference

Seminář Etnokulturní tradice v současné společnosti (<i>Jarmila Vrtalová</i>)	238
9th EASA Biennial Conference „Europe and the World“ (<i>Helena Beránková</i>)	239

Výstavy

Výstava „Zápal, Chvojka, Neckář a další architekti v meziválečné Plzni“ (<i>Marta Ulrychová</i>)	240
--	-----

Festivaly

Zpívali jsme sobě a pospolu ... MFF Strážnice 2006 (<i>Zdeněk Mišurec</i>)	240
O kradení aneb Strážnice bere i dává (<i>Josef Holcman</i>)	242
Co nám sdělily ženy z Lipova na letošní festivalové Strážnici (<i>Alena Schauerová</i>)	245

Recenze

R. Stoličná-Mikolajová: Jedlo ako klúč ku kultúre (<i>Marta Toncrová</i>)	246
J. Pospíšilová – E. Krekovičová (ed.): Od pohádky k fámě (<i>Martina Pavlicová</i>)	246
D. Drápala: „...ani ta metla nedala hladem umřít...“ (<i>Karel Pavlišťík</i>)	247
J. Pavlík: Kuželov. Hornácká dědina pod křídly větrného mlýna (<i>Jan Krist</i>)	248
Zpívání a vyprávění z Kuželova (<i>Jan Krist</i>)	248
Acta musealia 5, 2005, č. 1 – 2 (<i>Josef Jančář</i>)	248
Výroční zpráva Národního ústavu lidové kultury za rok 2005 (<i>Karel Pavlišťík</i>)	249

Zprávy

Sbor ustaven (<i>Jan Miroslav Krist</i>)	250
Máme nebo nemáme mít obavy o udržení tradice slováckého verbuňku? (<i>Jan Pavlík</i>)	250
Hračky a dárky pro děti. Inspirace tradiční řemeslnou tvorbou (<i>Ivana Janouchová</i>)	251
Nositelé tradice lidových řemesel v roce 2006 (<i>Martin Šimša</i>)	252

Ročníkový obsah

254

Resumé

256

O hračkách

I když hračky, hry a hraní řada lidí považuje za záležitost dětí, je nesporné, že určité druhy lidského konání, poskytující zábavu, napětí či naopak relaxační uvolnění, byly provozovány od pradávna dětmi i dospělými. Důkazy poskytují archeologické nálezy a od období rozvoje lidské vzdělanosti i písemné doklady.

U nejstarších nálezů figurek zvířat i lidí není jejich pravé poslání zcela bezpečně prokázáno, protože mohly sloužit jako hračky, ale stejně tak i jako kultovní předměty. Proto za hračky bývají považovány až nálezy z období starověku, v první řadě z území starověkého Egypta. Jsou to různé hliněné figurky, ale také například míč z papyru.

Hry s míčem patří od nepaměti k oblíbeným zábavám člověka. Zpočátku se ke hře používaly kameny, kulaté plody, stočené listy, postupně pak zvířecí kůže nacpané trávou, chlupy nebo odřezky kůže, dále pak koule ze dřeva a elastických přírodních šťáv, rybí měchýře aj. Hry se provozovaly volně v přírodě, později se pro některé budovala i speciální hřiště, což potvrzují archeologické nálezy už u starých Mayů či Aztéků.

Ze starého Řecka pak pocházejí hračky, které se už lišily zaměřením na chlapce, pro které byly určeny figurky vojáků, vozíky, koníci či hliněné JO–JO, a děvčata, kde suverénně dominovaly panenky. O hierarchii výrobků vypovídal použitý materiál – od pálené hlíny, dřeva a textilu po jantar, mramor, slonovinu, stříbro i zlato.

Také názory na poslání a význam hry a hraček se v čase vyvíjeli. Antičtí filozofové již tehdy hře přikládali velký význam a posuzovali ji z hlediska společenského i náboženského. Například sám Platón funkci hry označil za prostředek boží milosti. Provozování určitých typů her bylo od jejich vzniku spojováno s kultem bohů. V Řecku k nim patřily olympijské a scénické hry, předváděné ve velkých amfiteátrech, Římané vedle kultovních her pěstovali pro zábavu například hry jezdecké a zápasy gladiátorů. V Platónových i Aristotelových dílech je formulováno mimo myšlenek o funkci her v životě lidí už i jejich využití při výchově dětí a mládeže.

Hru jako možného pomocníka při vzdělávání zmiňovali ve svých dílech i středověcí myslitelé. Období renesance, pěstující harmonicky rozvinutou lidskou osob-

nost, prosazovalo při výchově a vzdělávání názornost, při níž byly uplatňovány různé hry s obrázky a docházelo také k výraznému rozvoji her intelektuálních a pohybových. První obrázkovou didaktickou hru zpracoval Thomas Mürner a byla vydána v Krakově v roce 1510.

Nadčasový názor na význam hry a hraček při zdravém vývoji dítěte s řadou metodických návodů představil ve svém díle *Svět v obrazech* Jan Ámos Komenský. Hru předškolních dětí považoval pro jejich zdraví za stejně potřebnou jako kvalitní stravu a spánek. Měla sloužit k pobavení, rozvoji smyslů a myšlení a současně i obohacení znalostí. Vedle manipulace s přírodninami a předměty denní potřeby chápal Komenský potřebu existence speciálních herních předmětů – hraček, jako jsou figurky lidí, zvířat či pracovních nástrojů. Učení formou určitých pohybových a intelektuálních her i využívání didaktických pomůcek pak požadoval i při školním vyučování, aby učení bylo příjemné a zábavné.

První didaktické pomůcky byly v podstatě zároveň i hračkami. Například vojenská tematika byla po staletí oblíbená a využívaná při výrobě hraček i při vlastních hrách, u bohatých chlapců byla však také součástí soukromého vyučování. Pro děti z nejvyšších vrstev byly k mání armády plně vyzbrojených vojáků z drahých kovů. Majetní měšťané kupovali synkům vojáků z olova,

Z výstavy *O hračkách, hrách a hraní*. Moravské zemské muzeum 2006. Foto S. Doleželová.

nižší měšťanské vrstvy a bohatší venkované ze dřeva a ty nejchudší děti si je většinou vyráběly sami z volně dostupného přírodního materiálu. (Samovýroba hraček byla důsledkem nedostatku peněz, chudé obchodní nabídky, ale z velké části i tvůrčího dětského ducha – ještě mnozí současní padesátníci se pamatují na vlastnoručně vyráběné meče, pistole či pušky ze dřeva, praky nebo tanky z dřevěných špilek na nitě.)

18. století přineslo pokrok v názorech na vnímání, a tudíž rovněž respektování období dětství. Do té doby bylo dětství s jeho specifickými potřebami uznáváno maximálně do sedmi let věku dětí a pak již byly děti zařazovány do společenského života a her dospělých. Nyní se však začínaly propagovat názory, vysvětlující odlišnost dítěte od dospělých s ohledem na jeho věk i osobité vlastnosti. Hračky a hry se proto začaly diferencovat a promyšleně využívat také při výchově a učení dětí. Velmi pozitivní skutečností je, že se s jejich pomocí pracovalo i s dětmi handicapovanými. Vznikaly soubory hraček či didaktické hry pro předškolní a školní děti, jako bylo početní domino, skládací abeceda či loto, obrázkové poznávací hry apod. Didaktická hra měla za úkol nejen poučovat, ale také poskytovat zábavu. Ne všechny hračky i při dobrém úmyslu ale sloužily dobře svému účelu. Ukázalo se, že u těch se striktně vymezeným návodem k použití bylo tlumeno jejich didaktické poslání, protože děti ztrácely o práci formou řízené hry s pevnými pravidly brzy zájem. Příkladem toho byl také případ proslavené stavebnice Froebelovy dárky.

Z výstavy *O hračkách, hrách a hraní*. Moravské zemské muzeum 2006.
Foto S. Doleželová.

Prvek zajímavosti a zábavnosti splňovaly nově vznikající typy hraček, které odrážely technický pokrok a nové vynálezy. Vedle panenek, nádobíčka, loutek, míčů, obručí, trumpet, housliček, bubínků, vozíků, šavlí, pušek, větrníků, papírových draků atd. se začaly vyrábět také vláčky, parní stroje a k nejatraktivnějším novinkám pak patřily hračky mechanické. Řada hraček se na naše území dostává složitými cestami. Například jedna z nejoblíbenějších stolních her „Člověče, nezlob se“, která je známá pod různými názvy po celém světě, se již před 17. stoletím hrála v mírné době například v Koreji. Do Evropy se dostala přes Anglii, kdy byla v roce 1896 uvedena na trh pod názvem „Ludo“. U nás v první polovině 20. století získala velkou popularitu, která trvá dodnes.

Minulé století přináší čím dál výraznější civilizační změny v životním stylu. Mimo jiné je nazýváno „stoletím dítěte“, proto roste pozornost vůči hračkám, které se podílejí na utváření jeho osobnosti. Mají za úkol napomáhat všestrannému rozvoji dítěte a zprostředkovat alespoň částečně informace a zážitky z přírodního prostředí, které čím dál víc postrádaly především městské děti. Rostoucí nároky na znalosti a výkonnost člověka vyvolává tlak na hledání účinných nástrojů na zkvalitnění jeho schopností a vzdělanosti. Tyto skutečnosti se samozřejmě promítaly do pedagogických trendů i vlastní produkce hraček. Proto se hra jako jeden z nástrojů účinně ovlivňujících vývoj dítěte stala předmětem studia řady věd, jako jsou pedagogika, psychologie, fyziologie, sociologie, kulturní antropologie či folkloristika, k jejímu dalšímu odbornému i praktickému využití.

Ve druhé polovině 20. století už hračka v celosvětovém měřítku spolehlivě figurovala jako výnosný spotřební artikl, nabídka na trhu ovlivnil razantní nástup plastických hmot. Také u nás po úspěchu mechanických hraček přicházely modely s elektrickým pohonem, rozšířila se průmyslová výroba dalších typů hraček a her, přesto však některé typy zůstávaly úzkoprofilovým zbožím, které se hlavně před Vánoce pracně shánělo.

První hrátky s počítačem u nás v poválečné éře vymýšleli programátoři sálových počítačů pro svoji zábavu či zajímavější prezentaci těchto přístrojů. V šedesátých letech se jednalo o jednoduché elektronické videohry, jako piškvorky nebo ping-pong, které se ovládaly pouze pomocí klávesnice. Až od osmdesátých let, kdy se rozšiřuje prodej počítačů pro domácí použití i zábavní průmysl v této oblasti, se rozbíhá rovněž éra počítačových her.

Počátkem devadesátých let se náš trh výrazně otvírá dovozu zahraničních hraček. Nákupní horečky vyvolávají módní vlny tzv. mončičáků, barbin, plyšáků, filmových pohádkových postav, nejrůznějších sběratelských kolekcí, digitálních a počítačových her aj. Pozitivum většího výběru se potýká s negativními dopady, jako je mimo jiné zahlcení levnějším, ale zdaleka ne vždy kvalitním zbožím, takže se u nás objevují často také hračky pro děti nevhodné či dokonce zdraví nebezpečné. Kvůli složitému konkurenčnímu prostředí se rozsah výroby tradičních českých hraček snižuje a ty úspěšné naopak často putují na objednávku do zahraničí.

Podle odborníků se v současné době vyrábí přes jeden milion různých druhů hraček, z toho asi polovina v Hongkongu. Evropské země s pověstnou tradicí hračkářské výroby dodávají na trh dohromady pouze několik desítek tisíc druhů.

Zvláštní kapitolou v historii hraní je lidová hračka a hry a hračky chudých. Lidové hračky vyráběli dospělí nebo si je zhotovovaly děti samy. Dospělí vyráběli hračky pro svoje děti, vnoučata, a nebo na prodej. K nejoblíbenějším patřily panenky, nádobíčko, hospodářské nářadí, husaři na koni, vozíčky, koníčky, ptáčci, píšťalky, káči, ale také dřevěné pohyblivé hračky jako panáčci na houpačce či klovající slepice atd.

Zpočátku se zhotovovaly v rodině jako unikátní předměty pro konkrétní děti. Pak se jejich výroba rozšiřovala, výrobní rodinná tradice určitých druhů hraček se často dědila z generace na generaci, až se ustálila na určitém typu a vyhraněné výtvarné podobě a domácí výroba postupem času přešla na výrobu řemeslnou.

Hračky se prodávaly na trzích, poutích, na venkov je přinášeli členové rodiny z pochůzek z města nebo i podomní obchodníci. Jako dárky je děti ale dostávaly všeobecně mnohem méně, než je nyní běžné, takže u většiny dětí patřily k „majetku“, na který byly pyšné, který si chránily a opatrovaly.

Kde chyběly peníze na nákup hraček a v rodině nebyli ani šikovní tvůrci hraček podomácky vyráběných, musely si děti poradit samy. Díky fantazii hračky nahrazovaly větvičky, různé plodiny, kamínky, rostliny, kůra, ale i sklíčka, provázky, hadříky atd. Vznikaly nahodilé hračky k momentální hře – panenky z polínek, kukuřičných klasů, řepy či brambor, zvířátka ze samorostů, klacíků či suchých plodů, bezové pušky a šavle z větví, kostýmy z travin, starých hadrů a pytlů, stavby z polínek

atd. Stejně posloužily i drobné předměty denní potřeby: boty se po čas hry proměnily v kočáry nebo vláčky, vařečky se proměnily na dýky a meče, pokličky na štíty, necky posloužily jako koráb, z klubiček byly míčky, z šátku maňásky, z punčoch copy atd. Podle domácího prostředí se odvíjel materiál na hračky i některé hry. Jiné možnosti měly děti dřevaře, chalupníka, tkalce, tesaře nebo továrního dělníka.

I chudé děti pak mohly „zbohatnout“ při některých hrách – vyhrát v kuličkách a dalších soutěživých hrách, kde se hrálo o něco, nebo při výměnném obchodě, tzv. šmelení. Ten měl svoje pravidla, ale šikovný obchodník dokázal alespoň občas uzavřít „výhodný“ obchod. Zde se právě prováděly transakce s bezcennými nebo lehce nabytými tretkami až po kupované hračky, jako byly hliněné i skleněné kuličky, řehtačky, vojáčci, větrníky, píšťalky, barevné tužky, nožíky, obrázky, korálky, pentle, knoflíky aj.

Rozdíl mezi městskými a venkovskými hrami ovlivňovalo prostředí, kde se odehrávaly. Chudé děti měly od útlého věku řadu povinností, takže na hru nezbývalo příliš času, a proto využívaly každé možné chvíli i při některých pracích. Například na venkově se převážná část her odehrávala na návsi a hlavně ve volné přírodě – na pastvě, u vody, v lesích. Kluci na jaře otloukali píšťalky, v létě stavěli vodní mlýnky, rybníčky po dešti, hráze na potocích, chytali raky, odpalovali špačky, proháněli káču, obruče, hráli si na vojáky a pod. Na zimu si starší chlapi

Z výstavy *O hračkách, hrách a hraní*. Moravské zemské muzeum 2006. Foto K. Jursa.

mnohdy sami dokázali podle starších modelů vyrobit jednoduché sáňky a někdy i lyže. Děvčata pletla věnečky, hrála vodu, školku, barvy, kytky, kaménky atd. Kuličky, fazole i řadu dalších her hrávaly děti společně.

Že pro hraní neměly ideální podmínky i děti z majetných venkovských rodin, potvrzuje vzpomínka paní Pokorné z Oslavičky (*1926). Hračky a hraní u dětí, které již začaly chodit do školy, byly totiž ještě u předválečné selské generace často považovány za nešvar, který je odvádí od práce. Proto ji maminka už jako sedmi-osmiletou posílala hrát si tajně, aby ji přitom neviděla babička.

O hrách

Slovy odborníků patří hra k základním, přirozeným projevům dětského chování a zprostředkovává dítěti různými formami poznávání, učení, odreačování, pozitivní citový prožitek i získávání zkušeností k začlenění se do společnosti. Doposud nebyla vytvořena ucelená, jednotná a všechny druhy her zahrnující typologie, protože hledisek na dělení her je z různého pohledu celá řada. Nejčastější třídění her je následovné: a) typy her v jednotlivých vývojových fázích dítěte; b) hry pro chlapce a dívky; c) hry tvořivé a s pravidly; d) hry individuální a kolektivní; e) hry rozvíjející pohybové schopnosti a hry rozvíjející rozumové schopnosti – tyto lze dále dělit na manipulační, konstruktivní, napodobivé, námětové, fantazijní, kombinační.

Z výstavy O hračkách, hrách a hraní. Moravské zemské muzeum 2006.
Foto K. Jursa.

Zvláštní postavení zaujímají hry didaktické a psycho-terapeutické. Od kvalitních hraček s didaktickým zaměřením se očekává, že dokáží dítě nejen upoutat, ale hru i sledovaným směrem ovlivňovat a rozvíjet, a tím vytvářet vhodnější podmínky pro motivaci dítěte při vzdělávání.

Zajímavé jsou i druhy lidových her, kde je mimo jiné patrné, že hračka zde zdaleka nebyla klíčovou součástí herních činností. Tyto hry lze dělit podle typu na: a) hry nepohybové (s hesly, povely, říkadly, zpěvem, vyprávěním, hádankové, pozornostní, výtvarně tvořivé); b) hry pohybové (povelové s dialogem, se zpěvem, s vyprávěním, hádankové, pozornostní, bez mluveného slova, vodní, ve sněhu, na ledě); c) hry s ustálenými předměty (míč, nůž, švihadlo, šátek, pešek, hole, kamínky, knoflíky, fazole, vejce, mince, kuličky, motouz, bláto, zápalky, sněhové koule, sáně aj.); d) hry a písně obřadní a koledy; e) přání k jmeninám a narozeninám.

O hraní

Jak už bylo řečeno, po staletí byly hračky vnímány především jako předměty, prostřednictvím kterých se děti bavily a zároveň připravovaly na svoje budoucí společenské postavení a povolání, takže byla uznávána především jejich schopnost přenosu zkušeností a informací. Proto se základní soubor hraček od starověku do 19. století zásadně neměnil, odlišoval se jen použitým materiálem a výtvarným provedením. Až minulé století přináší uvolnění tohoto zažitého pracovně výchovného trendu a přikládá se čím dál větší význam hře jako jednomu z prostředků ke zdravému rozvoji dítěte. Hračka se stává respektovaným prvkem, který hru ovlivňuje a rozvíjí.

Je samozřejmé, že ne každou hračku je možno považovat za dobrou a názor dítěte a dospělého se může někdy i výrazně lišit. Druhů hraček je nesmírné množství a jejich působnost na dítě individuální. Co jedno dítě může považovat za nejmilejší hračku, druhé může bez zájmu odložit. Dobrá hračka je pro dítě nejenom partnerem ke hře, ale často k ní získává určitý citový vztah.

Nejsilnější působnost v této oblasti mají po staletí plyšové a látkové hračky a různé loutky, které se stávají pro dítě zároveň i kamarádem či přímo talismanem. Za povšimnutí určitě stojí panenky a hračky ze soudobé produkce waldorfské školy, určené pro děti od nejtělejšího věku, které ponechávají dítěti díky svému designu velký prostor pro rozvoj fantazie spojený s citovým prožitkem.

Napodobivé hry na dospělé a jejich pracovní činnosti zprostředkovávají panenky s kočárky, postýlkami, vybavení kuchyní i celých domácností, obchod, kadeřnictví, škola, ordinace, řemeslné dílny, profesní auta a činnosti, vojenská témata atd..

Velký význam pro rozvoj fantazie a kreativity pak mají dramatické, výtvarné i hudební aktivity. Sem patří divadelní loutky a divadélka hotová či improvizovaná, výtvarné potřeby i rytmické či akustické nástroje. Rozumový vývoj podporuje celá škála her od manipulačních s různými soubory kostek a mechanických hraček přes hry konstruktivní s různými stavebnicemi a modelářskými kolekcemi po hry kombinační, které představují mimo jiné kombinační stolní hry, hlavolamy, ale také křížovky s jejich novodobými variantami atd.

Pohybové hry provází člověka od narození často až do pozdního věku a hračky v rámci těchto her používané se od starověku stále zdokonalují i množí – například jenom míč má v současné době nepřehledné množství podob a využití.

Tento výčet typů hraček je jen zlomkem ze stále se rozšiřující produkce nových modelů, který se zdá být přímo nekonečný. Jisté je, že by rodiče měli věnovat velkou pozornost zájmům svých dětí i způsobu jejich hry, protože jim může hodně napovědět o vývoji jejich schopností, vlastnostech i potřebách. A neměli by zapomínat, že každá hračka má svoje poslání, ale také omezené možnosti.

Většina z nás dospělých si určitě ještě vybaví svoje oblíbené dětské hry či hračky. Hraček bývalo poskrovnu a současná doba se nám proto jeví co do výběru nesrovnatelná. Řada dnešních dětí má daleko více hraček, než ve skutečnosti potřebuje. Jejich prarodiče jako by si chtěli vynahradiť nedostatek hraček v dětství, nebo nemohou odolat velkému výběru, rodiče mechanicky přejímají soudobý trend nakupování. Módní hračky se stávají společenskou prestiží dětí, rodin i soubojem dospělých mezi sebou: kdo dá víc a dražších dávků, ten má dítě více rád. Dítě si přeje hračku, žadoní o ni a když ji dostává, často o ni za chvíli ztrácí zájem. Množství hraček pod vánočním stromkem nejedno dítě nebaví ke konci ani rozbalovat, natož potom si se všemi důkladně pohrát. Dospělí jsou zklamáni, ale po krátké době už zase přemýšlejí, čím by svému dítěti udělali radost, aby si pěkně hrálo. Bohužel mnozí zapomínají, že umění si hrát a hru prožívat nezáleží na množství, ani na ceně hraček. Dobrá hračka nemu-

sí být nákladná, ani nemusí být původem hračkou, vše záleží na dětské fantazii, tvořivosti a podmínkách, které samostatnou hru umožňují. Dobrá hračka by měla odpovídat fyzickým i duševním schopnostem a vlastnostem dítěte, vyvolávat pocit citového uspokojení a obsahovat v hravé formě určitý výchovně vzdělávací efekt. Dítě by mělo být schopno pochopit účel hry a zvládnout ty herní činnosti, které hračka umožňuje, jinak nedosáhne pocitu uspokojení z příjemného a smysluplného zážitku.

Příčin pro nesoustředěnou, těkavou hru dítěte, nebo dokonce neochotu si samostatně hrát, může být celá řada. Mimo jiné může být signálem, že dítě prožívá pocit

Z výstavy *O hračkách, hrách a hraní*. Moravské zemské muzeum 2006.
Foto S. Doleželová.

nespokojenosti či určitého strádání při nedostatku času a porozumění dospělých, zahlcením hračkami či hrou s nevhodnými hračkami pro jeho věk a schopnosti, direktivním přístupem rodičů či pedagogů, kdy se snaží děti do her vstupovat, řídit je, nebo přímo vyžadují pouze typy didaktických her s cílenou výukou apod. Od hraček dospělí stále více očekávají, že děti na celé hodiny zabaví, aby se jim oni sami nemuseli věnovat. Za nejvhodnější, nebo spíše v tomto směru neúčinnější hračky považují mobil, walkman a počítač. Pasivní způsob přijímání zážitků i poznatků touto formou se prokazatelně odráží v ochabování zájmu dětí o aktivní, klasický způsob hraní se všemi jeho negativními dopady na jejich citový i rozumový rozvoj. Proto lze všem současným i budoucím

generacím dětí přát, aby pro ně hra zůstala vždy dobrovolnou, samostatnou kreativní činností, která jim bude přinášet pocity radosti a spokojenosti.

Ke sledované tematice od 8. listopadu 2006 probíhá v Moravském zemském muzeu v Brně výstava *O hračkách, hrách a hraní*. Autorka článku a kolektiv oddělení Dětského muzea připravili netradičně pojatý výstavní projekt, který využívá k prezentaci hraček a jejich didaktického poslání směrem k dítěti novodobé trendy muzejní pedagogiky, preferující právě hru jako jeden z klíčových prostředků ke komunikaci dětského návštěvníka s tématem. Výstava v Brně končí 31. března 2007, v komornější podobě bude jako putovní projekt prezentována v dalších českých muzeích.

LITERATURA:

Borecký, V.: *Světly hraček*. Praha: Mona 1982.

Dúbravský, V. (ed.): *Quo vadis výchova?* Sborník z celoslovenského vědeckého semináře organizovaného Luventou 19.1.1994. Bratislava: b.v. 1994.

Duplinský, J.: *Hra z pohledu psychologa*. Praha: AV ČR 1993.

Millarová, S.: *Psychologie hry*. Praha: Panorama 1982.

Miškurcová, V. – Fišer, J.: *Hračka v životě dítěte*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989.

Summary

The history of playing reaches back to the primeval times – the oldest maintained toys of the provable origin come from the primeval civilizations. Since the Classical times, the attention was paid to the meaning of playing and the possibilities of its didactic mission. Those tendencies were developed by medieval and modern philosophers and pedagogues. The 18th century brought an important positive change in views of the importance of toys and their affection with upbringing and education, which is reflected in the production of many new types. In the 19th and especially in the 20th century, these questions were observed within a lot of scientific branches systematically – both its positive and negative trends and affects.

OD HRAČKY K UPOMÍNKOVÉMU PŘEDMĚTU

Alena Křížová

Tradice podomácké výroby tzv. lidové hračky je v našich zemích poměrně krátká. I když se na základě některých ústních pramenů kladl její začátek do konce 18. století, ve skutečnosti ještě v tuto dobu, stejně jako po celé 19. století a do velké míry i během první poloviny 20. století, převažovaly na našem trhu předměty dovážené z Německa a Rakouska. Tato produkce měla značný vliv na podobu hraček vyráběných v prvních střediscích u nás, a to ve Skašově u Nepomuku a v Krouné, popř. v dalších obcích na Hlinecku. Většinou šlo o obecně rozšířené a přijímané typy dětských dřevěných hraček se soustruženým základem a částmi doplňovanými z vyřezávaného dřeva nebo těstové hmoty, jako byla miminka, panenky, vojáčky, koníčky a ptáčci, takže nebyl důvod k zásadní změně v sortimentu. Ač se hračkářství v českých zemích rozvinulo teprve ve druhé čtvrtině 19. století, tyto výrobky natolik zlidověly, že již během dalšího půlstoletí byly přijaty jako závazné vzory a předlohy pro zhotovování dalších hraček.¹

V osmdesátých letech 19. století se v evropské společnosti začaly projevovat snahy o vědecký přístup k výchově dětí, jehož součástí byl mimo jiné vliv umění na zdárný vývoj dítěte a také vhodnost hraček. Filozofové a pedagogové naléhali na výtvarníky, aby přispěli svým podílem k vytvoření „umělecké hračky“, návrhy hraček se staly postupně náplní mnoha odborných, průmyslových a uměleckých škol a předlohy se předávaly k realizaci venkovským výrobcům. Hnutí směřující k povznesení výchovy a vzdělávání se týkalo především měšťanských vrstev, které se v rámci hledání národní identity obracely k lidové kultuře, a proto se hlavní inspirací staly lidové dřevěné hračky. Kromě domácích zvířat a postav připomínajících rozmanitá řemesla, profese a činnosti se čerpaly náměty z vesnických staveb a charakteristických rysů zástupců různých zemí a regionů. Obliba figurek Slováka, Maďara, Žida, mužů a žen v krojích přetrvávala až do první poloviny 20. století.²

Ambice vytvořit hračku, kterou by mohlo možno hodnotit jako jiné obory umělecké tvorby, přinášela však nový rozpor. Mnohé hračky vyrobené podle výtvarných návrhů nenaplňovaly zcela požadavky kladené na dětské hračky, jejich kritériem byla především estetická kvalita, a tak se přesunuly do role dárkového nebo upomínkového před-

mětu. Tento posun funkcí výstižně vyjádřil Josef Vydra, když hračky rozdělil do tří kategorií, podle toho kým a za jakým účelem jsou vyrobeny. V první skupině jsou hračky zhotovené samotnými dětmi pro vlastní zábavu, ve druhé skupině jsou hračky zhotovené dospělými pro děti. Ve třetí kategorii jsou hračky vyrobeny „třetími osobami jako dárkový předmět, často se samostatnou dekorační existencí, který hračkou není. Ale právě lidová hračka se k této dekorační funkci ve městě zneužívá“.³ Dekoratívni funkce hraček se připouštěla již ve dvacátých letech: „Moderní hračky mají vesměs jednu tendenci: směřují k dekorativnosti, chtějí ozdobovat byt, ne v něm esteticky překážet, jako staré panny a koně, které byly ústupky dětem. Nové hračky jsou zároveň ozdobami a dekoračními tretkami, vyjímají se velmi pěkně, stojí-li nahoře na skříni nebo jsou pohozeny v koutě pohovky ... Nutno ovšem vždy dbáti při těchto hračkách, aby nešly přes svůj původní účel a aby sice uváděly v nadšení velké, ale nenechávaly děti chladné.“⁴

Tak jako se ani v odborné literatuře nerozlišovaly precizně pojmy „lidový“, „zlidovělý“ či „řemeslný výrobek“, podobně byly často zaměňovány funkce „hračky“ a „upomínkového předmětu“. Na základě příspěvků uveřejňovaných v několika časopisech v první čtvrtině

Alois Petrus: Nemluvíata, dřevěné soustružené hračky.
Reprodukce z časopisu *Drobné umění – Výtvarné snahy* 1, 1920.

20. století můžeme velmi podrobně sledovat názorový vývoj a postoj k hračce, její podobě, výrobě a distribuci, k její úloze v životě dítěte, popřípadě k jejímu významu památečnického předmětu reprezentujícího národní kulturu. Hračkařství v českých zemích nemělo jen sloužit k uspokojení potřeb dětí, ale stalo se oborem poskytujícím zaměstnání nemalému počtu domácích výrobců a bylo příležitostí k jejich drobnému výtvarnému úspěchu. K dosažení úspěchu však byla nezbytná dostatečná výtvarná úroveň a řemeslná kvalita, které se staly předpokladem pro konkurenceschopnost na domácím a hlavně zahraničním trhu. Ve snaze o podporu zaměstnanosti a pomoc při prodejnosti výrobků vstupovaly do rozvoje hračkařské produkce a průmyslu některé oficiální instituce jako Zemská rada živnostenská a Zemský úřad na zvelebování živností, po vzniku Československa ministerstvo školství a národní osvěty a ministerstvo obchodu, které podporovaly pořádání odborných kurzů.

Prvořadým měřítkem kvality se pro mnoho národopisných pracovníků stal vztah hračky k původním „lidovým“ předlohám. Renata Tyršová kritizovala figurky na mikulášském a vánočním trhu v Praze v roce 1909, kde bylo podle jejího názoru všechno provedeno „secesně“, což sama považovala za znak „nevkusy a cizoty“ u těchto hraček. Také Čeněk Zíbrt doporučil rodičům, aby kupovali české hračky a vyjadřoval se ostře ke komplikovaným

Alois Petrus: Páry ve slováckém a valašském kroji, dřevěné soustružené hračky. Repro z časopisu *Drobné umění – Výtvarné snahy* 1, 1920.

hračkám, s nimiž si hrají více dospělí než děti. Nabádal, aby se u každého výrobku, kde to jen lze, vycházelo „z nepřeborné pokladnice lidového umění a lidového řemesla, pokud se týče napodobení, sestrojení, vyzdobení hraček, aby se těžilo z ovzduší domácího, ze svéráznosti české...“. Nabádal využití lidového umění u dárků a upomínkových předmětů, které se pořízují o Vánocích, na Mikuláše, o poutích, na trzích, při návštěvě památek a lázeňských měst – „vždy a všude snažíme se koupiti dětem i sobě, co jiného a milejšího nežli hračky, drobnosti, rámečky, ‘ženská práva’ (vařečky v úpravě věšáků na klíče), stojánky, pokladničky, nože na papír, srdíčka, kotouče, taliře, trpaslíky, muchomůrky, Boží muka atd. atd.“. Zíbrt pochválil Hořické hračkařské družstvo za to, že jejich hračky jsou „v duchu ryze českém, domácím, vyráběných nejen se zevnější úpravou lidového umění českého, české ornamentiky, nýbrž i budících v českém dítěti představy, ušlechtilé city společenské, národní, náboženské, všecko všudy v duchu českém, v rázu domácím, bez násilných, cizokrajných vetřelostí, nepochopitelných formou i duchem dítěti českému“.⁵ Právě u dětí se očekávala schopnost rozlišit lidovou prostotu od měšťácké vyumělkovanosti: „Podstata lidového umění tkví právě v tom, že dovede kohokoli, starého, mladého i nejmladšího, právě nakazit citem, ač není-li jeho duše rafinovaností velkoměsta či nízkým názorem na svět vůbec zbavena schopnosti citem se nakazit ... Jsme-li my zkažení civilisací a líbí-li se nám víc intrikánsky vymyšlená kumštýřská rafinovanost, než prosté lidové umění, plné citu, není tomu tak s lidmi neškolenými a s dětmi.“⁶

V roce 1908 byla založena skupina Artěl jako ateliér pro výtvarnou práci spojený s obchodem, jejímž programem byla podpora uměleckého průmyslu ve spojení s tradicí českého, popř. slovanského, lidového umění. Ve skromných začátcích, které nebyly dotovány žádnou finanční podporou, se umělci uchýlovali k výrobě drobných, levných a snadno prodejných předmětů, mezi něž patřily perníčky, malované loubkové krabice a především hračky. Někteří ze zakládajících členů se zabývali navrhováním a výrobou hraček již v prvních letech století. V. V. Štech vzpomínal na Vratislava Hugo Brunnera: „Hračky byla věc, která snad zajímala Brunnera na světě nejvíce a nejopravdověji. Chodil po Josefské pouti a navštěvoval každý den Mikulášský trh, snášel do svého temného doupěte dřevěné píšťaly, papírové frkačky, panáky z pemíku i z chlebového těsta, vyřezávané pou-

řové Panenky Marie a skleněná zvířátka ... Při tom měly jeho hračky fantasií lidových, byly stejně svěží, technicky pojaty a kromě toho byly přiosťřeny artistickou přichutí, která je dělala zajímavější. Pamatuji se, jak jsem tehdá obdivoval pišťalu v podobě nádherně pomalovaného páva a jakým divem fantasiie jevil se mi malý jelen ve skoku, sestavený ze starých cívek a prkének.“⁷ Pro Brunnerovy hračky však nebylo lehké najít výrobce, aby se podařilo dosáhnout přijatelné prodejní ceny.

Později se začaly prodávat hračky Jaroslava Bendy, který za ně získal již v roce 1905 cenu Uměleckoprůmyslového muzea. Vzhledem k tomu, že byly tvarově jednodušší než Brunnerovy, sváděly k mnoha imitacím. Začátek dvacátých let byl dobou rozkvětu výroby hraček vycházejících z domácích tradic i z exotických inspirací. Po skončení války a obnovení české státnosti prudce stoupl zájem o drobné předměty, které měly symbolizovat novou dobu. Václav Špála navrhoval hejna domácí drůbeže, která se stala předobrazem pro mnoho domácích výrobců a velikonoční dózy, Jan Konůpek a Slavoboj Tusar se podíleli na navrhování hraček (Mikuláš, anděl, Krakonoš) a malování loubkových krabic, Jan Zrzavý vytvářel zvířátka, Jaroslav Horejc cizokrajná a stylizovaná zvířata (blboun nejpapný), Minka Podhajská navrhovala soustružené dřevěné panenky a dózy, velbloudy, žirafy a muly. Vincenc Čejka vymyslel postavičku „bejbla“, která se stala protipólem k německému „šilháčkovi“, podobně úspěšní byli bratři Hlavicové s figurkou „Valáška“. Ladislav Sutnar se zaměřil na stavebnice a dětský nábytek, Emanuel Hercík na městečka a domečky.

Některé hračky Artělu však byly kritizovány pro svou nevhodnost, např. hračky vyrobené v Ústí nad Orlicí pro Artěl „jsou spíše dekorativními žerty pro dospělé než hračkami“.⁸ Nebo: „O baletce Pohajské (Artěl) bylo již dříve příležitostně mluveno při srovnávání s baletkami jiných umělců. Je to stvořeníčko hezounké, ale také křehounké, které by nesneslo, aby si s ním dítě upřímně hrálo, – však jest bez toho určeno spíš jako dekorativní ozdůbka, podobně jako četné krojové figurečky.“⁹ Již v polovině dvacátých let zájem o artělovské hračky upadal v souvislosti s útlumem celého hnutí národního dekorativismu a pod vlivem nástupu nového internacionálního stylu funkcionalismu. Jedna ze spolupracovnic Artělu, Slávka Vondráčková, se sama od předchozí činnosti distancovala: „Oprošťovat byt od harampádí, těžkých závesů, musejnicví, folklóru, historických trefek, umělých

forem ... Proč nerozbit učesanou, zapuchlou konvenčnost i s dožívajícím folklórem?“¹⁰

Artěl neměl stálé dodavatele pro hračky, zakázky přenechával různým firmám, družstvům a řemeslníkům podle výrobních možností a schopností a podle ceny. Konůpkovy figurky čertů, Mikulášů, andělů, Krakonošů zhotovovala hračkářská továrna Plzenka, Čejkovy „bejblly“ vyráběla firma arch. Čermáka v Brně, Hlavicové měli vlastní hračkářství a řezbářství ve Vsetíně, hračky a loubkové krabice přebíral Artěl z Ústí nad Orlicí. Některé firmy se neúspěšně pokoušely o získání návrhů na hračky od výtvarníků z Artělu, např. Marie Puková z Plané nad Lužnicí popsala své úsilí: „Snažila jsem se navázati styky se zkušenějšími výrobci a umělci, pracujícími v tomto oboru. S prvními sblížití se bylo vůbec nemožno z konkurenčních důvodů a požadavky umělců, sdružených v Artělu, ač plně oprávněné, byly nedostupny podniku dosud se nerentujícímu, jako byl náš.“¹¹ Umělci Artělu však nejen čerpali z tradiční podoby hraček, ale také zpětně produkci

Husar, dřevěná soustružená hračka z Dědové a z Krouné. Reprodukce z knihy E. Hercíka *Československé lidové hračky*.

malovýrobců ovlivňovali. E. Hercík zaznamenal zkušenost ze Skašova: „*Svého času dal Artěl vyrábět ve Skašově hračky podle návrhů prof. Brunnera; vyrobilo se však jenom několik kolekcí a věc utichla. V r. 1920 a 1921 jsem ve své dílně zhotovil také několik kolekcí pro Artěl a znal jsem tedy velmi dobře Brunnerovy typy. Skašovští si později Brunnerovy návrhy opravili podle svého a v r. 1939, kdy se začalo pracovat se syntetickými acetonovými barvami, našel jsem ve Skašově kolekce těchto opravených návrhů. Bylo mi řečeno, že jsou to původní nové skašovské výrobky; teprve když jsem řekl, že znám původ i autora, přiznal se výrobce, že opravil vzorky, které kdysi dělal do Prahy a konečně mně je i ukázal, pěkně uložené v krabici.*“¹² Ačkoli členům Artělu přezdívali hanlivě v jejich začátcích „umělečtí perníkáři a škatuláři“, jejich přínos pro podobu české dřevěné hračky je prokázatelný.¹³

Druhou výtvarnou a uměleckořemeslnou skupinou, která se zabývala také výrobou hraček, byla Spoločnosť pre umelecký priemysel, zvaná SUP. Zabývala se pro-

Husar, dřevěná soustružená hračka ze Skašova.
Reprodukce z knihy E. Hercíka *Československé lidové hračky*.

dejem rusínských hliněných lidových hraček v podobě pískačích koníčků a autorských hraček (Kostka, Baruch, Jaroš, Koníček, Tuzar, Brunner, Kulhánek). Rozdíl mezi Artělem a SUP byl zřejmý: „*Kdežto v Artělu mají převahu předmětu umělců, kteří spekulativně hledají nové formy, u S.U.P. jest větší přílnutí k řemeslné výrobě lidové. Je to zcela pochopitelné již podle sídla obou společností, neboť Artěl jest v samém ohnisku moderního snažení, zatím co poslání S.U.P. jest obráceno ke krajům, jichž uměleckého bohatství nebylo dosud využito.*“¹⁴ Úbytek lidových výrobců na Slovensku byl prý zaviněn působením maďarských škol: „*SUP je nucen oživatí lidovou představivost výtvarnou součinností moderních umělců. Je přesvědčen, že tento kouzelný proutek objeví opět prameny lidové slovenské tvořivosti. A v tom se jistě neklame. Také tato snaha a činnost společnosti SUP zasluhuje proto ocenění a podpory, poněvadž mimořádně vybočuje nad poměry. Bohužel zatím ji spíše oceňuje cizina než veřejnost domácí.*“¹⁵

Aktuální situaci v hračkářském průmyslu velmi podrobně komentoval časopis *Drobné umění – Výtvarné snahy*, který vycházel od roku 1920. Autorem většiny článků o hračkách byl Jindřich Veselý. V každém čísle byla představena kolekce hraček od jednoho výrobce nebo tematicky zaměřený soubor s bohatým obrazovým doprovodem, časopis pravidelně informoval o plánovaných a pořádaných soutěžích, výstavách a kurzech. K největším problémům českého hračkářství patřila nedostatečná kvalita návrhu nebo provedení a malý odbyt. Výrobci se snažili hračky přizpůsobovat požadavkům trhu, např. využívali předlohy známých umělců. Podle kreseb Mikoláše Alše vyráběli pohyblivé figurky drůbeže v České besídce učednické v Prachaticích¹⁶ a firma Aloise Petruse. Výrobce Sahula z Krouné se snažil osvěžit původní lidové vzory novými, a proto navázal styky s učiteli odborné školy pro zpracování dřeva v Chrudimi s cílem oslovit větší okruh zájemců kvalitnějšími než jen primitivními hračkami, ale nepodařilo se mu překonat zvyky výrobců a bohužel ani nové hračky nepřekročily úroveň původních.¹⁷ Hračkářská společnost Radost v Miletíně získala návrhy na dekorační figurální předměty od ak. soch. Ladislava Šalouna, a to prostřednictvím zemřelého člena učitele J. Kyselo.¹⁸

K oživení zájmu o hračky měla přispět také inovace námětů, k nimž patřily postavičky sokola a sokolky (Minika Podhajska), skauti (Jha), husité (František Hercík)

nebo dělo s legionáři (Družstvo truhlářů v Hluboké nad Vltavou), které měly nahradit německé, resp. prusácké, vojáčky. Architekt Čermák ve snaze konkurovat německým látkovým hračkám navrhl postavu „bolševička“, což byla figurka chlapce v krátkých kalhotách a námořnické košilce s šátkem pod límcem. Emil Hlavica použil také domácí inspiraci, když vytvořil Valáška „v kožuchu, jenž při jakémkoliv pohození humorně polehává pod vlivem obsahu nádoby, z níž nalévá do sklínky“. Nad Valáškem lamentuje paňmáma a další postavy, jimiž Hlavica „charakterizuje lid chudý, ale dobrý, ač oddaný alkoholu“.¹⁹

Pro české výrobce byl domácí trh stále malý, pro zajištění jejich obživy byl nezbytný vývoz do zahraničí. Evropu i Ameriku zásobovalo především Německo a Japonsko, které se zaměřilo na nápodobu evropských hraček rozmanité provenience. Před první světovou válkou se sice české zboží vyváželo do Holandska, Anglie, Švýcarska, Haliče, Bulharska, Bukoviny, Uherské Slavonie, Dalmacie i Ameriky, ale po vzniku Československa a postupném zhodnocení měny přestaly být české hračky konkurenceschopné a začaly vznikat zásoby, pro které nebylo možno najít kupce. 52 malopodniků, 10 továren a množství podomáckých výrobců marně usilovalo o získání celní ochrany, jaká byla zavedena v jiných zemích.²⁰ Ve snaze proniknout na americký trh se čeští výrobci hraček pokoušeli o vhodné náměty pro americké děti, a proto oslovili výtvarníky, kteří navrhli kromě husopasek, pasáček koz a krojových skupin oboustranně malované ploché hračky s indiány na koních a u ohňů mezi stromy a keři.²¹

Konkrétní pomocí českým výrobcům hraček měla být podpora odborného školství a pořádání výukových kurzů. Český odbor zemské rady živnostenské a zemského úřadu na zvelebování živností pro markrabství moravské informoval v katalogu k výstavě moravských hraček v roce 1913, že se neosvědčil pokus se zřízením malých specializovaných škol, a to ani ve střediscích hračkářského průmyslu, a proto bylo na státní odborné škole pro zpracování dřeva ve Valašském Meziříčí zřízeno oddělení pro výrobu uměleckých hraček. Ministerstvo veřejných prací se rozhodlo uspořádat alespoň didaktickou podporu „opatřením nových, umělecky cenných a vzhledem k domácímu způsobu výroby a ke zručnosti domácích sil vyrobených vzorů hraček k napodobení, pořádáním déle trvajících kočovných kursů vyučovacíh ve střediscích výroby hraček, podporováním nemajetných

účastníků kursů náhradou za ztrátu výtěžku a času povstalou návštěvou kursů a podporováním také nemajetných výrobců hraček, kteří by snad za účelem zdokonalení se ve svém povolání chtěli navštěvovat jako hospitanti odbornou školu pro zpracování dřeva ve Val. Meziříčí“.²²

Po vzniku Československa podporovalo ministerstvo obchodu hračkářské aktivity v regionech, kde zůstala zachována původní podomácká výroba. Uvažovalo se o jednoročních kurzech pro ty, kteří jsou vyučeni v některém dřevařském řemesle a několikatydenních nebo měsíčních kurzech pro podomácké výrobce. Celoroční kurz by se konal na dřevařských školách, „absolventi kursů byli by průkopníky nových směrů, jdoucích za obrodou a povznesením lidového umění“, kteří by pak mohli vést kurzy pro domácí výrobce. Kurzy pro východní Čechy se měly konat v Chrudimi, pro západní Čechy v Kašperských Horách, pro Moravu a Slezsko ve Valašském Meziříčí a pro Slovensko ve Staré Turé a Spišské Nové Vsi.²³ Státní odborná škola pro zpracování dřeva ve Va-

Nemluvířata, dřevěné soustružené hračky z Dědové a z Krouné. Reprodukce z knihy E. Hercika *Československé lidové hračky*.

lašském Meziříčí připravila devítiměsíční kurz pro výrobu hraček ve školním roce 1922 – 1923 s cílem navrhování hraček a památkových předmětů. Pro nejlepší žáky bylo připraveno šest státních stipendií po 3000 Kč, avšak ani za těchto podmínek se nikdo nepřihlásil.²⁴ Nový sedmiměsíční kurz uspořádaný v následujícím školním roce navštěvovalo 13 žáků, avšak pouze jeden pocházel z Valašského Meziříčí a byl zaměstnán u výroby hraček, ačkoli výrobců bylo ve městě několik. „*Vyvstává otázka, zda výrobci žehrající na krizi a stagnaci, nenesou svůj podíl viny na situaci.*“²⁵

Další kurzy proběhly v roce 1921 v Miletíně se zaměřením na malbu hraček,²⁶ v roce 1923 v Hoře Sv. Kateřiny, zaštitěný školou pro zpracování dřeva v Kynšperku,²⁷ v roce 1924 v Rožmitále pod Třemšínem, kde mělo být vybudováno středisko českého hračkářství.²⁸ Ve Studeném u Mladkova uspořádal Státní ústav školský pro domácí průmysl v zimě 1924 dvouměsíční hračkářský kurz pro 65 účastníků, který řídila Minka

„*Dítata*“, dřevěné soustružené hračky ze Skašova.
Reprodukce z knihy E. Hercíka *Československé lidové hračky*.

Podhajska.²⁹ Podobné aktivity vyvíjel Zemský ústav pro zvelebování živností pro Zemi Moravu v Brně za druhé světové války, když zorganizoval v Novém Hrozenkově kurz vedený Karlem Langerem, v němž vznikla vzorová kolekce podle jeho návrhů, schválená družstvem Dorka, které mělo výrobky prodávat. Kolekce měla obchodní označení „hrozenkovské hračky“, měly se vyrábět i ve Skašově a v Krouně a byly prezentovány jako vhodný dárkový a upomínkový předmět. Výrobky měly takovou kvalitu, že „*výrobky navrhované dříve do odvětví pouhých hraček, byly převedeny do skupiny prvotřídních lidových umělecko-průmyslových předmětů*“. Ve stejném roce se konal kurz vedený Janem Kobzánem, který si předsevzal usilovat o to, „*aby se lidová výroba nezvrhla na laciný brak, jarmareční nebo jakýsi módní svérázový-artělový artikl*“.³⁰

Podpora zájmu o lidovou i uměleckou hračku spočívala také v její prezentaci na výstavách a veletrzích. Již na Národopisné výstavě československé byly představeny hořické hračky, pražské Uměleckoprůmyslové muzeum zařazovalo téma hračky a upomínkového předmětu do každoročně pořádaných soutěží a vánočních výstav, Moravské uměleckoprůmyslové muzeum organizovalo pravidelně od roku 1904 přehlídky hraček. V roce 1911 se v Národopisném muzeu na Smíchově uskutečnila výstava hraček, která se setkala s nečekaným ohlasem, navštívilo ji 26 tisíc osob.³¹ Jedním z cílů výstav bylo seznámit s českou produkcí také obchodníky, kteří ještě v roce 1913 u příležitosti brněnské výstavy připouštěli, že z neznalosti domácí výroby nakupují hračky z 80% v cizině a z 20% ve Vídni a v Tyrolech, pouze maličkosti v Praze.³² Výstava hraček se realizovala také v Koruně na Václavském náměstí na podzim 1918, vzhledem k politickým událostem se však nesetkala s velkým ohlasem.³³

V době konání sokolského sletu a všeučitelského sjezdu v roce 1920 se konala ve Vyšší dívčí škole v Praze výstava hraček a drobných uměleckoprůmyslových předmětů.³⁴ Na velkých přehlídkách, jako např. na veletrhu konaném v roce 1920 v Praze, bylo zjevné, že mnoho firem vyrábí obdobný sortiment, např. drůbež a ptáky, i když zjevně největší úspěch měla pohádková drůbež a ptáci ohniváci od Václava Špály.³⁵ Na přehlídce nových hraček v Technologickém muzeu v létě 1921 se opět představili – kromě různých firem a družstev – členové Artělu, celková úroveň však nebyla přesvědčivá, a proto

pořadatelé vyzvali vystavovatele, aby ukazovali, v čem je skutečná hodnota, neboť „*nefalšovaný lidový výrobek zůstává nepřekonatelným*“.³⁶ Na mnichovské výstavě byly v expozici českých hraček kladně hodnoceny výrobky vsetínské firmy bratří Hlaviců, jinak byli vystavovatelé vyzýváni k obezřetnosti při zaslání vzorků do ciziny vzhledem k častému kopírování předloh.³⁷

V časopise *Drobné umění* byla v roce 1924 vypsána soutěž ve třech kategoriích: hračky pro nejmenší děti, pro mládež a předměty ozdobné a vzpomínkové. „*Touto soutěží má být výslovně rozlišeno pojetí a účel hraček od předmětů ozdobných a vzpomínkových a naopak předměty ozdobné a vzpomínkové mají být co do použitého materiálu, pojetí, tvaru, výroby a velikosti atd. učiněny na skutečné hračky zcela nezávislými*“.³⁸ Redakce ve spolupráci s Uměleckoprůmyslovým muzeem připravila výstavu hraček, na níž mohly být lidové výrobky i výrobky profesionálních umělců: „*Vybrané práce mohou být pracemi lidovými i výrobky umělců z povolání, pokud jde o výrobu soudobou, předpokládá se výrobní solidnost a vylučují se předem veškeré práce, provedené pod vlivem t. zv. svérázu ... Přípustny jsou také předměty vzpomínkové, pokud svým rázem příliš nevybočují z programu výstav-*

ního“.³⁹ V úvodním textu katalogu výstavy pak Karel Herain konstatoval, že „*nastává rozlišení rovněž mezi dětskou hračkou a vzpomínkovým nebo ozdobným předmětem pro dospělé a zásluhou učitelských kruhů stává se zkušenost z dětského prostředí rozhodujícím psychologickým vodítkem při vytvoření nových hraček*“.⁴⁰ Avšak ani hračky vyráběné v dalších letech v duchu tzv. lidové hračky nebyly vždy určeny dětem na skutečné hraní s rizikem případného zničení. Pro svou finanční náročnost, křehkost a estetickou hodnotu byly považovány spíše za dárkové, upomínkové a dekorativní předměty určené jako doplněk interiéru.

V současnosti se opět nabízí srovnání se situací před sto lety, kdy se výrobci potýkali s podobnými problémy jako na začátku 20. století. V regionálních zprávách z Pardubického kraje odvíšala Česká televize na začátku listopadu letošního roku informaci o nedostatečném odbytu hraček z tradiční podomácké výroby v Krouně, která nemůže konkurovat výrobkům z jihovýchodní Asie, kde má pracovní síla ve srovnání s našimi podmínkami třetinovou hodnotu. V důsledku toho výrobce ve třetí generaci pan Bukáček zhotovuje místo hraček „*folklorní předměty*“, které vyváží na evropský trh a do Japonska.

POZNÁMKY:

1. Karel Herain: *Naše lidové hračky*. *Věci a lidé* 4, 1952 – 1953, s. 236-250. Hana Dvořáková: *Horácká hračka ve světle dobové produkce sousedních zemí*. *Národopisná revue* 4, 1994, s. 17-22.
2. Pavel Jirásek: *Umělecké hračky*. In: *Vídeňská secese a moderna 1900-1925. Užitě umění a fotografie*. Brno: Moravská galerie 2005, s. 274-295.
3. Josef Vydra: *Lidová hračka*. *Věci a lidé* 4, 1952 – 1953, s. 211-235.
4. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 1, 1920, s. 128-135.
5. Čeněk Zibrť: *Hořícké hračky*. *Český lid* 19, 1910, s. 35-50.
6. Václav Fryček: *Nové české hračky I. (XVI.)*. *Glosa o významu hračkářství*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 3, 1922, s. 10-11.
7. Václav Vojtěch Štech: *Ze začátků „Artěle“*. *Výtvarné snahy* 1928 – 1929, s. 95-97.
8. Karla Senftová: *Zkušenosti o hračkách z mateřské školy a z jeslí*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 5, 1924, s. 148.
9. Jindřich Veselý: *Nové české hračky IV. (X.)*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 2, 1921, s. 77-78.
10. Slávka Vondráčková: *Artěl*. *Tvar* 1968, s. 65-89.
11. Marie Puková: *Nové české hračky*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 5, 1924, s. 218-219.
12. Emanuel Hercik: *Československé lidové hračky*. Praha: Orbis 1951, s. 13.
13. Alois Dyk: *„Artěl“*. *Výtvarné snahy* 1928 – 1929, s. 98-102.
14. Jindřich Veselý: *Nové české hračky IV. (X.)*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 2, 1921, s. 77-78.
15. *Nové české hračky VII. (XXII.)*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 3, 1922, s. 142.
16. Karel Peprný: *Prachatické hračky*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 1, 1920, s. 18.
17. Jindřich Veselý: *Nové české hračky VI. (XII.)*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 2, 1921, s. 129-130.
18. *Nové české hračky. Hračkářství na Hořícku*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 5, 1924, s. 119.
19. Jindřich Veselý: *Nové české hračky II. (VIII.)*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 2, 1921, s. 39-42.
20. Ladislav Sutnar: *Naše dnešní hračkářství*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 5, 1924, s. 75-78.
21. Jindřich Veselý: *Nové české hračky IV. (X.)*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 1, 1920, s. 92-93.
22. *Výstava moravských hraček: Brno: březen 1913*. Brno: Český odbor zemské rady živnostenské a zemského úřadu na zvelebování živností pro markrabství moravské 1913.
23. Jindřich Veselý: *Nové české hračky VIII. (XIV.)*. *Organisace kursů hračkářských*. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 2, 1921, s. 170-171.
24. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 3, 1922, s. 82; 4, 1923, s. 109.

25. Emanuel K. Pelant: *Hračkářský kurs při státní odborné škole ve Valašském Meziříčí*. Drobné umění – Výtvarné snahy 5, 1924, s. 78-82.
26. *Nové české hračky. Hračkářství na Hořicku*. Drobné umění – Výtvarné snahy 5, 1924, s. 119.
27. Drobné umění – Výtvarné snahy 4, 1923, s. 127-128.
28. Drobné umění – Výtvarné snahy 5, 1924, s. 194.
29. Antonín Kavka: *Jedlinské hračky*. Drobné umění – Výtvarné snahy 6, 1925, s. 13-20.
30. Iva Magulová: *K činnosti Zemského ústavu pro zvelebování živností pro Zemi Moravu v Brně*. Národopisná revue 15, 2005, s. 29-34.
31. Jindřich Veselý: *Nové české hračky*. Drobné umění – Výtvarné snahy 4, 1923, s. 23.
32. *Výstava moravských hraček*. Brno: Český odbor zemské rady živnostenské a zemského úřadu na zvelebování živností pro maršalství moravské 1913.
33. Jindřich Veselý: *Nové české hračky*. Drobné umění – Výtvarné snahy 4, 1923, s. 23.
34. Drobné umění – Výtvarné snahy 1, 1920, s. 93.
35. Jindřich Veselý: *Hračky o pražském veletrhu*. Drobné umění – Výtvarné snahy 1, 1920, s. 128-131.
36. Jindřich Veselý: *Nové české hračky VII. (XIII.)*. Výstavy hraček. Drobné umění – Výtvarné snahy 2, 1921, s. 152-153.
37. Jindřich Veselý: *Nové české hračky*. Drobné umění – Výtvarné snahy 4, 1923, s. 42-43.
38. Drobné umění – Výtvarné snahy 5, 1924, s. 169-170.
39. *Výstava hraček v Praze*. Drobné umění – Výtvarné snahy 5, 1924, s. 195-196.
40. *Československá hračka. Doprovod k výstavě hraček*. Praha: Drobné umění – Výtvarné snahy. 1924.

Summary

The tradition of home fabrication of the so-called folk toy is quite short in the Czech Republic. Their beginnings go back to the 1830s. The toy designs resulting from the folk models became subjects at professional schools and even a subject of interest of the artists, who tried to create a so-called artistic toy, which should become a part of child's esthetical upbringing. That artistic toy, however, did often not comply with the demands made on a children's toy. Its criterion was mainly the artistic quality, so it moved to the roll of a gift or souvenir subject. Small workshops or home artisans who were affected retroactively realized the artistic designs – they took part in lessons and presented their products at exhibitions. Therefore, it is difficult or even impossible to earmark the category of a "folk toy" from the category of a "craft" or "artistic" toy.

TRADICE VÝROBY ZAKUŘOVANÉ HRAČKY

Michal Roček

V životě člověka má své neodmyslitelné místo hračka. Provází ho od dětství a pomáhá formovat i rozvíjet jeho osobnost. K této problematice se vztahují četné studie a pojednání, avšak fenomén tzv. zakuřované („čazené“) hračky stál doposud mimo hlubší odborný zájem.¹ Tato studie by měla proto na tento specifický druh lidové hračky poukázat.

Hračky vyráběné technologií tzv. čazení se zhotovovaly pouze ze dřeva a kopírovaly předměty denní potřeby. Odrazem funkčního pracovního nářadí pak byl rozměrově zmenšený model výrobku sloužícího jako hračka. Z tohoto hlediska se čazené hračky v podstatě ničím nelišily od ostatních hraček, ty si totiž také braly inspiraci ve skutečném životě. Specifikem zakuřované hračky však byl osobitý způsob její výzdoby, který se zcela vymykal běžným zvyklostem. Výrobci nechali povrch dřeva „zadýmit“ v peci kouřem. Povrch dřeva se tím zabarvil do odstínů hnědé až černé barvy. Výrobce poté třískově obrobil za pomoci řezných nástrojů povrch dřeva, a vytvořil tím kontrastní dekor. Primárním účelem zakuřování bylo vytvořit na povrchu dřeva celistvě zbarvený povrch. Tento základní úkon se prováděl z estetických důvodů, avšak podle pamětníků často přistupovala k estetické funkci také funkce konzervační, hygienická a impregnační.

Výroba zakuřované hračky a její výskyt v České republice byl především úzce spjat s regionem Valašska. Produkce zde byla soustředěna zvláště v obci Valašská Bystřice, kde se touto tvorbou již po několik generací mimo jiné zabývala rodina Štefelů. Dalším centrem tradiční výroby zakuřovaného zboží byly obce Držková a Kašava na Podřevnicku.² Ojedinelí výrobci tvořící z podnětu Ústředí lidové umělecké výroby byli zaznamenáni také v Zubří nedaleko Rožnova pod Radhoštěm nebo v Nové Lhotě (okres Veselí nad Moravou).

Prostor kolem Valašské Bystřice a obcí Držková a Kašava skýtal mnoho příležitostí pro zpracování dřevěných výrobků. Napomáhala tomu značná zalesněnost prostoru a znalost technologie zpracování materiálu ze strany místního obyvatelstva. Rozvíjela se zde především výroba dřevěného nářadí a náčiní.³ Předměty se tak zhotovovaly v sociálním prostředí podhorských obcí, pro které byla typická domácká výroba. Prodej zakuřovaných hraček umožňoval získat do rodinného rozpočtu peníze,

a zajistit tak nákup alespoň nejnужnějšího sortimentu zboží, které si obyvatelé nemohli vyprodukovat sami.

„Roztěčka“ – nástroj sloužící k zhotovování kruhového výzdobného motivu a „výstružník – „fugač“ – nástroj k vytváření volného dekoru. Kresby Marcela Koláčková.

Nejvíce zpráv o výrobcích dřevěného zboží máme z obce Valašská Bystřice (dříve Hrubá), která leží v okrese Vsetín. František Bobek – autor článku o dějinách Valašské Bystřice,⁴ uvádí, že obživu obyvatelstva z velké části obstarávala produkce dřevěných výrobků. Pro vystižení této skutečnosti použil trefný přírůbek „dřevěný porculán“, který byl rozšířen i mezi místními obyvateli. Produkce dřevěných výrobků ve Valašské Bystřici byla silně ovlivněna výrobou pracovního nářadí. Proto Bystřičané zhotovovali „táčky“ (kolečka), trakaře, „vějačky“ (lopaty) a také hrábě.⁵ Všechny tyto jmenované nástroje se staly také předlohou pro zakuřované hračky.

O tom, kdy se přesně začaly zakuřované hračky vyrábět, spolehlivé údaje chybí. Předpokládáme však, že to mohlo být již před polovinou 19. století. Tomu nasvědčují nepřímé důkazy, které byly zaznamenány v podobě zpráv o uvalení cla na vyvážené barvených výrobků do Pruska. Z toho pak pramenily neshody mezi výrobcí, potažmo překupníky a pruskou pohraniční stráží, která čazené zboží považovala za barvené, a tudíž na něj vztahovala celní poplatky. Zakuřování bylo totiž tak kvalitní, že stráž, neznalá této technologie, neuznávala námitky druhé strany.⁶

Zhotovování dekoru „roztěčkou“. Kresba M. Koláčková.

Nebývalý rozmach dřevařské výroby v regionu a jeho produkce v první polovině 19. století je připisován budování železničních tratí od třicátých let 19. století. V této souvislosti se na Rožnovsku objevili židovští překupníci. Uzavírali s výrobcí smlouvy o pravidelných dodávkách jejich zboží, které následně skupovali a dodávaly finálním odběratelům.⁷ Krize, která zasáhla dřevařský průmysl, však nedala na sebe dlouho čekat. Značné rozšíření výrobců a hospodářská politiky hrabat Kinských, kteří začali s masivní těžbou lesů, se výrazně promítlo do existence domácké výroby dřevěného náčiní.

A právě tuto dobu můžeme považovat za zlomový bod ve výrobě zakuřované hračky. Za dříví, které se již stalo samo o sobě obchodním artiklem, bylo potřeba stále více platit a produkce „čazené“ hračky nebyla tak materiálově náročná. Navíc výrobci navyklí jistým zažitým technologiím v podstatě nemuseli své výrobní postupy drasticky měnit, pouze možnosti obživy přesunuli od pracovního náčiní do oblasti hračkářské tvorby.

Tradičním užívaným materiálem pro výrobu zakuřované hračky bylo bukové dřevo, které bylo velice oblíbené díky svým vlastnostem. Zakuřovat šlo pouze dřevo surové,⁸ proto jej výrobci připravovali z klád technikou štípaní. Čerstvé dřevo se také štípalo lehčeji, než dřevo proschlé.⁹ Mokré dřevo, zpracované technologií třískového obrábění, by totiž v „čadící“ peci utrpělo značné fyzikální změny ve struktuře materiálu. Voda obsažená ve dřevě by se začala v důsledku vysoké teploty prudce vypařovat, což by mělo neblahý důsledek na tvarovou degradaci jednotlivých součástí zakuřovaných v peci. Vysušené dřevo¹⁰ „čazené“ v peci by také mohlo snadněji vzplanout. Štípané dřevo všechny tyto nevýhody řezaných desek minimalizovalo. Další výhodou uvedené technologie je, že jde o nejjednodušší způsob beztrískového obrábění materiálu. Štípaná technika přípravy dřeva je nám známa zejména z příkladu výroby *súsků*, *skřínek*,¹¹ ale také při zpracování šindele coby střešní krytiny.

Samotná technologie výroby zakuřovaných hraček vycházela z logických zásad a postupů prověřovanými mnoha generacemi výrobců. Zhotovení jednotlivých typů hraček mělo odlišnou obtížnost a jednotlivé kroky montáže byly také různě náročné. To samozřejmě záviselo na jejich konstrukční složitosti. Náročnější produkty často přebíraly linii výroby u svých plně funkčních předloh. V zásadě se dá příprava všech typů hraček shrnout do následujících technologických kroků:

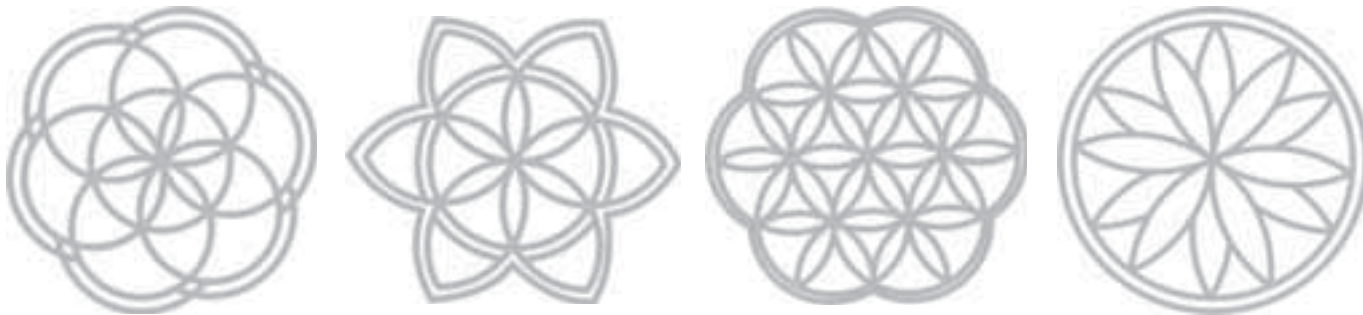
1. příprava dřevěného materiálu štípáním z větších špalků dřeva do polotovaru (v pozdějších dobách výrobci k přípravě polotovarů používali již okružní pily),
2. zpracování polotovaru do konečného tvaru,
3. zakouření jednotlivých dílů hračky,
4. zhotovení dekoru na zakouřených částech,
5. montáž hračky.

Výroba začínala rozřezáním kmene stromu na špalky. Z těch se odštipovaly další kusy, které se nazývaly *klaje*.¹² Štípání bylo také ideální pro případ výroby zakuřované hračky. Novodobí výrobci však již používali dřevo upravené strojně, a proto také docházelo k tvarové degradaci materiálu. Nejvýrazněji se tento problém projevoval při procesu „čazení“. Dřevo v blízkosti ohně rychle vysychalo a v důsledku ztráty vody ve dřevě tak měnilo svůj tvar. Materiál se tímto nechtěným procesem často kroutil, křivil, nebo mohl být poškozen prasknutím.

Výrobci se museli snažit vybírat pro zpracování takové dřevo, které bylo pokud možno bez kazů. Ideální dřevo pro výrobu musí být co nejvíce přímé a bez suků nebo dalších vad.¹³ Za vady se považují trhliny (jádrové, mrazové, podélné a kruhové), dvojitá běl, řídkost, hniloba, nádory a dodejme také biologické napadení.¹⁴ Značná důležitost byla připisována rovněž tvrdosti dřeva. Ta je v případě třískového zpracování důležitou materiálovou vlastností. Rozumíme jí odpor dřeva, který klade při vnikání cizích pevných částic. Především se projevuje při ručním zpracování, které přijde na řadu po štípání. Naštípané polotovary se poté musí přesně tvarově zpracovat. Tímto krokem výrobci připravili součásti hraček na zakouření v peci. Po jejich vytažení již z logických důvodů nešlo nijak zásadně upravovat jejich tvar, jelikož by se zcela změnila podstata výzdobných prvků a zpracovatel

by mohl odhalit přírodní barvu dřeva na místech, která nemusela zapadat do koncepce jeho výzdoby. Při tomto kroku se užívalo obvyklých nástrojů a přípravků pro zpracování dřeva, tedy pořízu, sekery, „strýcovy stolice“, dlát, nebozežů – vrtáků, ale třeba i pily „zlodějky“ nebo pily „lupěnky“ (pro vyříznutí otvoru v sedáku stoličky). Pro krácení dlouhých kusů mohla sloužit rámová pila.

Zakuřování („čazení“) v peci bylo předposledním úkonem v technologii zpracování hračky. Jako „čadící pece“ se pro tento účel používaly běžné chlebové pece umístěné v interiérech obytných staveb. Postupem času výrobci stavěli pece na vzdálenějších místech od stavení, které často zapouštěly do břehu. Je také zaznamenána zvláštní „udírna“, která byla sestavena z desek a byl do ní přiváděn chladný kouř důmyslným podzemním kanálkem z topeniště.¹⁵ Za příklad dýmné pece postavené mimo obydlí může sloužit ta, kterou vybudoval ve Valašské Bystřici na zahradě za domem František Štefela. Zprvu sice používal pec po otci, ale ta byla zbourána a následně byla postavena nová, blíže k obydlí. Stojí přibližně 50 metrů od obytné zástavby a je umístěna v malé kůlně, se stříškou, která chrání pec před nepřízní počasí. Do kůlny obklopující dýmnou pec se ukládala také část paliva. Pec má hloubku topeniště 1,45 m a její šířka je 1,4 m. Průzkum zaměstnání obyvatelstva provedený V. Příkrylem v padesátých letech 20. století prokázal, že rozměry pecí se pohybovaly okolo 2 x 0,75 x 0,30 m. Pece, které stály samostatně mimo obytné stavení, sloužily často také jako sušárny ovoce a jejich majitelé se v nich nevyhýbali ani konzervaci masa uzením. Provizorním, ale přesto užívaným způsobem čazení bylo také zavěšení předmětů přímo do komína. Tímto způsobem po jistou dobu zakuřoval například otec Františka Štefely.

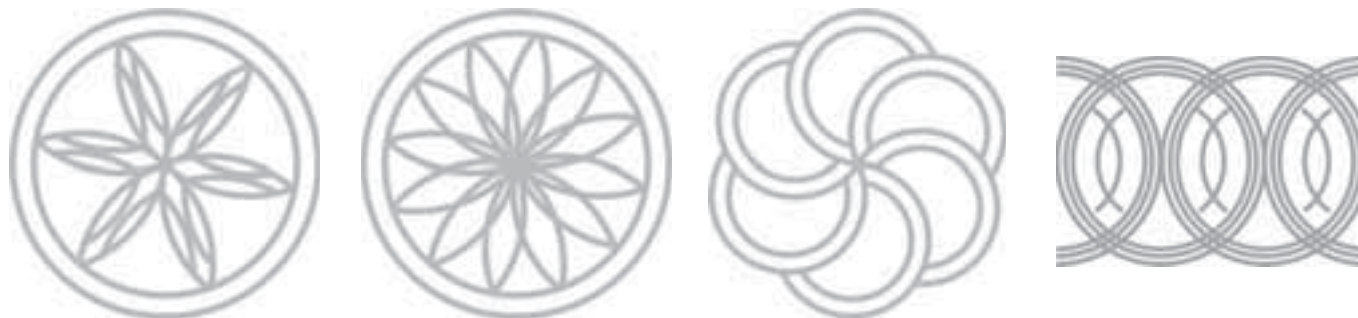
Ukázka výzdobných geometrických motivů užívaných na „zakuřované“ hračce. Kresba M. Koláčková.

Pro topení v čadící peci se používalo zbytkového dřeva z dílny a také samozřejmě méně kvalitního dřeva určeného k topení. Uvnitř pece se nalézaly tzv. kozy – přepážky, které oddělovaly topeniště. Na ně se kladly polotovary určené k zakouření. Po přímém položení polotovaru na dno pece by totiž nedošlo k zbarvení, bránil by tomu přímý kontakt s podložkou. Pro kvalitní zakouření také výrobci svazovali připravené produkty a zavěšovali je přímo do prostoru pece. Pec F. Štefely byla vytápěna v zadní části topeniště. K posunu hořícího dřeva používal *ohřeblo*. Podle Štefely trval proces vytápění pece zhruba hodinu. Po této době byla připravena k „čazení“. Ovšem dřevo muselo být „shořené a zuhelnatělé“. Poté se na něj nasypaly zbytky dřeva vzniklé po obrábění v dílně a pec začala dýmit. Výrobce pak urychleně umístil polotovary do pece. Celý proces zakuřování vyžadoval značnou zkušenost a obezřetnost. Muselo v něm být docíleno procesu hoření dřeva bez plamenů. Výrobci udávají, že hrozilo velké nebezpečí opětovného vzplanutí plamenů. Tím by samozřejmě došlo k poškození „čazených“ dílů dřeva, než by se podařilo celou nakládku pece vyložit. Zpracovávané kusy tak mohly i ohořet. Ústí pece zakrýval poklop, který zamezoval nadměrnému okysličování spalovacího prostoru pece, a tak bránil nechtěnému vzplanutí ohně. Doba zakuřování v peci se podle výrobců pohybovala v rozmezí půl až jedné hodiny. V období největšího odběru produkce zakuřovaných hraček pece „čadily“ dřevěné části i dva dny v kuse.

Dřevo, které se „začadilo“, bylo poté „malováno“. To znamená, že byly do jeho zbarveného povrchu zhotovovány obrazce ostrými řeznými nástroji. Pro tento účel si je někteří výrobci zhotovovali sami. Pokud však jejich konstrukce vyžadovala složitější kovové tvary, jako například výstružník, také zvaný *výstruh – fugač*, zadávali

jeho výrobu kovářům. Výrobci „čazených“ hraček užívali ke zhotovení dekoru tzv. roztéčku. Rostéčkou se vytvářely geometrické kruhové obrazce. Bylo to v podstatě kružidlo, které však mělo řezací plochu ve tvaru ostrého háčku. Výstružník se používal k vytváření dekoru přímo „od ruky“. Je to kovový nástroj tvaru písmena T s dřevěnou rukojetí. *Fugač* se také používal při výrobě šindelů. K oddělování materiálu sloužil opět ostrý háček, který byl po obou koncích ramen. Výrobci užívali také hoblíky prutovníky, které umožňovaly lineární výzdobu přímkami po delších rovných plochách zdobeného předmětu.

Výzdobné motivy zhotovované na zakuřovaných hračkách můžeme rozdělit do dvou základních skupin. První z nich je užití geometrického dekoru. Druhou skupinou je pak volný dekor tvořený za pomoci již zmíněného výstružníku. Výzdoba volným dekorem se používala většinou na drobnější konstrukční díly hračky, ale nebylo to vždy pravidlem. Zdobení „od ruky“ se „malovaly“ zoomorfní a rostlinné náměty, povětšinou to byli ptáčci a větvičky. Geometrická výzdoba byla charakteristická užitím kružnic a jejich poloměrů na ploše zakouřených dílů. Výrobci často vytvořili základní kružnici, do které vpisovali, nebo od ní opisovali další poloměry či kružnice. Spojení protínajících čar pak tvořily obrazce, často poměrně složité a rozsáhlé. Některé geometrické celky mohly být i zvýrazněny výstružníkem v celé své ploše. Dekor geometrické výzdoby skýtal velké možnosti v jeho použití. Celkem bylo zachyceno téměř třicet kružných dekorů. Motivы byly přebírány po generace, často z otce na syna. Terénní průzkum potvrdil, že poslední generace výrobců aktivně pracující od padesátých do sedmdesátých let 20. století nevnášela přílišné změny do dekorativního pojetí zakuřované hračky.

Ukázka výzdobných geometrických motivů užívaných na „zakuřované“ hračce. Kresba M. Koláčková.

Vyráběné typy zakuřované hračky můžeme zařadit do několika kategorií. Jejich sortiment často kopíruje skutečné předlohy užívané v běžném životě. Námětem pro jejich výrobu se stala nábytková tvorba, která v pojetí zakuřovaných hraček obsahuje stoličky, kolébky, stoly a lavičky. Do druhého klasifikačního okruhu bychom mohli zařadit transportní zařízení reprezentované táčky (kolečky), trakárky a žebříňáčky. Nástroje používané při práci v zemědělství a řemeslech byly námětem pro další ucelenou skupinu. Kladívka, motyčky, hrabičky, lopatky a sekyrky (popřípadě valašky) byly vlastně také zmenšeninami skutečných nástrojů. V sortimentu produkce se vyskytují také mečíky, ale nalezneme v něm i žertovné předměty v podobě kolečka se stylizovanou hlavou šaška, který má pohyblivou hlavu. Podle slov F. Štefely patřily mezi nejoblíbenější hračky kolečka, trakárky a kolébky.

Výroba zakuřovaných **stoliček** se nesla v podobném duchu, jako tomu bylo u typů, které sloužily výhradně k praktickým účelům. I jejich konstrukce v sobě nesla stejné prvky. Vycházelo to nejen z historických, ale také funkčních vazeb. Ve formě zakuřované hračky se stoličky konstrukčně zpracovávaly jako typ s nakročenýma nohama. Nohy se zpracovávaly do hranolovitého tvaru komolého jehlanu (čtyřbokého, osmibokého), nebo byly vyrobeny soustružnickou technologií. Zapouštěly se buď do dvou svlaků umístěných pod sedákem, nebo se vychylovaly přímo z něj.¹⁶ To znamená, že do obdélného sedáku, který byl výhradně z jednoho kusu (na rozdíl od běžných stoliček, které výrobci bez problémů zhotovovali i ze dvou dílů), se vyvrtaly čtyři otvory, které svíraly od kolmice sedáku 5° až 10°.¹⁷ Vychýlení nohou se provádělo z praktických důvodů. Takto postavené nohy umožňovaly mnohem větší stabilitu. Zapouštění nohy bylo velice náročné na přesnost a vyžadovalo proto zručného výrobce. Bez správně zakotvených nohou by totiž stolička byla vratká, nebo by nohy nedoléhaly s podložkou. V souvislosti s tímto náročným konstrukčním prvkem se vyvinula pomůcka, která měla ulehčit obtížně zhotovované otvory. Jednalo se o zvláštní nářadí pro šikmé vrty do nohou v podobě speciální vrtací stolice.¹⁹

Nutno dodat, že sestava dílů pro výrobu sortimentu ze zakuřovaného dřeva nadcházela až po zhotovení kontrastního dekoru. To je téměř obecný jev, který platí skoro pro všechny typově zastoupené předměty. Po procesu zakouření konstrukčních kusů v dýmné peci již nic nebránilo provedení výzdoby. V případě stoličky

probíhal další postup následovně. Začazený sedák se upnul do strýcovy stolice a jako první se zvýraznily krajní plochy. K tomu slouží hoblík putovník, který má želízka umístěna v rozestupech. Proto vyřeže části, které jsou od sebe vzdáleny, a objeví se tak kontrastní dekor v podobě rovnoběžek. K tomu, aby byla obrobena část rovná, slouží zarážka hoblíku, která je přímou součástí nástroje. Existují samozřejmě také konstrukční typy hoblíků, které mají stavitelné dorazy na nástroji, ovšem ty výrobci hraček nepoužívali. Jejich dekor linkové výzdoby byl stálý, jak dokazují dochované sbírkové předměty. Po tomto kroku následovalo další zhotovení dekoru. To se muselo připravit za pomoci dřevěné vložky, jenž se vkládala do otvoru pro manipulaci se stoličkou. Následovalo totiž vytvoření ústředního geometrického obrazce, jehož střed se právě nachází ve středu úchyty. Dekor je vyroben za pomoci kružidla tzv. roztěčky. Výzdoba sedáku nezahrnovala pouze geometrické ornamenty. Výrobci se často uchylovali také k ztvárnění motivů, které byly tvořeny „od ruky“. Proto museli v mnoha případech výzdobu sedáku zpracovávat v ruce, jelikož sevření do čelistí neumožňovalo provést všechny tahy výstružníkem v požadovaném rozsahu. To si pochopitelně žádalo jistou dávku zkušenosti a umu. Posledním technologickým krokem byla kompletace noh do sedáku.

Kolébka je druhým typově zastoupeným sortimentem nábytku, který se objevoval v produkci výrobců zakuřovaných hraček. V případě kolébky se jedná o hračku, která byla využívána ke hře děvčaty. Výrobci zhotovovali typ kolébky na kolébadlech.¹⁹ Kolébka byla velmi oblíbeným námětem jejich tvorby. Není divu, provázela totiž člověka od narození. Kolébka jakožto zakuřovaná hračka byla zachycena ve dvou konstrukčních mutacích. Rozdíl mezi nimi tvořilo pojetí bočnic. Podobně tomu bylo i u užitkových forem. Konkrétně se jedná o výrobu

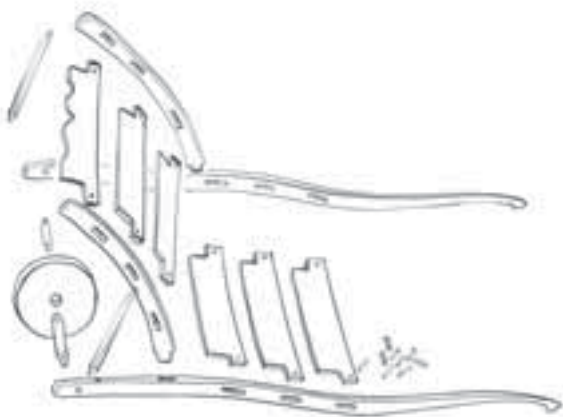

Kolébka. Kresba M. Koláčková.

bočnic z jednoho kusu a ze skládaných částí. Výrobce tedy musel tvarově zpracovat čelo, kolébadla, dno, boky a brlení.

Konstruktivně jednodušší byla varianta s plným čelem. Čelo bylo přímo zapuštěno do kolébadel. S boky, které držely brlení, bylo spojeno hřebíčky, nebo za pomoci čepů, které vystupovaly z boků. Količků do brlení se používalo od 4 do 8 kusů, spojovaly spodní část s horní částí boků. Skládané bočnice se přímo nedotýkaly kolébadla a byly za pomoci segmentů napojeny na kolébadla a boky. Postup montáže byl obtížnější než v případě stoličky, z hlediska hračky patří do nábytkové produkce se jedná o nejnáročnější konstrukční typ.

V sortimentu zakuřovaných hraček se také objevuje **stoleček**. Ten je však okrajovou záležitostí a jeho dochování v muzejních sbírkách je velice sporadické.²⁰ Pro ztvárnění geometrických dekorů se využívalo desky stolu a také překřížených nohou.

Trakárek. Kresba M. Koláčková.

Posledním zjištěným typem hračky spadajícím do skupiny nábytku je **lavička**. Její konstrukce se skládá z opěradla, sedáku a bočnic. Jako spoje opěradel a sedáku s bočnicemi jsou užity čepy. Geometrická výzdoba je zpracována na opěradla lavičky a jejich bočnicích, pro sedák byla použita prostá lineární výzdoba. Lavička byla v muzejních sbírkách zaznamenána pouze jedna.²¹

Typologicky zvláštní a poměrně obsáhlou skupinu zakuřovaných hraček tvoří okruh, který vychází z předloh transportního zařízení. Náleží sem *trakárky* – trakaře, *táčky* – kolečka a vozíky *žebříňáky*.

Předlohou pro **trakárek** se stal běžný trakař. Tedy transportní zařízení, užívané pro převoz pevných materiálů uložených na jeho příčky. Trakárek věrně konstruktivně kopíroval svůj plně funkční vzor, avšak lišil se jak počtem příček, tak konstrukcí kolečka. Dětská hračka nevyžadovala tak striktní funkčnost, snad s výjimkou pohybu kolečka, a proto jsou samozřejmě na dochovaných exemplářích redukovány rozměry, počet příček a také chybí nožka a kšandy, které byly součástí klasických funkčních trakařů.

Trakárek byl velmi oblíbeným výrobním artiklem. Svědčí o tom poměrně velké množství dochovaných sbírkových předmětů v muzejních depozitářích. S trakařem byly také výrobci osobně spjati. Odváželi na něm totiž své produkty i na často velmi vzdálené trhy. Postup jeho výroby byl však poměrně náročný. Trakárky byly vyráběny z četných dílů, které se v okolí Valašské Bystřice krajově nazývaly *křiviny*²² (boční části, do kterých se na jejich konci zasouvala osa s kolečkem a pomocí nich se tvořila páka), *kárník* (část zajišťující náklad proti vypadnutí), *rukojeti* (zadní část křiviny, která je na svém konci opatřena tzv. zábradlem), *příčka* (spojuje nosidla a tzv. šibenky a nese náklad), *kladnička* (neboli sloupek – konstrukční prvek, který mezi sebou spojuje *křiviny* a *kárník*) a *kolečko*.

Samotný proces výroby se tradičně odvíjel od procesu zakuřování. Již připravené části, které jsme výše popsali, se „začadily“ a poté dekorativně zpracovaly (ovšem s výjimkou kolečka, jeho osy a kladničky). Dekorativně nejbohatší zdobenou částí byly příčky umístěné v kárníku a křivinách. Jejich rozměr umožňoval použití roztěrky a vytvoření kruhových geometrických obrazců. Po krajích byly použity kontrastní rovnoběžky zhotovené hoblíkem prutovníkem. Ornamentálně byly zpracovány také křiviny. Ty však vzhledem ke svým rozměrům byly zdobeny „od ruky“.

Montáž dílů byla již tradičně posledním krokem. Do křivin se vkládaly příčky a také osa s kolem. Po fixaci příček by již poté nešlo vložit kolo. Spojení částí zajišťovaly kolíky, které upoutaly příčky ke křivinám a kárniku. Obvykle se umisťovaly pouze do první a třetí příčky, prostřední příčka pak byla zajištěna automaticky. Následně pak výrobce provedl sestavu kárniku podobným způsobem, jako v předchozím případě. Rozdíl mohl být pouze v tom, že se čepoval jen poslední vrcholový díl. Samosvornost totiž obstaralo spodní umístění kárniku do konstrukce křivin.

Regionální název *táčky*²³ je ekvivalent výrazu pro kolečko, tedy transportní zařízení, které se většinou používalo (a v modifikované podobě se používá dodnes) k převozu pevných hmot a materiálů. (Po drobných konstrukčních úpravách však mohlo transportovat i tekutiny). Předloha pro hračku tak většinou sloužila k transportu stavebních materiálů, ale používala se například i k vyvážce hnoj.

Součástí, ze kterých byly táčky konstruovány jsou následující: dvě *táčkovice* (boční strana kolečka obdoba křivin, podle V. Vondrušky nazývané truhlík²⁴ – zde jde ale již o sestavu táčkovic, příček a dna), dvě příčky, dno, dvě závlačky. Příčky byly pomocí otvorů v táčkovici na koso umístěny pouze z jedné strany. Ve spodní části příčky jsou zhotoveny drážky, do kterých se vkládalo dno. Po vložení dna do připravených příček se celá montáž zakončila zasunutím osy s kolečkem a zbývající táčkovice. Boky příček, které vyčnívaly, se pak zajistily proti posunu čepem. Zvláštností táček je, že se do zakouřovací pece vkládaly složené, ale bez dna a kolečka. Po zakouření se rozložily, vyzdobily dekorem a následně složily, tentokrát již se dnem a kolečkem.

Jako výzdobný prostor táček byly s oblibou využívány táčkovice, které byly po krajích upraveny *putovníkem*. Tvar táčkovic se tradičně upravoval sekyrou. Až novodobá produkce začala užívat šablon a pásové pily pro ulehčení práce. Použití dekoru na boku kolečka se stalo pravidlem a nechybí na žádném z exemplářů. Šíře táčkovic pak výrobcům umožňovala ztvárnění geometrických obrazců. Táčkovice byly často zdobeny z obou stran. Geometrické motivy byly pravidelně vykružovány také do příček. Výjimku tvořila pouze přední příčka u kola, která z vnější strany byla ponechána bez jakéhokoliv výzdobného zákroku. To ovšem mělo logické opodstatnění, motiv by totiž zakrývalo kolo. (Přední příčku zdobí pouze Josef Polách z Nové Lhoty.)

Posledním výrobkem spadajícím do skupiny transportních zařízení byl **žebříňák**. I v tomto případě se jednalo o složitější výrobek. V některých případech byla jeho oj dokonce pohyblivá. Vozík byl konstruován tak, aby jeho kola byla funkční. Jejich pozici zajišťoval buď drobný hřebíček, nebo dřevěný klínek. Konstrukce vozíku doslova nekopirovala plně funkční předlohu. Chyběly u něho například žebřiny, jež byly nahrazeny pevně zachycenými boky, které spojovaly podvozek vozíku s horní ozdobnou lištou. Tato základní konstrukce se stala podmínkou pro připojení podélné ozdobné lišty a vložení brlení, které obvykle tvořilo osm příček. Podélné lišty vozíku byly ukončeny přechodem do válcového tvaru užšího průměru. Ten pak sloužil jako čep pro spojení přední a podélné strany. Možnost pro užití výzdoby skýtal vozík omezeně. Proto se využívaly přední a boční lišty. Pověštinou se na nich zhotovovaly lineární motivy v podobě přímek šikmo přetínajících lištu na šíř, nebo poloměry kružnic navazujících od svých středů na sebe a směřujících přes celou lištu. Výjimečně byly také zachyceny rostlinné motivy zpracované „od ruky“.²⁵

Do další typové skupiny můžeme zařadit drobné předměty, sloužící k zemědělským, lesnickým či domácím pracím. Z dochovaných hmotných pramenů do této kategorie řadíme **lopatky, sekyrky, motyčky, hrabičky**. Násady – hůlky a topora těchto nářadí vybízely výrobce k provedení zvláštní výzdobné techniky. Materiál se před zakouřením ovinul vrbovou kůrou, nebo lipovým lýkem. Po vyjmutí zakouřených částí a odstranění kůrového „obalu“ se na toporech a násadách objevila světlá kontrastní šroubovice. Ovinutý materiál často vydržel zakouřování a tak byl třeba i několikrát používán. Vždy se ale před novou nakládkou do pece nechal zvlhčit, nebo se umístil do sklepa, kde přirozenou cestou zvlhl.

„Táčky“. Kresba M. Koláčková.

Z hrabiček se vyráběl rozřezávaný typ a postup jejich výroby se prakticky nelišil od klasických hrábí. Výrobu popisuje ve své publikaci například Karel Pavlišťík.²⁶

Možnosti zpracování dekoru u ostatních popsaných hraček byly podobné. Ovšem pro vykroužení geometrického dekoru byly příznivější lopatky a motyčky, které díky svým celistvějším „pracovním“ plochám nabízely tuto možnost. Naproti tomu sekyrky a kladívka byly zdobeny „od ruky“. Zmíněné drobnější předměty byly často vkládány do pece již zkompletované.

Typicky chlapeckou hračkou byl **meč**, který se skládal ze dvou částí – čepele plynule přecházející do rukojeti a křížové záštity, která se kolmo nasouvala na čepel. Záštita se zajišťovala proti posunutí kolíkem nebo drobným hřebíčkem. Geometrické obrazce tvořené „roztěčkou“ se na této hračce nevyskytují. Zato je zde ponechán prostor prostým tahům „výstružníku“, který často vytvářel na povrchu hračky lístky a linky.

Novodobá produkce zakuřovaných hraček z prostředí Ústředí umělecké lidové výroby²⁷ umožňovala výrobcům ztvárnit také netradiční pojetí tvarů a typů hračky. To se například odrazilo v pojetí žertovného kolečka ve tvaru šaška, který díky jednoduchému pohyblivému ramenu dokázal pohybovat jeho hlavou.

Hmotné doklady výroby zakuřovaných hraček jsou dochované řádově v desítkách exemplářů, nejstarší mají

dataci k roku 1901. Bohužel jsou nám známy pouze předměty, které spravují muzejní instituce. Zakuřované hračky, které jsou v soukromých rukách, nám zatím unikají. Jisté však je, že plodná činnost Františka Štefely způsobila, že jeho výrobky putovaly i do ciziny, např. do Holandska nebo Kanady. Největší početní zastoupení zakuřovaných hraček ve sbírkách muzeí v České republice mají Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm a Národní muzeum v Praze. Mezi další instituce spravující tento specifický projev hračkářské tvorby patří Moravské zemské muzeum v Brně, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Muzeum regionu Valašsko ve Vsetíně, Muzeum Novojičínka v Novém Jičíně a také Národní ústav lidové kultury ve Strážnici a Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Velká část hraček však pochází již z novodobé produkce, která vycházela z prostředí ÚLUVu. Výrobci v zásadě pracovali tradičními postupy a nástroji, pouze proces štípání byl pozvolna opouštěn a přecházelo se k řezání polotvarových desek.

V současné době se výrobě věnuje pouze Josef Polách z Nové Lhoty. Technologii ovládají také Jan Štefla ml., František Štefela a Pavel Číp ze Zubří, ti však již nejsou aktivními výrobci. Zakuřovaná hračka tak neodvratně stojí mimo zájem výrobců a zdá se, že také odběratelů. Poptávka po ní je již minulostí a hrozí, že zůstane pouze sbírkovou náplní akvizic muzejních institucí.

Hrabičky. Kresba M. Koláčková

Kladívko. Kresba M. Koláčková

POZNÁMKY:

1. Barabášová, R.: *Výroba hraček ve Valašské Bystřici*. Bakalářská diplomová práce. Slezská univerzita v Opavě 1998, s. 41; Barabášová, R.: *Výroba hraček ve Valašské Bystřici*. Národopisný věstník XVIII (60), 2001, s. 143-147; v rámci své publikace se zmiňuje o „čazeném“ sortimentu také Pavlišťík, K.: *Dřevo, proutí, sláma v tradiční rukodělné výrobě na Podřevnicku*. Zlín: Krajská knihovna Fantiška Bartoše 2005, s. 107; drobný příspěvek k problematice přináší i Večerková, E.: *Zakuřované dřevěné výrobky z Valaška*. Truhlářské listy 4, 1996, s. 28-29.
2. Pavlišťík, K.: c.d., s. 107.
3. Jančář, J.: *Lidová rukodělná výroba na Moravě*. Strážnice: Ústav lidového umění 1988, s. 24; O vzniku a rozvoji výroby dřevěného nářadí a náčiní na základě přírodních, hospodářských a společenských vlivů srov. také Pavlišťík, K.: c.d., s.16-27.
4. Bobek, F.: *Velká Bystřice u Rožnova*. Slezský archiv 7, 1908, s. 176.
5. Tamtéž, s. 178.
6. Zámečník, A.: *Dřevařství na Valašsku* In: Sborník musejní společnosti ve Valašském Meziříčí 1884, č. 1, s. 53.
7. Tamtéž, s. 50.
8. Pavlišťík, K.: c. d., s. 107.
9. Janotka, M.: *Příprava a užití štípaného dřeva v tradiční výrobě*. Český lid 50, 1963, s. 153.
10. Proschlé dřevo se povětšinou zhodnocovalo v nábytkové tvorbě, kdy teprve po řádném prosušení fošen (až sedm let) začala výroba kvalitních truhlářsky zhotovovaných produktů. Tím se předcházelo tvarovým změnám. Ovšem taková výroba byla z pochopitelných důvodů několikrát dražší, než při použití štípaných desek.
11. O nich Stránská, D.: *O vývoji truhel zvaných susek a skřínka*. In: Časopis Slezského muzea, Acta musei Silesiae, vědy historické – Historia XI, 1962, s. 39-62.; táž: *Súsky, skřínky a štrychy na východní Moravě a ve Slezsku*. In: Časopis Slezského muzea, Acta musei Silesiae, vědy historické – Historia XI, 1962, s. 1-20.
12. Archiv VMP, výzkum muzea z roku 1962. Respondent J. Štefela, Valašská Bystřice.
13. *Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-Rom*. Praha: Aion CS 1997, díl VIII., heslo dřevo, s. 12-13.
14. Pecelt, A.: *Mizející řemesla*. Praha: Teps 1958, s. 99.
15. Archiv VMP – Zaměstnání obyvatelstva, Výroba dřevěného náčiní, hrubí průzkum okresu Vsetín. Zpracoval V. Píkrýl.
16. Terminologii spojů a jednotlivých konstrukčních částí u nábytkových předmětů vycházím z Turnský, M.: *Etnografický slovník 2. Lidový nábytek z českých zemí*. Praha: Národní muzeum 1989. Dále pak z Pojmosloví nábytku, vytvořené pro Etnografickou komisi AMG. Rkp.
17. Hájek, V.: *Truhlářské práce*. Praha: Grada 1997, s. 105.
18. Turnský, M.: c.d., s. 58.
19. Tamtéž, s. 10
20. V muzejních sbírkách byly zatím zjištěny pouze dva exempláře. Oba dva jsou uloženy ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.
21. Taktěž ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm
22. Krajově užívanou terminologii přebírám ze statě: Rous, J.: *Výroba dřevěného náčiní na Valašsku*. Naše Valaška 1, 1929-30, s. 15-21.
23. Rous, J.: c.d., s. 16.
24. Vondruška, V.: *Slovník starého zemědělského nářadí, nástrojů a strojů (1750 – 1914)*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum 1989.
25. Takový exemplář vlastní Moravské zemské muzeum v Brně.
26. Pavlišťík, K.: c.d., s. 144-146.
27. Archiv ŮLUV je ve správě Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Příspěvek vznikl za podpory grantového projektu Odboru regionální a národnostní kultury ČR – Tradice výroby zakuřované hračky.

Summary

The so-called smudgy toys were made only in some villages in Moravia. Valašská Bystřice was the most importance centre of this manufacture, which was supported by the considerably wooded location with suitable wood. The typical way of manufacture was a feature of the “smudgy” toy. The manufacturers smoked the toys in a furnace. The wood surface turned brown to black. This basic act was done for aesthetic reasons. After that, different patterns were cut in the wood surface by tools. In this way, the natural color was laid bare and the decorative contrast came out. Nowadays, the knowledge of this technology wastes away and only a few persons know the manufacture sequence.

DĚTSKÝ BIČ – HRAČKA I PRACOVNÍ NÁSTROJ

Václav Michalička

Bič lze stručně definovat jako příruční nástroj sloužící k pohánění živých tvorů. Člověk ho používá od pravěku coby svou prodlouženou ruku. Různé druhy bičů pomáhaly pastýřům při pasení stád, vozatajové, hospodáři a povozníci jimi pobízeli svá spřežení. Bič však lidem v minulosti nejen pomáhal při jejich těžké práci, ale také nad nimi častokrát vládl, když dopadal na záda otroků a robotníků. Bič se vždy těšil jisté výlučnosti, protože dokázal přimět k práci či poslušnosti tažná i hospodářská zvířata, a v mnoha případech také lidi. Proto se stal odznakem moci, určitého postavení i stavovské příslušnosti.

Ve venkovském prostředí býval pastýřský i forman-ský bič opředen mnoha pověrami. Velký význam mělo hlasité prásknutí, které pohánělo například koňský potah či stádo ovcí. V lidových představách v sobě skrývala hlasitá rána čarou moc. Vedle účelného využití přešlo práskání bičů do mnoha zvykoslovných obřadů a úkonů.¹ Na území dnešní České republiky byla role biče na venkově nezastupitelná až do období společenských a hospodářských přeměn po druhé světové válce. Do té doby byl bič nepostradatelný pro hospodáře, povozníky a pasáky dobytka i drůbeže.

Ve vesnické společnosti bývaly děti co nejdříve zapojovány do pracovních povinností nezbytných pro zajištění obživy. Dětské hry v těchto společenských vrstvách proto sehrávaly úlohu přípravy na těžký život

Dětské biče z dílny Františka Halaty, Metylovice 40. léta 20. století.
Foto K. Matocha 2006, archiv Valašského muzea v přírodě.

v dospělosti.² Vlivem této skutečnosti hračky vyrobené přímo k zábavě často nahrazovaly zmenšeniny věcí užívaných v každodenním životě, se kterými se děti běžně setkávaly při práci svých rodičů. Bič se stával téměř nezbytnou hračkou pro většinu venkovských chlapců již v útlém věku a byl chápán jako jeden z atributů pohlaví.³ K chlapcům patřil malý bič stejně neodmyslitelně, jako k dívkám hračka v podobě panenky.

Dětský bič měl i druhou rovinu svého poslání. Velmi brzy se totiž vedle hračky z něho stal i pracovní nástroj využívaný z počátku při pasení drůbeže a později dobytka.⁴ S trochou nadsázky by se dalo říci, že jak chlapec rostl, rostl s ním i jeho bič – z dětského biče na hraní se přeměnil na bičik na husy, pak ve větší a důkladnější na krávy a nakonec v dlouhý bič pro koňský potah.

Hry s bičem většinou znázorňovaly určitou práci dospělých, která nabývala v dětských očích přitažlivosti. Většinou se jednalo o jízdu s povozem, orbu, pasení ovcí atd. Oblíbenou u venkovských chlapců byla hra na koňské spřežení (jeden chlapec byl vozka a další dva nebo čtyři představovali koně).⁵ V povědomí dětského kolektivu dítě s bičem vystupující v roli kočího stálo v důležitosti vždy o stupínek výš a nabývalo na větší vážnosti u svých vrstevníků. Nutno podotknout, že mnohý „kůň“ v dětském spřežení dokázal získat veliký obdiv a děti hrou uplatňovaly zkušenosti svých otců, jak zacházet s bičem i se zvířaty.⁶ Také při těchto hrách mělo svůj význam umění hlasitého „prásknutí“ bičem, čímž i menší chlapci projevovali svou osobnost, a upevňovali si tak postavení mezi ostatními dětmi.

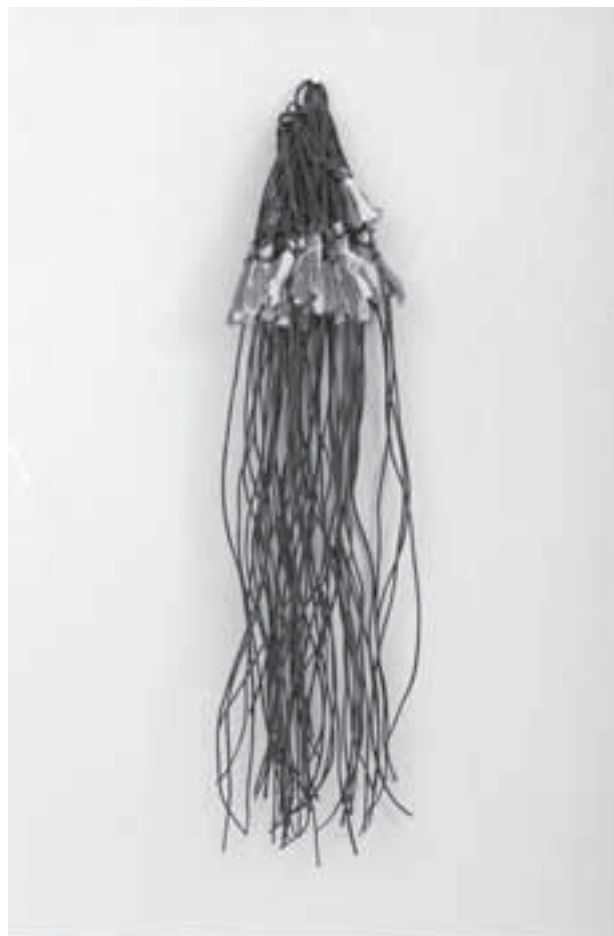
Zábava chlapců s bičem byla vlastně rozvíjením dovednosti v zacházení s tímto v zemědělském hospodářství nezbytným nástrojem. Vedle zápolení o co největší prásknutí („střelení“) se cvičila zručnost s bičem v oblíbeném a všeobecně rozšířeném roztáčení tzv. káči (zašpičatělý dřevěný váleček s několika rýhami po obvodu pro řemínek či provázek biče). Bič se omotal okolo rýh na káči postavené špičkou na zem a trhnutím do strany jí byla dána potřebná rotace. Po roztočení odskočila káča až několik metrů a chlapci ji museli stále honit a zvyšovat rychlost otáček vodorovným šviháním biče. Udržet káču co nejdéle v pohybu bylo otázkou dětské cti a projevem vzájemné soutěživosti.⁷

Většina venkovských dětí uplatnila bič především na pastvě.⁸ Zpočátku jednoduché a neuměle sestrojené biče na pasení např. hus (často stačil jen proutek či metlička) s přibývajícím věkem nahrazovaly důmyslnější a složitější nástroje. Odrostlejší chlapci pasoucí krávy (tzv. kravaři) mívali dlouhé biče s „práskačkou“ na konci. Těmito biči uměli kravaři náhlou změnou švihů vydávat osobité hlasité rány, kterými se svolávali a podle nichž dokázali poznat, kdo kdy vyhání dobytek a kde právě pase.⁹

Své biče si děti zvládly vyrobit většinou samy a jejich touhou bylo, aby vypadaly co nejopravdověji a šlo s nimi dobře práskat. Ty nejvíce jednoduché dělaly z obyčejného klacíku, na který navázaly provázek. Složitější bývaly zhotovené z lískového dobře pružícího prutu a samotný bič tvořil různě upravovaný provázek často zdobený barevným střapcem (např. z bavlny). Vzácností byl kožený řemínek, jímž se i dřevěná káča roztáčela mnohem účinněji.¹⁰ Některé dětské práskací biče tvořil pruh pevné látky (na konci rozřepený) upevněný k bičišti. Největší dokonalosti dosahovaly biče již výše zmiňovaných kravařů. Chlapci věnující se pasení krav dokázali své biče umě splétat z konopných šňůr a ke koženým řemeslně provedeným kravským bičům přidělávali tzv. práskačky. Práskačky na konci biče usnadňovaly dosažení potřebné rychlosti k vydání hlasité rány. Kravaři používali na jejich výrobu tenkých vláken různého materiálu – bavlna, konopí, len, žíně, vlasy, popř. upravený kožený řemínek. Někteří se stali ve zhotovování práskaček skutečnými mistry a své dovednosti využívali i k drobným přívýdělkům (dělali „práskačky“ pro obchodníky, kteří je dále prodávali).¹¹

Svébytné místo v živnostenské produkci dětských bičů zaujímala během první poloviny 20. století pobeckydská obec Metylovice v dnešním okrese Frýdek-Místek. V této řemeslně zemědělské vesnici převládala kožedělná výroba (řemenářství) s dominantním zaměřením na zhotovování pestrého sortimentu bičů.¹² Značná konkurence mezi množstvím řemenářských živností vedla k neustálému hledání nových možností jak rozšířit nabídku a zajistit stálý odbyt. Jednou z mnoha vedlejších záležitostí byly i dětské biče, na které se využívaly zejména řemínky z méně kvalitní kůže.¹³ Jelikož se metylovští řemenáři (tzv. bičaři) specializovali především na koženou část – řemínek biče, otevírala se v obci možnost doplňkové výroby rákosových i dřevěných bičišť i drobných ozdobných rukojetí k dětským bičům.

Produkce dětských bičů začala v Metylovicích krátce po první světové válce, ale na významu nabrala především ve třicátých letech a přetrvávala až do počátku padesátých let 20. století. V té době se na dětské biče zaměřily zejména tři firmy: František Halata (dělal k dětským bičům kožené řemínky a později i rukojeti), Valentin Bílek (vyráběl kožené řemínky dětských bičů) a Josef Lepík (specializoval se na zdobené rukojeti dětských bičů). Ačkoliv zájem o dětské biče byl poměrně značný, těžiště příjmů těchto tří živnostníků zůstávalo ve výrobě užitkových bičů. Ostatní řemenáři se zabývali dětskými

Svazek řemínků k dětským bičům vyrobených Janem Bílkem. Metylovice 70. léta 20. století. Foto K. Matocha 2006, archiv Valašského muzea v přírodě.

bičí pouze okrajově.¹⁴ Tři zmínění výrobci vzájemně úzce spolupracovali a díky tomu postupně docházelo k výtvarným vylepšením dětských bičů, které nakonec dosáhly svébytných forem a staly se mezi dětskými zákazníky pojmem.¹⁵

Josef Lepík odebíral od bičařů řemínky bičů a doplňoval k nim rukojeti ze své vlastní dílny. Sám se zabýval i distribucí zkompletovaných dětských bičů často ve spolupráci s podomními obchodníky a trhovci. Přímý prodej bez prostředníků byl však záležitostí především jeho manželky. Ta je na kole rozvázala po poutích a trzích (i na poměrně vzdálená místa, např. Příbor, Štramberk, Nový Jičín, Frenštát pod Radhoštěm, Rožnov pod Radhoštěm, Frýdek, Místek, Český Těšín, Jablunkov), kde se těšily velkému zájmu dětí. Z počátku se nejednalo o příliš drahou záležitost a biče si mohly dovolit i děti z nepříliš majetných vrstev. Ve čtyřicátých a zejména padesátých letech 20. století, kdy došlo k značnému omezení produkce tohoto zboží, jeho cena výrazně stoupla. Přesto malé biče neztratily na oblibě a zůstaly ještě na nějaký čas předmětem dětské touhy. Koncem padesátých let definitivně zanikly poslední pozůstatky řemenářských dílen v Metylovicích a dětské biče zmizely ze stánků prodejců na poutích a trzích.¹⁶

Technologický postup při zhotovování dětského biče v řemeslných dílnách v Metylovicích se skládal z několika úkonů. Řemenář ostrým nožem nakrájel na pracovním stole (v Metylovicích nazývaný štok) většinou z méně hodnotné usně činěné v roztoku solí hliníku (ledek) řemínky v délce 50 – 90 cm. Řemínky se lehce zakulatily tzv. kúláním (válení bičů na tvrdé podložce pomocí dřevěného nástroje s hladkou plochou). Takto upravené řemínky (švihadla) bylo možné nechat přírodní, ale velké popularitě se těšily barvené, a to zejména tmavě hnědé a červené. Barvy se na řemínek nanášely přímo holými dlaněmi, a protože velice špatně pouštěly, byl řemenář poznat už z daleka podle barevných rukou. Švihadlo se zdobilo barevným štrápcem z bavlněného vlákna, později ze syntetické vlny. Naposledy se k řemínku biče upevnil závěs (tzv. úvrazka) – oko z proužku usně, kterým bylo švihadlo upevněné k rukojeti.

Na dřevěné bičišti dětského biče byl používán zbytkový materiál z různých druhů dřevin. Rukojeť se vytvářela speciálním hoblíkem s kulatým nožem tak, aby se směrem ke špičce mírně zužovala. Pro dobré upevnění závěsu k bičišti obtáčeli výrobci konec rukojeti dvěma svazky tenkých nití, namočených do klišu, v potřebném rozestupu od sebe. Do prostoru takto zabezpečeného proti vyklouznutí se uvázal závěs.

Připravená rukojeť bývala barevně zdobena, čímž získala na atraktivnosti. Nejdříve se napustila bezbarvým lakem a poté natřela podkladovou barvou (nejčastěji žlutou nebo bílou). Nakonec se na povrch nanášely hadříkem pestré barvy (červená, zelená) ředěné vodou. Barvy na bičišti vytvářely barevné skvrny, které se rozpíjely a vzájemně prolínaly. Tímto způsobem vznikly velice zajímavé a působivé vzory. Na závěr se tělo biče (švihadlo) připevnilo k rukojeti a dětský bič byl hotov.¹⁷

K pokusu o oživení výroby dětských bičů v Metylovicích došlo na krátkou dobu počátkem sedmdesátých let 20. století. Řemenář Jan Bílek začal zhotovovat barevné kožené řemínky bičů zdobené barevnou bavlnkou a jezdil je prodávat na poutě, trhy a národopisné slavnosti v okolí. Odbýt nebyl velký, náklady překračovaly výdělek, a tak Jan Bílek po krátké době s výrobou přestal.¹⁸ Dětský zájem o biče rychle opadl v důsledku proměny tradiční venkovské společnosti. Koňská spřežení se nástupem moderní techniky vytratila a děti si hledaly nové formy hraček reflektující současné prostředí, které zásadním způsobem pronikalo i do dětských her. Dětský bič, který byl nezbytným nástrojem snad každého vesnického chlapce, tak pozbyl své opodstatnění a přestal být používán jako hračka i jako pracovní nástroj.

V současné době v Metylovicích ovládá zhotovování dětských bičů už jen syn Františka Halaty Bedřich Halata (narozen 1927), který je vyučeným řemenářem, ale řemeslu se nevěnuje. Jednou z posledních příležitostí prohlédnout si tuto specifickou oblast tradiční rukodělné výroby se 1. července 2006 stal program *O práci lidových rukou* ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. V rámci rekonstrukcí zaniklých technologií zde Bedřich Halata předvedl základní postupy výroby jak dětských bičů, tak proslavených metylovských bičů hospodářských a formanských vozových.

Studie je dílčím výstupem grantového projektu č. DB06PO1RNK001 s názvem *Tradice řemeslné a rukodělné výroby na Valašsku a Těšínsku – identifikace, dokumentace, prezentace*, řešeného Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

POZNÁMKY:

1. Březina, A.: *Pastýři*. Selský archiv 1, 1902, s. 22-25.; Kurfürst, P.: *Hudební nástroje*. Praha: TOGGA 2002. s. 643-642.; Kunz, L.: *Rolnický chov ovcí a koz*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 2005, s. 78-80.
2. Lenderová, M. – Rýdl, K.: *Radostné dětství?* Praha: Paseka 2006, s. 205-218.
3. Tamtéž s. 206.
4. Michalička, V. – terénní výzkum v obci Metylovice v roce 2006 (uloženo ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm).
5. Tamtéž.
6. Taméž.
7. Tamtéž.
8. Brosman, B.: *Valašské školství*. Valašské Meziříčí 1930, s. 11-12.
9. SOKA Frýdek-Místek: Paměti obce Metylovic I.; Michalička, V. – terénní výzkum v obci Metylovice.
10. Paměti Ondřeje Lepíka, rukopis (kopie uložena ve Valašském muzeu v přírodě).
11. Michalička, V. – terénní výzkum v obci Metylovice.
12. Srov. Spusta, M.: *700 let obce Metylovice*. Metylovice: Obec Metylovice 1999, s. 62 a 138; Konečný, B.: *Návštěva v „Koňském nebi“*. Těšínsko 1972, č. 3, s. 12; Hrubé průzkumy ÚLUV (archiv Valašského muzea v přírodě); SOKA Frýdek-Místek: Paměti obce Metylovic I, II, III.
13. Michalička, V. – terénní výzkum v obci Metylovice; SOKA Frýdek – Místek, fond: Společenstvo sedlářů a řemenářů Frýdek-Místek.
14. Michalička, V. – terénní výzkum v obci Metylovice; hrubé průzkumy ÚLUV.
15. Michalička, V. – terénní výzkum v obci Metylovice.
16. SOKA Frýdek-Místek, fond: Společenstvo sedlářů a řemenářů Frýdek-Místek; Michalička, V. – terénní výzkum v obci Metylovice.
17. Michalička, V. – terénní výzkum v obci Metylovice.
18. Tamtéž.

Summary

In the past, children's whip was an indispensable toy to the most country boys. The whip fulfilled also the function of a work implement used for keeping poultry and cattle out at grass. The boys' play with a whip meant especially development of skill needful for farming. Besides the whips made by the children themselves, also manufactured whips used to be sell. The village of Metylovice (District of Frýdek-Místek) took an essential position in the manufacture of whips. Many people dealt with leather manufacture. Here were made children's whips with a leather strap decorated with a tassel, and with a wooden handle, which used to have a coloured décor with impressive patterns. The manufacture of children's whips in Metylovice ceased to exist in the 1950s.

JAK SI HRAJÍ DĚTI ROMŮ (POZNÁMKY Z TERÉNNÍHO VÝZKUMU V RUDŇANECH)

Jana Poláková

V rámci výzkumné práce Muzea romské kultury v Brně jsem se zúčastnila v září 2006 terénního výzkumu na středním a východním Slovensku. Jednou z našich zastávek byla i romská osada u obce Rudňany v okrese Spišská Nová Ves. Tato obec má v podstatě několik míst, v nichž jsou Romové koncentrováni. Projeli jsme celou obcí a zastavili asi 2 km za hraniční cedulí,

Chlapec při výrobě luku na hru „piga“, Rudňany, září 2006.
Foto J. Poláková.

v osadě s podivným názvem 5 RP II. Tato romská komunita vznikla až po druhé světové válce, kdy sem její dnes již nejstarší obyvatelé přišli za prací do uhelných dolů. Vznikla v průběhu druhé pětiletky, což vysvětluje i její označení, které se udrželo a traduje přes všechny politické změny – pětiletý rámcový plán druhý. Osada 5 RP II není příliš rozlehlá a vzhledem k době svého vzniku zde již nenajdeme tradiční obydlí slovenských Romů – malé jednoprostorové domky, stavěné především ze dřeva nebo z nepálených cihel.¹ Současní obyvatelé žijí v jednom starém činžovním domě, poblíž kterého jsou staré garáže, využívané jako kůlny. Vedle domu stojí bývalé šatny a zázemí pro horníky, dnes za pomoci americké armády a dalších přispěvatelů přestavěné na komunitní centrum. A právě jeho činnost byla cílem našeho výzkumu. V rámci akcí pořádaných pro Romy zde bylo uskutečněno několik rekvalifikačních a dovednostních kurzů, místní obyvatelé si opravují své okolí a začala vznikat nová cihlová výstavba. V jedné krátké chvíli mezi natáčením rozhovorů jsem se zahleděla z okna komunitního centra po prostoru, kterému by se při troše dobré vůle dalo říkat náves. Sledovala jsem místní děti, jak si hrají, a posléze přišla mezi ně.

Romské děti nebývají nedůvěřivé, ale v prvním okamžiku ani příliš komunikativní. Není možné jim začít rozdávat bonbóny, tak jak to dělá mnoho lidí, kteří se v osadách z různých důvodů objeví. Také ihned fotografovat není příliš vhodné, už z toho důvodu, že se začnou předvádět a nastavovat na objektiv tak nepřirozeně, že ve výsledku má minimum fotografií výpovědní hodnotu. Mnohem lepší je začít si s nimi hrát a povídat. Pokud umíte alespoň pár slovíček romsky, máte úspěch zaručen. Vzhledem k tomu, že jsem sama matka dvou dětí, nedělala mi komunikace s nejmenšími obyvateli osady žádný problém.

První, kdo se osmělil, byla tři asi osmiletá děvčata. Postupně se přidávaly další děti, dívky i chlapci, každý z nich chtěl předvést, co umí, jak si hraje, nebo přistrkoval kamaráda, aby také něco řekl. Podobný „výzkum“ jsem dělala poprvé nejen mezi romskými dětmi, ale mezi jakýmkoliv dětmi vůbec. Nevím proto, jestli se jiné děti chovají stejně. Předpokládám, že ať jsou děti z jakéhokoliv prostředí sociálního i kulturního, chovají se podob-

ně. Nahrávat rozhovor s nimi na jakýkoliv audiozáznamník by bylo zbytečné, musela jsem se proto spolehnout pouze na svoji paměť.

Romské děti obecně mají oproti dětem z majority méně herních příležitostí. Rozdělení prací v rodině je obvykle dané stářím – nejstarší dcera na sebe přebírá roli matky v její nepřítomnosti, nejstarší syn roli otce. Proto lze mnohdy potkat po osadě deseti nebo jedenáctileté holčičky, které se starají o několikaměsíční sourozence, nosí je a chovají. V jejich hrách jim to však příliš nevádí. Děti jsou v podstatě vychovávány celou osadou, vždy se najde někdo, kdo se na chvíli o nemluvně postará. Každé z dětí má však v rodině nějakou povinnost – nosit vodu, štípat dříví, pomáhat vařit, zametat atd.

Obyvatelé Rudňan, stejně jako mnohých dalších romských osad na Slovensku, žijí prakticky v sociální nouzi. Lidé, kteří mají zaměstnání, se dají spočítat na prstech jedné ruky. Rodiče z těchto komunit nemohou tedy pochopitelně poskytovat dětem takové prostředky ke hrám, jaké jsou standardní např. pro děti velkých městských aglomerací. V žádném případě se však nedá říct, že by to děti nějak ochuzovalo. Naopak – malé množství hraček a sportovního náčiní nutí děti používat ve zvýšené míře fantazii a zabavit se způsobem, který odpovídá jejich možnostem. Je samozřejmé, že hodina mezi dětmi zdaleka neodkryje všechna tajemství her a zábavy. Proto nechci a nemůžu považovat následující výčet a popis za vyčerpávající, ale spíše za ilustrativní.

Chlapci z romské osady 5 RP II při hře „piga“, Rudňany, září 2006.
Foto J. Poláková.

Romské děti tráví většinu volného času venku, pokud jim to počasí dovolí. Osada 5 RP II připomínala v době mé návštěvy staveniště, protože zde vznikaly nové cihlové domky pro místní Romy. Zdánlivě nebezpečné místo poskytovalo dětem velké možnosti. Nejmladší děvčata si hrála na hromadě písku. Místo bábovek jim sloužilo různé staré nádoby a někdy i dlaně. Písek nabírala rukama, starými přibory nebo plochými kamínky. Zatímco u majoritní společnosti jsou na pískovišti děvčátka stejně jako chlapci, tady jsem za celou dobu chlapce nezahledla. Důvodem je nejspíš pozdější značná diferenciac

Skákání přes improvizované švihadlo vyrobené z obalu elektrického kabelu (tzv. bužírky), Rudňany, září 2006, Foto J. Poláková.

v úlohách ženy a muže v romské rodině, kde se tradičně o jídlo stará výhradně žena. Děvčátka se svojí hrou vlastně připravovala na pozdější roli matky.

Jedinou zábavou společnou pro kluky i dívky byla hra „na maminky a tatínky“. Týká se dětí do 9 let, starší

Skákání přes improvizované švihadlo vyrobené z obalu elektrického kabelu (tzv. bužírky), Rudňany, září 2006, Foto J. Poláková.

už si hrají odděleně. Stejně baví chlapce i dívky pohybové hry – různé honičky a schovávačky, pro něž mají kolem sebe ideální prostředí. Romské děti obecně mají velice rády pohybové hry, baví je skákat a dokazovat svoji sílu a mrštnost. Fotbal hrají jak chlápce, tak děvčata, společně však opět jen asi ve věku do 9 let. Děti nemají často ani tak obyčejnou věc, jakou je švihadlo. Díky své fantazii a umění využít vše ve svém okolí je však ani nepotřebují. Místo něj poslouží obal z elektrického kabelu z nedaleké stavby, skáčí přes něj samy či tak, že dvě děti jím točí a jedno přeskakuje. Děvčata také „skáčou gumu“. Menší chlapce jsem spatřila běhat za kutálející se pneumatikou, kterou poháněli klacikem. V běhu si pneumatiku předávali jeden druhému, nebo si je kouleli dva naproti sobě. Také chlápce využili zbytky kabelu ke svojí zábavě a soutěžím. Snažili se s nimi práskat jako bičem, což v jejich případě vyžadovalo nejen určitý um k samotnému prásknutí, ale také sílu vzhledem k váze kabelu.

Chlápce z Rudňan mi předvedli hru, o které jsem si myslela, že už ji znají jen staří Romové a že v podstatě zanikla. Jde o tradiční romskou chlapeckou hru „piga“. Piga se v hrubých rysech podobala českému špačku nebo bleše.² Velké povědomí o této hře jsem neměla. Jak už jsem se zmínila, znala jsem ji pouze z vyprávění starších slovenských Romů,³ kteří ji jako malí hráli. S příchodem do Čech získali Romové práci s pevnou pracovní dobou (na stavbách, v továrnách apod.), kvůli čemu ztratili část volného času, na který byli zvyklí ze svého původního domova. Z toho důvodu přestali hru postupně hrát, a navíc ji ani ve většině případů nepředali další generaci. Jeden z pamětníků⁴ ji popsal následovně: hrálo se dřevěným kolíkem, asi 10 cm dlouhým a na obou koncích zašpičatěným, nazývaným piga. Tlouklo se do něj lopatkou. Jedna skupina tloukla, druhá chytala. Ten, kdo pigu chytil vícekrát, vyhrál. Celkem hrálo asi 8 lidí, nejen děti, ale i dospělí. Pigy si vyráběli Romové sami. K mému překvapení však doznala piga z Rudňan změn hned v několika směrech. Předně ze hry pro dvě skupiny se stala hra sice kolektivní, ale hrál každý za sebe. Chlápce také používali naprosto jiné pomůcky – luk a improvizovaný šíp. Luk si vyrobili ze silnějšího prutu zlatého deště a drátu, který ležel na stavbě. Šíp pak představovala ulomená tenká větvička stejného keře, dále neupravená. Smysl hry spočíval ve vystřelení šípu do co největší výšky ze společné startovní čáry. Když potom šíp dopadl na zem, chlápce pro něj co nejrychleji běželi. Kdo přiběhl jako první zpět

na startovní čaru, vyhrál. Z pravidel vyplývá, že pigu může v Rudňanech hrát neomezené množství hráčů.

Kromě pohybových her zaujaly děti hry s prsty. Samy vymýšlely způsob, jak je nejzajímavěji proplést. Během chvíle se ode mne naučily hru s básničkou „pumpovaly dvě panenky“.⁵ Zalíbila se jim také hra s propletením prstů i rukou, kde jeden ukazoval, který prst zvednout (aniž by se prstu dotkl) a druhý musel prst zvednout. Díky propletení je přitom třeba motorické dovednosti a nezřídka se člověk splete. Tato hra se zalíbila i přihlížejícím dospělým, kteří se mezi děti postupně přimíchali a zkoušeli svoji dovednost spolu s nimi.

Co říci závěrem? Z tak krátkého „výzkumu“ vlastně ani žádný utvořit nelze. Po předchozích kontaktech s romskými dětmi z velkých městských aglomerací však mohu konstatovat jednu skutečnost – ač jsou děti v romských osadách mnohdy chudší, fantazii mají bohatší než jejich vrstevníci z velkých obcí. Dokáží si hrát s věcmi, o které by městské děti nejevily zájem. Právě u těch méně majetných můžeme sledovat udržování tradičních her i jejich inovace a úpravy. A také obrovskou radost z pohybu, ale ta je naštěstí stále vlastní většině dětí bez rozdílu sociálního prostředí či etnického původu.

POZNÁMKY:

1. Viz např. Horváthová, A.: *Tradičie staviteľstva a bývania Rómov na Slovensku*. In: Sopoliga, M.: (ed.): *Tradičie staviteľstva a bývania na Slovensku*. Prešov: Exco 1999, s. 187; Davidová, E.: *Romano drom – Cesty Romů*. 1945 – 1990. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého 1995, s. 75-76.
2. Viz např. Bartoš, F.: *Naše děti*. Praha: Vyšehrad 1951, s. 219.
3. Slovenskými Romy jsou v tomto případě myšleni nejen Romové žijící dnes na území Slovenska, ale i Romové a jejich potomci, kteří přišli ze Slovenska na území dnešní České republiky v padesátých letech 20. století za prací.
4. Vlado Oláh, nar. 1947 ve Stropkově (okres Svidník, Slovensko).
5. Text *Pumpovaly dvě panenky, polámaly pumpu* je doprovázen hrou s prsty, kdy se zkříží ruce, spojí se malíček, prsteníček a prostředníček a ostatní dva prsty spojováním a oddalováním naznačují pumpování. Od textu *pan domáci z okna kouká, spravte mi tu pumpu* se spojené zkřížené ruce vrátí na svoji stranu, dlaně se sbalí a vytvoří otvor pro palec, který symbolizuje pana domácího.

Summary

The essay results the terrain research in the village of Rudňany, which was done by the workers of the Museum of Roma Culture. It was found out that the Romany children have fewer opportunities for they games, than the children of majority society have. It is caused mainly by the social conditions of their families and division of housework among individual family members. The children up to the age of about 9 years play together; later, the groups according to sex develop. The Romany children like playing at being “mothers and fathers” and they love motion games. For most amusements, they utilize modest means of their environment, which forces them to involve their imagination more extensively, than the Romany children from town agglomerations do.

MÝM POTOMKŮM...

„V podívání na mne buď Vám upomínkou, hleďte si za své rodiče vždy pomáhati aj dyž budů v hrobě hříti. Neboť i Vy steho budete jednou mnoho těžiti!!

Já na Vás nikdy nezapomínám vstávaje a lehajíc a při mši sv. se modlím by Pán bůh Vás v dobrým posilnil a zlé od Vás voddálil.

Taky náš cisař pán když mů jeho jediný syn a jeho drahá choť zemřeli a on si úzkostmi radi nevěděl, utíkal k chrámu páně a jakmile se se svátostmi oltární potěšil ihned mu ůlehčilo. Proto taky ty nezapomeň, ke sv. spovědi a přijímání jiti.“

Paní Josefa Poláková z Kanic (severovýchodně od Brna, u Bílovic nad Svitavou) se nechala v brněnském fotostudiu vyfotografovat na památku: na začátku minulého století to byla záležitost sice sváteční, nikoliv ale mimořádná. Kromě své podobizny však chtěla paní Josefa svým potomkům předat a sdělit i několik životně důležitých zásad – lásku k rodičům a starším, důvěru v pomoc a zastání a v posledku lásku k Bohu. Psaným slovem tedy vyplnila volná místa na rubu fotografie. Její poselství je čitelné – a také následováníhodné – i ve třetím tisíciletí.

Fotografie je akvizicí Miroslavy Ludvíkové, která v rámci svého celoživotního studia lidového oděvu věnovala – jako jedna z prvních – svou sběratelskou pozornost i ateliérovým snímkům a ze svých terénních výzkumů získávala kabinetky a vizitky z fotografických ateliérů z Brna i z širšího okolí.

Helena Beránková

K dalšímu čtení:

Beránková, H.: "Plotna se pro další objednávky uchová" – Lidový oděv v profesionálním fotoateliéru. Folia Ethnographica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae 32, 1998, s. 113-118.

Kovačevičová, S.: Znaková funkcia fotografie v rodinnom a spoločenskom živote. Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia 88, 1994, s. 32-62.

Scheuffler, P.: Galerie c. k. fotografů. Praha 2001, s. 116–117 (Ateliér Rafael a Karel Klíč).

Ateliérový portrét - Josefa Poláková z Kanic, rukopisně datováno 1906. Foto ateliér Rafael, Brno. Fotoarchiv EÚ MZM, inv. č. FA 14851. Sběr M. Ludvíková. Pozitiv 10,4 x 14,2 cm, podlepeno kartonem s firemním logem, na líci i rubu rukopisné poznámky černým (viz přepis výše) a červeným inkoustem. Původní negativ (skleněná deska) ve sbírkách Etnografického ústavu není.

VÁNOCE JAKO VYNALEZENÁ TRADICE ČI AMBIVALENTNÍ RITUÁL?

Vánoce jsou nepochybně na první pohled plné paradoxů. Na jedné straně v sobě skrývají pokorné očekávání příchodu Spasitele, na straně druhé však představují „nebiblickou nákupní apokalypsu“. Slavnostní atmosféra adventních koncertů kontrastuje s hlučným a nepřetržitým proudem vánočních koled v hypermarketech a rozhlasových stanicích, nadšení z bohaté štedrovecerní večeře s bolestmi žaludku a strachem z několika „vánočních kil“ navíc, rodinná pohoda s hádkami a rozchody. Jeden z paradoxů se dokonce skrývá v samotném duchovním poselství Vánoc, které jsou oslavou narození Spasitele, jimž se má stát malý Ježíšek v jesličkách, slabý a bezmocný. Tímto sdělením se ruší jasná hranice mezi chudobou a bohatstvím, mocí a slabostí. Zásadním paradoxem Vánoc je však skutečnost, že se v současné době jedná o největší náboženský, ale zároveň i komerční svátek. O vánočních svátcích jsou mnohými uctívány „*přinejmenším čtyři ze sedmi smrtelných hříchů, jimž křesťanství kdysi spílalo, a sice lakomství, obžerství, chtíč a závist*“.¹

Záleží ovšem na tom, jakou perspektivu přijmeme a jak tento paradox budeme vnímat. Zda jako důsledek materialismu a komerce, jež znesvěcují původní a posvátnou myšlenku Vánoc, nebo jako nevyhnutelnou součást jakéhokoli svátku a rituálu, který v sobě vždy zahrnuje jisté ambivalence. Jinými slovy se nabízí možnost, zda budeme Vánoce interpretovat jako „vynalezenou tradici“, či jako ambivalentní rituál.

Vynalezená tradice

Vánoce bývají často interpretovány jako „vynalezená tradice“ (*invented tradition*)², a to hned ze dvou důvodů. Za prvé v Bibli nenajdeme žádnou zmínku o přesném datu Ježíšova narození, natož pobídka k jeho oslavě. Vánoce jsou tedy relativně mladým svátkem, který se však

nezrodil *ex nihilo*. Pohanský, tedy předkřesťanský původ Vánoc je dnes již všeobecně přijímanou skutečností. Za „předchůdce“ Vánoc jsou uznávány některé starořímské svátky, spojené s oslavami zimního slunovratu a nového roku, jež se s Vánocemi časově shodují.³

Od 4. století se oslava Vánoc šířila po celém křesťanském světě. K již ustanovenému svátku se přidal nový prvek – obraz Svaté rodiny v jesličkách, která má být opěvována a uctívána. Navzdory této „vážné“ rovině – důrazu na rodinu a její soukromí – byly Vánoce ve středověku především veřejným svátkem a v rámci lidové kultury nepostrádaly karnevalové rysy.⁴ Vánoce lze tedy chápat jako synkretický svátek, který v sobě spojuje jednak různé náboženské kultury, jednak prvky lidové, trpěné oficiálním náboženstvím.⁵

Druhým důvodem, proč na Vánoce pohlédneme jako na „vynalezenou tradici“, jsou tzv. zakázané Vánoce, vzniklé v puritánském anglosaském světě v průběhu 17. a 18. století a posléze obnovené ve století následujícím. Nahlížen z této perspektivy je vznik moderních Vánoc dán do souvislosti se vznikem a šířením industriálního kapitalismu druhé poloviny 19. století, kdy došlo k oddělení zaměstnání a domova⁶. Aby mohly tyto dva póly společnosti koexistovat a vzájemně se nevyučovat, byly tzv. znovu vynalezené Vánoce coby rodinný svátek založeny mimo jiné i na vzájemné výměně darů v rámci rodiny. Ta sice potvrzovala a posilovala rodinné vztahy, nákupem vánočních dárek však zároveň podporovala růst ekonomiky. Vánoční obdarovávání se tak stalo v jistém smyslu kontroverzní součástí svátku. Mnohdy bylo vnímáno jako materialistické znesvěcení „svatého dne“, růst vánoční komerce to však nijak nezastavilo.

Z tohoto úhlu pohledu jsou tedy Vánoce vnímány poněkud „černobíle“, a sice jako svátek, který prošel zásadní transformací – z původně náboženského a privátního svátku se z Vánoc staly sekularizované orgie masového konzumu.⁷

Vánoce jako svátek a rituál

Vedle perspektivy „vynalezené tradice“ lze na Vánoce pohlížet jako na rituál. Vánoce však nejsou pouze rituálem jediným, ale jedná se o „vánoční svátky“ neboli celé delší sváteční období (angl. *season* či *seasonal holidays*), zahrnující řadu rituálů a rituálního chování. Jinými slovy – jedná se o „velkou“ slavnost sestávající se z „malých“ rituálů. Jako „velká“ se jeví ve smyslu časové délky i prostorového vymezení („všudypřítomnosti Vánoc“), jako „malá“ ve smyslu jednotlivých, ale každoročně se opakujících činností, pečením cukroví počínaje a rozbalováním dárek konče. „*Jedná se o rituál v tom smyslu, že sestává z obecně sdílených a předpověditelných postupů, je to čas zesílených emocí, zaměřený na kulturně předepsané aktivity, jež idealizují a posvěcují klíčové sociální instituce, třígenerační rodinu a její sociální síť*“.⁸

Pro interpretaci Vánoc jsou klíčové dvě výrazné vlastnosti rituálu – inverze a ambivalence. V tomto smyslu jsou i vánoční svátky plny rozporů a paradoxů.⁹ Daniel Miller interpretuje Vánoce jako *twin-peaked holiday* (svátek o dvou koncích), jenž v sobě zahrnuje dva protikladné elementy – odstředivý, neboli karnevalový (soustředěný na veřejnost) a dostředivý, neboli vážný (soustředěný na rodinu).¹⁰ Vnitřní struktura a dynamika Vánoc spočívá v napětí mezi těmito komplementárními kategoriemi. Na jejich základě lze vnitřní strukturu Vánoc rozložit na protiklady mezi duchovním a materiálním, soukromým a veřejným, lokálním a globálním.

Základní ambivalence, která se v souvislosti se současnou podobou a významem Vánoc zdá být nejvýraznější, je součinnost idealizace rodiny na straně jedné a materialismu a konzumu na straně druhé.¹¹ Vánoce totiž neodkazují pouze na křesťanskou „radostnou zvěst“ o narození Spasitele, ale zůstávají oslavou rodiny, a to rodiny obecně, nikoliv pouze oné „svaté“. Vedle tohoto ideového aspektu je proto neméně důležitá analýza materiální kultury a konzumu, jež jsou s Vánocemi

spojeny. Zde jsou hlavními vánočními tématy dárky, rituál vánočního nakupování a obdarovávání včetně „sváteční dobročinnosti“, vánoční konzum a rezistence vůči němu.

Interpretační rámec, který jsme pro popis struktury vánočních svátků zvolili, je vlastně reakcí na příliš jednostranný a zjednodušující „moderní manicheismus“, podle něž posvátnou myšlenku Vánoc znesvěcuje rostoucí konzum a spotřeba. Náboženská a materiální dimenze Vánoc se totiž vzájemně nepopírají, nýbrž prolínají a doplňují.

Vánoční inverze

Pojmem „vánoční inverze“ máme na mysli skutečnost, že Vánoce jsou v mnoha ohledech svátkem převrácjícím „normální“ řád věcí a událostí. Stává se tak specifickým typem prostoru, času a způsobu jednání.¹² Jako svátek, v současnosti zaměřený především na děti, jsou Vánoce z obou stran ohraničeny rituály založenými na agresivních, sexuálních, tj. „dospělých“ tématech, jako jsou předvánoční firemní večírky na straně jedné a Silvestr na straně druhé. V tomto smyslu bychom Vánoce mohli charakterizovat jako určité „mezidobí“ – zvláštní čas oddělený od zbytku roku, kdy si většina zúčastněných bere dovolenou z práce a děti mají školní prázdniny. Vánoce tak umožňují (či dokonce vyžadují) vystoupit z každodenní rutiny a užívat si jídla, pití a odpočinku.

James Carrier k tomu připomíná, že Vánoce nepřitahovaly pozornost samy o sobě, ale že to je již samotná konstrukce tohoto svátku coby oslavy rodinných vztahů, lišící se od vztahů s vnějším světem.¹³ Podle Adama Kupera je to však právě jejich „jinakost“, jež je činí přitažlivými: „Vánoce by neměly být považovány za přímočarou oslavu „rodiny“, ale spíš za vytváření posvátného času, který ohraničuje a převrací jistá každodenní pravidla“.¹⁴

Stalo se jistým pravidlem Vánoc nenarušovat tento rodinný a intimní svátek každodenními světskými starostmi. Ty

jsou přenechávány až na oslavu Nového roku v podobě novoročních předsevzetí, týkajících se převážně každodenního života, či prezidentských projevů, které se (alespoň v České republice) již tradičně vysílají až na Nový rok. Vánoce jsou naopak časem hojnosti, štědrosti a dobré vůle, což se projevuje např. i v podobě prezidentských amnestií.

Přestože současné Vánoce v sobě nesou mnohé karnevalové prvky – ať již v podobě nákupní horečky, či hojnosti jídla a alkoholu¹⁵, používáme pro ně sousloví „svátky klidu a míru“, kdy přeje „pokoj všem lidem dobré vůle“. Jediným důkazem této konstrukce Vánoc jako „svátků klidu a míru“ je první Štědrý večer v období první světové války. Na Štědrý den roku 1914 se na západní frontě přestalo bojovat. Němečtí a angličtí vojáci tehdy společně zpívali vánoční koledy a vyměňovali si dárky. Podobně jako vojáci během prvního válečného Štědrého dne roku 1914, tak i čeští poslanci před Vánocemi 2004 symbolicky „složili zbraně“. S odkazem na nadcházející vánoční svátky se rozhodli odložit projednání zákona o registrovaném partnerství až na období po Novém roce. O to se přičinili sami homosexuálové, jejichž zástupci se domnívali, že adventní doba snižuje šance na jeho přijetí. Nechtěli tedy debatou o registrovaném partnerství „jítřit atmosféru“. Jak napsaly Lidové noviny, jedna z autorek předlohy nového zákona, Táňa Fischerová, si podle svých slov nechtěla proti sobě obrátit ani část veřejnosti, která „svatbám homosexuálů“ nepřála.¹⁶

VÁNOČNÍ AMBIVALENCE

Rodina versus veřejnost

Polarita mezi veřejným a privátním je nedílnou součástí Vánoc od jejich počátku, nicméně v různých historických obdobích byl na ně kladen různý důraz. Na středověkou podobu Vánoc se podle Franka E. Manninga v jistém smyslu hodí sousloví „oslava společnosti“, a to s dvojnásobným významem – na jedné straně to byla společnost, která slavila, na straně druhé společnost, která byla oslavová-

na.¹⁷ Povolenu sociální inverzí se částečně uvolňovalo sociální napětí, čímž se vlastně znovu potvrzovala stávající sociální hierarchie. Na současnou (resp. moderní) podobu Vánoc se však hodí spíše parafráze Manningova termínu, neboť Vánoce dnes představují především „oslavu rodiny“, kdy rodina slaví a zároveň je oslavována. Lépe řečeno, Vánoce dnes jsou celospolečenskou oslavou intimity rodinného krbu a domova. Celospolečenskou proto, že na ní participují téměř všichni členové společnosti.

I když současnost poskytuje pro sváteční oslavy prostor v dimenzích dříve jen stěží představitelných,¹⁸ veřejný prostor se během svátků přesto vyprazdňuje. Podobně jako Vánoce se i řada dalších svátků a rituálů stává především privátní záležitostí.¹⁹ Na jedné straně se svátky privatizují, na straně druhé jsou i důležitou součástí veřejné diskuse a veřejných rituálů. Během adventu a Vánoc se koná řada společenských akcí – vánoční trhy, adventní koncerty, vánoční besídky atd. Nepřehlédnutelným způsobem se proměňuje veřejný prostor v podobě vánoční výzdoby ulic, obchodů, kostelů, slavnostního rozsvěcování vánočních stromů na náměstích, jehož součástí se staly charitativní akce a sbírky.²⁰ Světové metropole na vánoční výzdobě rozhodně nešetří. Každé větší město krásí ozdobený a osvětlený vánoční strom, girlandy a spleť žárovek v ulicích. Vždyť světlo je podstatou Vánoc – Ježíš, jehož příchod je očekáván, je „světlem světa“. Nezbytnou součástí vánoční výzdoby jsou i výstavy betlémů v muzeích a skanzenech, stavění jesliček v kostelech, či dokonce živé betlémy, někdy rovněž spojované s dobročinnou sbírkou.

Souběžně s privatizací došlo i k politizaci Vánoc, které hrají jako součást veřejné diskuse či politické propagandy i jistou politickou roli. Vánoce totiž byly a často i jsou využívány k veřejným účelům, a to nejenom ku prospěchu obchodních koncernů. „Mocní tohoto světa“ pronášejí své vánoční projevy a vysílají vánoční poselství do celého světa – především

„obecné apely“ na lidskost, nenásilí a mír. Především pak během druhé světové války se americká média a vládní propagandisté „opakovaně pokoušeli manipulovat nejkřehčími rodinnými emocemi vytvářenými kolem vánočního stromu, aby tak posílili podporu americké armády.“²¹ V roce 1941 Churchill a Roosevelt před Bílým domem slavnostně rozsvítili vánoční strom. Tuto událost rozhlas přenášel do miliónů amerických domácností, čímž se bohatě demonstrovalo, že „polosoukromé vánoční rituály mají ohromný veřejný ohlas.“²²

Ideologický podtext měly např. socialistické Vánoce v Československu. Dlouhodobým cílem „rudých ideologů“ bylo totiž jakoukoli oslavu Vánoc zcela vymýtit a po vzoru Sovětského svazu zavést pouze oslavy Nového roku. Podle tehdejších pravidel českého pravopisu se Vánoce psaly s malým začátečním písmenem. Když se ukázalo, že staletý zvyk slavení Vánoc zrušit nepůjde, bylo rozhodnuto Vánoce ponechat, ale vymýtit jejich křesťanský obsah – vánoční svátky s Ježíškem a vánočními koleadami byly alespoň oficiálně nahrazeny sovětskou „jolkou“ s dědou Mrázem. Ten skýtal hned dvě výhody – přišel ze Sovětského svazu a nesouvisel nijak s náboženstvím. Ježíš coby Boží syn byl vyhnán z centra Vánoc na periferii a z veřejnosti se vytratily i další křesťanské vánoční symboly – veřejné zpívání koled, vystavování betlémů, adventní sbírky a koncerty. Ideologický podtext je zjevný mj. i z vánočního projevu tehdejšího premiéra Antonína Zápotockého (mj. nadšeného popularizátora dědy Mráze u nás): „Malý Ježíšek, ležící ve chlévě na slámě vedle volka a oslika, to byl symbol starých Vánoc. Měl připomínat pracujícím a бедným, že chudí patří do chléva. Když se mohl ve chlévě narodit a bydlel Ježíšek, proč byste tam nemohli bydlet vy, proč by se tam nemohly rodit vaše děti? Tak mluvili k chudým a pracujícím bohatí a mocní. Děti pracujících se již nerodí ve chlévech. Proto také v době kapitalistického panství, kdy bohatí vládli

a chudí se dělali, pracující namnoze ve chlévech bydleli a jejich děti se tam rodily. Doby se ale změnily. Nastaly mnohé převraty. I Ježíšek vyrostl a zestaral, narostly mu vousy a stává se z něho děda Mráz. Nechodí již nahý a otrhaný, je pěkně oblečený v beranici a v kožichu. Nazí a otrhaní nechodí již dnes ani naši pracující a jejich děti. Děda Mráz přijíždí k nám od východu a na cestu mu září také hvězdy, nejen jediná betlémská. Celá řada rudých hvězd na našich šachtách, hutích, továrnách a stavbách. Tyto rudé hvězdy hlásají radostně, že vaši tatínkové a maminky splnili na svých pracovištích úkoly čtvrtého roku první Gottwaldovy pětiletky.“²³

„Malé“ rodinné rituály a genderové rozdělení rolí

Již v úvodu jsem zmínili, že je na Vánoce vhodné pohlížet jako na „velkou“ oslavu, sestávající se z mnoha „malých“ rituálů, z nichž některé se odehrávají na veřejnosti, jiné v soukromí rodiny. A takových rituálů se v čase adventním a vánočním odehrává celá řada: firemní večírky, školní besídky, návštěvy a setkávání rodin a přátel na adventních trzích, koncertech či v kavárnách a restauracích.

Věnujme nyní podrobnější pozornost nejdůležitějším rodinným rituálům, k nimž patří předvánoční úklid, výzdoba bytu či domu, zdobení vánočního stromku, nákupy, příprava vánočních pokrmů, rozesílání vánočních a novoročních přání, společná štedrovečerní večeře a výměna dárků.

Je až zarážející, do jaké míry lidé během adventu a Vánoc proměňují prostor kolem sebe – v oknech aranžují barevné žárovky, oprašují rodinný betlém, u stropu zavěšují větvičky jmelí, interiéry svého domu či bytu zdobí větvemi jehličnanů. Zdobení vánočního stromku je relativně mladou vánoční tradicí. Na veřejnosti plní převážně dekorativní funkci, v rodinném prostředí je však stromek více než pouhou dekorací, ale stává se symbolem úplné nukleární rodiny. Podle

Orvara Lofgrena může být „čten jako část zhmotněné rodinné historie, kde anděl, zděděný po tetě (...) a skřítek vyrobený v mateřské školce, dnes již dospívající dcerou, má v rámci celku svou symbolickou funkci.“²⁴

Podobně jako vánoční strom je dnes již zapomenutá symbolika spojená i s vánočním cukrovím.²⁵ Rituály, které potravu a jídlo obklopují, mohou zároveň posilovat náboženské, etnické či národnostní hranice. „Etnicita se rodí z uznání rozdílů a funguje na principu kontrastu. Proto je etnická kuchyně spojena s geograficky a historicky definovanou jídelní komunitou.“²⁶ Tak k českým Vánocům dnes neodmyslitelně patří bramborový salát a kapr, k anglickým vánoční krocán a *Christmas cake*, ke španělským zase jehněčí se spoutou zeleniny, ovocem a vínem. Národní kuchyně tak zůstávají jedním z aspektů, který odlišuje jednotlivé národní tradice a zvyky.

Rok co rok se stále více přetřásaným a kontroverzním tématem stává vánoční nakupování. Nákupy dárků obecně (tedy nejen těch vánočních) se do značné míry liší od nákupů věcí pro vlastní potřebu. Nejedná se totiž pouze o individuální záležitost, o vlastní sebeuspokojení, ale o komplexní spleť sociálních vztahů a vazeb, které do vzájemné výměny darů vstupují. Při vánočních nákupech je důležité i to, že se odehrávají ve specifickém prostoru, vyzdobeném vánočními symboly. Rituální předměty, role a místa slouží k tomu, aby přivedly konzumenta ke správnému konzumnímu postoji. Např. Santa Claus v nákupních centrech naslouchá přáním dětem, a tím zároveň dává rodičům najevo, že vše, o čem dítě žádá, je v obchodě k dostání. Carrier se snaží vysvětlit intenzitu vánočního nakupování, které analyzuje jako integrální součást Vánoc, nikoliv jako nešťastný komerční „přirůstek“ k rituálnímu a rodinnému jádru svátku. Podle něho je chybou konstruovat Vánoce izolované jako oslavu a obnovu rodiny a přátelství. Vánoce je třeba vnímat spíše v socioekonomickém kontextu, protože rodin-

né a přátelské vztahy jsou obklopeny „vnějším“ světem a neosobní komodity prostřednictvím vánočního nakupování tyto vztahy vytvářejí a potvrzují. Podobně jako se zabalený předmět symbolicky proměňuje v dar, tak nezůstávají nakoupené předměty neosobními komoditami, a to díky tomu, že je lidé upravují a fyzicky mění, tedy „označují vlastní nálepkou“²⁷.

Skromnější a levnější alternativou je rozesílání vánočních a novoročních přání. Osoby, jimž jsou vánoční a novoroční přání zasilána, načrtávají široký okruh společenských kontaktů a vztahů, zatímco vánoční dárky označují okruh těch nejbližších. „Zvyk zaručuje, že lidé zachovávají rozptýlená pouta jako potenciální zdroj pro budoucnost a jako vazbu k minulosti“.²⁸ Stejně tak se přání vyměňují mezi kolegy z práce, spolužáky, sousedy a příbuznými. V tomto smyslu slouží vánoční a novoroční přání jako materiální prostředek symbolizace a zajištění vztahu – každé vystavené přání je vlastně symbolem jistého vztahu v širší síti společenských kontaktů.

Vyvrcholením dlouhých předvánočních příprav je společná štedrovečerní večeře. Bývá ritualizovanou událostí, neboť se odehrává v již zažitých a léta opakovaných sekvencích. Jídlo je na jedné straně základní biologickou potřebou, zároveň je však spojeno s určitými rituály, symboly či vírou. Jídlo tedy může účastníky rituálu spojovat s neviditelnými bytostmi²⁹, zároveň však může plnit i zásadní společenskou funkci: „Jídlo v ritualizovaném kontextu může znovu potvrzovat či transformovat vztahy s viditelnými druhými (...) dokonce když účastníci jídelního rituálu vnášejí do události značné rozdílné náboženské porozumění“.³⁰

Balení a rituální výměna dárků, znamenající dnes vyvrcholení Vánoc, je především určeno dětem. Výměna darů je v obecné rovině vlastně způsobem, jak zacházet s důležitými, ale křehkými vztahy.³¹ Každý dárek bývá zabalen v balícím papíře s vánočními motivy, čímž se ne-

osobní komodita symbolicky proměňuje v osobní dar, ba dokonce v jakýsi zvláštní, až „magický“ předmět.

Co se genderového rozdělení rolí týče, je tomu podobně jako v lidovém příběhu Svaté rodiny. Josef hraje pouze okrajovou, či přinejmenším ambivalentní roli – zároveň je a není otcem malého Ježíše. Také v běžném životě, Vánoce nevyjímaje, je co do utváření útulného domova a udržování rodinných vztahů nejaktivněji zapojena matka. Většinou je to totiž ona, kdo nakupuje vánoční přání a dárky, kdo je balí, kdo uklízí a připravuje sváteční pokrmy. Pečení a vaření je stereotypem ženské práce. V tomto smyslu neplní jednu z funkcí rituálu, jímž je stmelování rodiny, ale působí naopak zcela opačně – může dokonce v ženách vyvolat rozladění, pramenící z pocitu nespravedlivé dělby práce. Ženy během adventu a Vánoc pracují v domácnosti zpravidla více než kdy jindy. „Sen o dokonalých Vánocích zahrnuje také sen o dokonalé hospodyni, manželce a matce“.³² Tato činnost však

může být na druhé straně v případě rodinných problémů jakýmsi „záchranným kruhem“, snahou alespoň symbolicky udržet rodinu pohromadě. Podle Denisy Proškové je „cukroví odjakživa tajnou záchrannou šifrou, když se loď kymáčí a letadlo klesá. Ta šifra je mnohem originálnější a rafinovanější než morseovka, protože jí úplně porozumí jen zralé ženy (...) Chystat Vánoce se vším všudy, když je pohoda, to přece umí každý. Ale zkuste si to, pokud okolo zuří zlé mocnosti, peněženkou se prohání průvan a ti, které milujeme, nám přišlápli srdce (...) v rohlíčcích, oříšcích, hvězdičkách, stromčcích a slepovaných kolečkách jsou odjakživa zapečetěny vzkazy: „Nikdy to nevzdáváme!“. A také že dokud budou mámy, dcery a sestry péct, do té doby bude svět takový, jaký má být“.³³

Shrnutí

Načrtli jsme si dvě základní perspektivy, jimiž lze nahlížet na podobu a význam současných Vánoc. Perspektiva „vynalezené tradice“ hodnotí Vánoce jako ko-

mercí poskvrněný náboženský svátek, zatímco perspektiva „Vánoc coby svátku a rituálu“ otevírá prostor pro vnímání vnitřních ambivalencí a převrácení „normálního“ řádu věcí jako nedílné součásti každého rituálu. Vnitřní struktura a dynamika Vánoc spočívá v napětí mezi několika komplementárními kategoriemi, na něž lze vnitřní strukturu Vánoc dekomponovat (duchovní – materiální, soukromé – veřejné, lokální – globální). První dvojici těchto kategorií, jimiž jsme se právě zabývali, je napětí mezi soukromým a veřejným. Vánoce jsou konstruovány jako rodinný svátek soustředěný na děti a trávený v intimitě domova. Bylo by však chybou chápat je takto izolovaně – jako oslavu a obnovu rodiny a přátelství. Spíše je třeba je vnímat v širším socioekonomickém kontextu, protože rodina a přátelství jsou obklopeny „vnějším“ světem. Vánoce jsou totiž zároveň nepřehlédnutelnou součástí veřejného prostoru, masových médií, zábavního průmyslu, ale např. i politického diskurzu.

Eva Jirková – Marta Ulrychová

Poznámky:

1. Louden, J.: *Experiments in Truth*. Parabola 10, 1985.
2. *Invented tradition* je pojem převzatý od Erica Hobsbawma (1983). Je jím označován zvyk relativně nedávného původu, jenž byl záměrně zkonstruován jako připomínka starodávné tradice.
3. Miller, D.: *The Theory of Christmas*. In: Miller, D. (ed.) *Unwrapping Christmas*, Oxford: Clarendon Press, 1993, s. 3-37; Mc Greevy, P.: *Place in the American Christmas*. *Geographical Review* 80, 1990; Frolec, V. (ed): *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad 1988; Vavřínová, V.: *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri 2000.
4. Bachtin, M.: *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha: Odeon 1975.
5. Miller, D.: *The Theory of Christmas*. In: Miller, D. (ed.) *Unwrapping Christmas*, Oxford: Clarendon Press, 1993, s. 3-37.
6. Barnett, J.: *The American Christmas: A study of National Culture*. New York: Macmillan 1954; Golby, J. – Purdue, A.:

The Making of the Modern Christmas. London: Batsford 1986.

7. Nissenbaum, S.: *The Battle for Christmas: A social and cultural history of Christmas that shows how it was transformed from an unruly carnival season into the quintessential American Family holiday*. New York: Alfred A. Knopf 1997.
8. Searle-Chatterjee, M.: *Christmas Cards and the Construction of Social Relations in Britain Today*. In: Miller, D. (ed.). *Unwrapping Christmas*. Oxford: Clarendon Press 1993, s. 182.
9. O rituálu se nejčastěji hovoří a píše v souvislosti s náboženstvím, resp. posvátnem, přičemž rozlišování posvátného a světského je podstatné pro celé lidské uspořádání světa a orientaci v něm. Posvátné stojí v opozici vůči profánnímu, od čehož se odvozuje jedna z důležitých vlastností rituálu, již je inverze neboli převrácení každodenního řádu věcí. Mezi posvátným a profánním však neexistuje nepřekročitelná hranice, naopak je důležité vnímat je jako vzájemně provázané sféry. Od toho se odvíjí druhá z vlastností rituálu – vnitřní ambivalence. Frank E. Manning si také v rituálu všímá napětí mezi opětným potvrzením řádu a jeho svržením, přičemž používá opozici rituál – hra. „*Hra převrací sociální řád a tíhne k nezřízenosti, zatímco rituál sociální řád potvrzuje a je usměrňovaný. Tyto dva způsoby se doplňují stejně tak, jako si odporují, a napětí mezi nimi oslavám dodává mnoho z jejich šířky, zajímavosti a moci*“. Manning, F.E.: *Cosmos and Chaos: Celebration in the modern world*. In: Manning F.E. (ed.). *Celebration of Society: Perspectives on contemporary cultural performance*, Bowling Green, Ohio: Bowling Green State University Popular Press 1983, s.7.
10. Nedílnou součástí jeho vnitřní struktury a dynamiky je totiž dualismus a napětí mezi Vánocemi a Novým rokem, resp. mezi Vánocemi a karnevalem (Miller, D.: c.d.). A jak doplňuje Adam Kuper, předvečer Nového roku (Silvestr) je v jistém ohledu převrácením Štědrého večera – zatímco na Štědrý den se schází rodina a přejídá se, na Silvestra se scházejí přátelé a opijí se alkoholem. Štědrý večer je většinou (ideálně) poklidnou záležitostí, (mnohé rodiny navštěvují půlnoční mši), silvestrovská půlnoc je plná jáso tu, křiku a hlučné pyrotechniky. „*Laskavý a obtulostý Father Christmas zápasí se*

zlověstným a vychrtlým Father Time (Otcem Časem) a jeho kosou a malý Kristus je v protikladu k lidskému děťátku v plenkách, které představuje sekulární Nový rok“ (Kuper, A.: *The English Christmas and the Family: Time out and Alternative Realities*. In: Miller, D. (ed.). *Unwrapping Christmas*. Oxford: Clarendon Press 1993, s. 166).

11. Miller, D.: *The Theory of Christmas*. In: Miller, D. (ed.) *Unwrapping Christmas*, Oxford: Clarendon Press, 1993, s. 3-37; Carrier, J.: *The Rituals of Christmas Giving*. In: Miller, D. (ed.). *Unwrapping Christmas*. Oxford: Clarendon Press 1993, s. 55-74.
12. Právě tato „inverze každodennosti“ totiž přispívá (alespoň v minulosti přispívala) k obnově opotřebovaného sociálního řádu – „*funkcí svátku je tedy regenerovat svět lidí, obnovit síly společnosti, oživit její původní vitalitu (...) čím větší bude šilence v době svátků, tím větší síla, hojnost a prosperita bude zajištěna pro společnost do budoucna*“ (Keller, J.: *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk 1995, s. 73n).
13. Carrier, J.: c.d., s. 68n.
14. Kuper, A.: *The English Christmas and the Family: Time out and Alternative Realities*. In: Miller, D. (ed.). *Unwrapping Christmas*. Oxford: Clarendon Press 1993, s. 167.
15. Ve Skandinávii je dokonce pití alkoholu během Vánoc mezi mladými lidmi jakýmsi „iniciálním obřadem“ vstupu do světa dospělých (Sande, A.: *Intoxication and rite of passage to adulthood in Norway*. *Contemporary Drug Problems* 29, 2002).
16. Dolanský, L.: *Gayové stáhli projednávání "svého" zákona, bojí se nálady při adventu*. Lidové noviny 15.12. 2004.
17. Manning, F.E.: c.d.
18. „*Tribuny jsou stále vyšší a amplióny stále hlasitější. Táborový oheň, kolem něhož účastníci oslavných ceremonií vždy provozovali své rituální tance, byl nahrazen velkolepějším ohňostrojem*“ (Keller, J.: c.d., s. 76n).
19. „*V období svátků se v milionech izolovaných rodin a kroužků přátel odehrává tentýž ceremoniál sváteční pohody. Nikdo při něm nemyslí na společnost, snaží se naopak vši silou zapomenout na povinnosti, které ho čekají, jakmile se zase bude muset zapojit do nekonečně nudného procesu společenské reprodukce. V době svátků lidé v soukromí osvěžují svůj vlastní mikrosvět a ignorují veřejnost, společnost, řád i pokrok*“ (Keller, J.: c.d., s. 84n).

20. Tento zvyk se do Evropy dostal z Ameriky, kde se vánoční strom osvětlený elektrickými žárovkami poprvé objevil v roce 1912 na Madison Square v New Yorku. V Evropě byl první veřejný vánoční strom postaven v roce 1924 ve Výmaru. O rozšíření tohoto zvyku v Čechách – stavět v ulicích a na náměstích velké vánoční „stromy republiky“ se zasloužil spisovatel a novinář Rudolf Těsnohlídek (1882 – 1926), který se s dobročinnými vánočními stromy seznámil ve Skandinávii. Zdobily je barevné žárovky, pod nimi pak byly umístěny pokladničky na milodary pro chudé. První takový „strom republiky“ u nás bylo možné spatřit roku 1925 v Plzni. V roce 1982 papež Jan Pavel II. inicioval zvyk stavět na Svatopetrském náměstí vánoční strom, dovezený ze země západní, střední či východní Evropy. V roce 1999 se této pocty dostalo i jednomu smrku z moravských Beskyd (Vavřínová, V.: c.d., s. 117n).
21. Perry, J. B.: *Merry Christmas!: Celebrating America's Greatest Holiday*. Journal of Social History 2000, 36 (1).
22. Tamtéž.
23. Zápotocký, A.: *Předvánoční projev z roku 1952*. [Online]. Dostupné na www.britskelisty.cz/2002/12/18/art12302.html (převzato 20.1.2005).
24. Lofgren, O.: *The Great Christmas Quarrel and Other Swedish Traditions*. In: Miller, D. (ed.). *Unwrapping Christmas*. Oxford: Clarendon Press 1993, s. 231.
25. „*Původ každoročního pečení vánočního cukroví je třeba hledat v dávné předkřesťanské minulosti a oslavách zimního slunovratu, který byl považován za jednu z nejmocnějších nocí roku, kdy je potřeba dům a rodinu chránit pomocí magických úkonů před silami temnoty. S tím byla spojena řada obyčejů a příprava „ochranných“ pokrmů a obřadního pečiva, které se zavěšovalo nad stání dobytka, na ovocné stromy v sadu a vchodové dveře do světnic*“ (Vavřínová, V.: c.d., s.255).
26. Mintz, S. – Du Bois, C.: *The Anthropology of food and eating*. Annual Review of Anthropology 2002, 31.
27. Carrier, J.: c.d., s. 62.
28. Searle-Chatterjee, M.: c.d., s. 277.
29. Bloch, M.: *Almost eating the ancestors*. Man (n.s.) 1985, 20.
30. Mintz, S – Du Bois, C.: c.d.
31. Caplow, T.: *Rule Enforcement without Visible Means: Christmas Gift Giving in Middle-*

town. American Journal of Sociology 1984, 89 (6). Searle-Chatterjee v této souvislosti popisuje dva různé vzory rozdávaní dárků: 1) Vzor *deferred gratification* (odloženého uspokojení), kdy jednotliví členové rodiny umístí své dárky pod ozdobený vánoční stromek (nejčastěji v obývacím pokoji) a ty jsou poté rituálně rozdělovány buď hlavou rodiny, či jejím nejmladším členem, čímž se obrací běžný mocenský vztah. 2) Vzor *child-centered* (zaměřený na děti), kdy každý člen rodiny rozbaluje dárky individuálně ve své posteli (především děti), čímž se na pozdější rituální rozdělování nečeká a dárky mezi dospělými se předávají individuálně bez zvláštního rituálu. V obou případech se však jedná o jakousi „lekcí morálky“, neboť důraz je kladen na sebekontrolu a reciprocitu. Je tak podporován sklon k obdarování, a to prožitkem štěrnosti a emocionálním ztotožněním s lidmi, kteří dávají druhým (Searle-Chatterjee, M.: c.d., s.184-186).

32. Lofgren, O.: c.d., s. 232.

33. Prošková, D.: *Tajná vánoční šifra*. Appetit 2004, 12.

ZDRAVICE K OSMDESÁTINÁM JANA TROJANA

Krátce jsem mu stačil poblahopřát ještě před stručnou písemnou gratulací při náhodném setkání v tramvaji před 31. květnem 2006, kdy v tichosti jemu vlastní, ale zároveň v plné svěžesti ducha i těla oslavil své vzácné životní jubileum. Poděkoval mi stejně jako jiným svým příznivcům tištěným čtyřverším s kresbou prchajícího basisty a pro něho vlastní sebeironizující titulací za jménem odesilatele na obálce: bezvěd – muzikograf.

Zblízka jsme se spolu poznali v druhé polovině padesátých let „minulého věku“ jako zaměstnanci hudební redakce brněnského rozhlasu, ale spojovalo nás, jak jsme o sobě věděli, už studium hudební vědy na Filozofické fakultě UJEP, i když v době, kdy jsem zde začínal u profesorů Jana Racka a Bohumíra Štědrně, měl už Janek po absolutoriu na základě di-

sertace *Muzika Václava Philomata z Jindřichova Hradce* (1951). V dosaženém vzdělání však pokračoval dál. V hudební teorii se stal žákem Zdeňka Kaňáka, ve skladbě soukromě žákem Jaroslava Kvapila a Viléma Petrželky, 1953 – 1954 byl mimořádným posluchačem JAMU, ale už od roku 1949 (ještě za studií na Filozofické fakultě) asistoval v Semináři hudební výchovy vedeném na brněnské Pedagogické fakultě B. Štědrněm. V roce 1953 se stal redaktorem Čs. rozhlasu Brně – nejprve v oboru hudebně vzdělávacím, později v oboru komorní, symfonické a operní hudby. Dějinám brněnské opery věnoval později své práce vědecké. V roce 1961 přešel z rozhlasu na JAMU, kde se po dlouholetém působení stal profesorem teorie a dějin hudby až po sametové revoluci (1990). Byli jsme jmenováni v jeden den na půdě pražského Karolina.

Co nás spojovalo vždy nejvíce? Samozřejmě studium lidové písně a hudby. Recenzoval jsem pro tisk nejen mnoho jeho studií časopiseckých, ale zvláště jeho dlouho připravované stěžejní dílo *Moravská lidová píseň. Melodika. Harmonika*.

O harmonické struktuře lidové písně jako výsledku melodické složky (Praha: Panton 1980). Po jejím záhadném zlevnění zakoupil jsem tu knihu v mnoha výtiscích a rozdal jsem ji řadě svých posluchačů na Filozofické fakultě i na JAMU, aby z ní čerpali vědomosti.

Janek mě mnohokrát dobře poradil! Děkuji mu a přeji si, aby dál publikoval zapomenuté kapitoly ze života moravských skladatelů a kantorů (naposled v roce 2005 to byla kniha o Josefu Schrierovi, nar. 1718, chystá se – pokud vím – nově podívat na tzv. hanácké opery), najde-li se však příležitost, tak ještě snad něco odpadne z jeho pilně pišící ruky též k dobru lidové písně a hudby.

Co znamená ten jeho zdvižený ukazováček a mírně zachmuřené čelo na výstižné fotografii Jaroslava Blaťáka, to ať si zkusí vyložit každý po svém!

Dušan Holý

JUBILEJNÍ POZDRAV MILOSLAVĚ HOŠKOVĚ

Odborná a vědecká práce etnoložky PhDr. Miloslavy Hoškové, CSc. (*1946) je spjata s rodným krajem severní Moravy. Už při studiu etnografie na Filozofické fakultě UK v Praze orientovala své výzkumy na Zábřežsko a Šumpersko a vzešla z nich i její práce diplomovaná a posléze kandidátská (1993). Pracovala nejprve v muzeu v Šumperku (1974 – 1991), v roce 1992 pak nastoupila na místo etnografky do Vlastivědného muzea v Olomouci, kde působí dodnes, od roku 2000 jako jeho ředitelka. V letech 1995 – 1996 pracovala na grantových projektech Ministerstva kultury ČR (*Vztah obyvatel malých obcí k památkám lidové architektury, Tradiční zemědělské hospodaření na Hané*). Ze systematických výzkumů v terénu a ze studia v muzejních sbírkách publikovala řadu příspěvků, svědčících o širokém tematickém zaměření:

tradiční výtvarný projev, obřadní kultura a lidová religiozita, stavitelství a bydlení, lidová strava. Tak se věnovala problematice reemigrace a nového osídlení na Zábřežsku ve 20. století (Český lid 1986; sb. Severní Morava 1985), lidovému oděvu na Šumpersku (sb. Šumperk a jeho obyvatelé, 1996), pokusila se o etnografické vymezení regionu Horní Hané (ve sb. Studie Muzea Kroměřížska 92/93). Zaujala ji tematika lidové religiozity a s ní spjatých výtvarných artefaktů, např. geneze oltářkových obrazů (Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 1993) či pátrání po autorech obrázků na skle (Folia ethnographica, 1996). Z dalších titulů připomeňme studie o svátku voskových sloupků v Uničově (sb. Slavnostní průvody, 1994), o poutních místech na Moravě a ve Slezsku ve světle lidové zbožnosti (sb. Střední Morava, 1996), o masopustním zvyku pochovávání basy z pohledu lidové etiky (sb. Etika a tradiční lidová kultura 1998), o motivu zázračného deště, jenž jubilantka sleduje v kontextu legend a uctívání vody (sb. Kult a živly, 1999), o hrnčířské a keramické výrobě v Zábřehu (Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 2005) aj. Podílela také na zpracování hesel do připravované *Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*.

Výsledky své badatelské práce uplatnila Miloslava Hošková rovněž ve výstavní činnosti olomouckého muzea (*Poutní místa na Moravě a ve Slezsku* 1992, *Obrázky na skle* 1991, *Proměny lidové kultury na Hané* 1994, *Podoby svatých na keramice* 1999). S velkým ohlasem odborné a laické veřejnosti se setkaly konference o lidové kultuře Hané, z nichž několik organizovala (1992 – 1995, 1997), a redigovala také řadu sborníků, vzešlých z těchto setkání. Další oblastí, v níž jubilantka uplatňuje své znalosti a zkušenosti z mnohaleté práce v oboru, je vysokoškolská pedagogická činnost: v letech 1997 – 1999 přednášela národopisnou muzeologii na *Institutu základů vzdělanosti UK v Praze*, od roku 2000 vyučuje externě na katedře

historie Univerzity Palackého v Olomouci. K výčtu dalších jejích aktivit patří se zmínit o členství v Národní radě pro ochranu tradiční lidové kultury. Z mnoha svých osobních setkání s Miloslavou Hoškovou si velice cením jejího zaujetí pro náš obor, etnologii a muzejnictví, vysokou osobní angažovanost pro zdar olomouckého muzejního pracoviště, ale i vstřícnosti a přátelské pomoci, které má pro badatele, přicházející studovat v muzejních fondech.

V roce 2005 započala v olomouckém muzeu generální rekonstrukce budov, jež přinese i nové vybavení depozitářů a s nimi i kvalitativně nové podmínky pro jedinečný sbírkový fond, nejstarší na Moravě. My, kteří pracujeme v muzeu, víme, jak náročné období pro pracovníky muzea a zejména pro jeho ředitelku to znamená: stěhování, jednání s projektanty a firmami, každodenní řešení nemalých problémů. Námaha a všechny starosti však budou ukončeny dílem nad jiné významným – snad už v příštím roce se budeme těšit z otevření muzea v nových prostorách i z nových expozic. Přejeme jubilantce v této práci mnoho zdaru a vytrvalosti. A stejně tak pevné zdraví a úspěchy v další odborné a vědecké činnosti.

Eva Večerková

JUBILANTKA EVA KRÖSCHLOVÁ

Své kulaté životní jubileum oslaví 13. prosince tanečnice, choreografka, pedagožka a publicistka Eva Kröschlová (*1926). Zastihneme ji nejspíš při tvořivé práci, na koncertě nebo na cestách, doma málokdy. Nechybí při tanečních představeních různých souborů provázena svým živým zájmem o veškeré dění ve světě tance a nejen v něm. Nejspolehlivěji ji ale v současné době najdeme na zkoušce souboru Chorea Historica, který založila a kde v posledních letech působí jako umělecká vedoucí a choreografka.

Eva Kröschlová je osobnost, která byla formovaná nelehkou dobou. Pochází z německé rodiny žijící v Čechách, což neblahým způsobem poznamenalo existenci jejích blízkých v období druhé světové války i po ní. Možná právě to posílilo její houževnatost, schopnost pracovat ve ztížených podmínkách a smysl pro řád a sebekázeň. Její matka Jarmila Kröschlová, významná průkopnice moderního výrazového tance v Čechách a tvůrkyně metody pohybové a taneční výuky, jí byla zároveň učitelkou. Eva navštěvovala její vlastní taneční školu a stala se v letech 1939 – 1949 členkou její skupiny výrazového tance, kde ztvárnila celou řadu tanečních rolí. Dále se vzdělávala v rámci specializovaných kurzů v oblasti kinografie, historických tanců a pedagogiky. V letech 1948 – 1949 tančila ve skupině Schola cantorum, později v Divadle hudby a s Novými pěvci madrigalů. Jako choreografka spolupracovala s profesionálními i amatérskými soubory, např. se Souborem slovanských tanců, Souborem J. Fučíka, s Černým divadlem J. Srnce, byla spoluautorkou skladeb pro I. a II. celostátní spartakiádu, podílela se na více jak šedesáti činoherních inscenacích. Od

roku 1995 vytvářela choreografie pro skupinu historických tanců La Fiamma.

Vyučovala nejdříve ve škole své matky, od roku 1952 pak herecký pohyb na pražské DAMU, kreativně působila také v alternativním Bílém divadle. Se studenty herectví vytvořila *Staročeské vánoční hry*, které jsou dosud úspěšně reprizovány v pražské Viole. Vedla mnohé kurzy pohybové výchovy, Orfovy metody, kinotografie a rytmické výchovy doma a v zahraničí. Je autorkou knih o historickém tanci, např. *Tance osmi století* (1963), *Dobové tance* (1981), publikovala také v oblasti zabývající se pohybovou průpravou – *Pohybové etudy* (spolu s V. Urbánkovou a L. Vaškem, 1963), *Hudební výchova pohybem* (1969), *Jevištní pohyb* (skripta DAMU 1988), *Psychosomatická příprava herce* (1998). Je rovněž editorkou nového vydání druhého dílu *Výrazového tance* své matky (2002).

Od roku 1964 se významně zapojila do činnosti mezinárodní Etnochoreologické studijní skupiny, působící tehdy jako součást International Folk Music Council (IFMC), později International Council for Traditional Music (ICTM). Spolu s Hannah Laudovou spolupracovala v tomto mezinárodním badatelském kontextu řadu let na vytvoření a rozpracování metody strukturální analýzy tanečních forem. První verze rozpracování této metody vyšla v roce 1974 jako výsledek společné práce skupiny v Yearbook of the IFMC 6 pod názvem *Foundation for the Analysis of the Structure and Form of Folk Dance*, připomínky E. Kröschlové k této verzi pak byly publikovány v roce 1983 ve sborníku *Analyse und Klassifikation von Volkstänzen*. V současné době připravila spolu s A. Giurchescuovou zatím poslední verzi strukturální analýzy tanečních forem, která bude v dohledné době publikována jako součást sborníku ICTM zabývajícího se různými verzemi a příklady této analýzy aplikované na rozmanitém tanečním materiálu rozdílných zemí.

E. Kröschlová se zabývala také problematikou klasifikace lidových tanců

(*Analyse und Klassifikation von Volkstänzen. Bericht über die 10. Arbeitstagung der Study Group of Folk Dance Terminology beim IFMC vom 13. – 18. September 1976 in Zaborów. Kraków*). Nejnověji tyto své výsledky shrnula ve svých domácích příspěvcích *Otázky strukturální analýzy tanečních forem* a *Diskusní příspěvek k pojmům a taneční systematice*, oboje ve sborníku z druhého etnochoreologického semináře organizovaného oddělení etnomuzikologie EÚ AV ČR v Praze v roce 2002 (In: Stavělová, D., Traxler, J., Vejvoda, Z. (eds.): *Tanec – záznam, analýza, pojmy*. Praha: EÚ AV ČR 2004).

Kromě pravidelných nácviků v jejím nynějším souboru historických tanců se Eva Kröschlová věnuje také výuce historických tanců pro široký okruh zájemců v rámci pravidelných kurzů staré hudby a tance ve Valticích na Moravě. Jako jeden z mála odborníků na problematiku historického tanečního materiálu zde zhodnocuje také svou schopnost analyticky zachytit taneční formu, která je právě v této oblasti často předmětem luštitelských snah.

Zázemí tvůrčího prostředí kolem osobnosti její matky, vlastní život naplněný prací, tvořivým elánem a živým zájmem o vše smysluplné však jistě nebyly vždy jedinými atributy této impozantní dámy. Vznosně vzpřímená štíhlá postava, kultivované držení hlavy s vlasy volně sepnutými do uzlu, rezervovanost úsměvu, vlídný a přívětivý výraz očí s větší nostalgie skrývá nejednu hořkost i lítost nad nesplněnými sny, o kterých ví nejlépe ona sama. Avšak schopnost tvořivě pracovat až do pozdního věku, chuť dobývat dosud nepoznané a svěžest ducha je dar i odměna, které se nedostává každému. A tak, milá Evo, nezbývá než Ti popřát, abys ještě dlouho sklízela ty nejsladší plody vlastní práce, jakými je pocit uspokojení nad dobře vykonaným dílem. K tomu patří už jen sklenička dobrého červeného vína, dostatek spřízněných duší a společná píseň s přáním všeho nejlepšího...

Daniela Stavělová

OTAKAR POKORNÝ
 (13.11.1926 Přeštice – 3. 5. 2006 Brno)

Dětství a mládí prožil v Rychnově nad Kněžnou, sem se celý život vracel pro chvíle oddechu a odpočinku, ale po absolvování Vysoké školy strojního a elektronického inženýrství v Praze v roce 1951 byl povolán vykonat vojenskou službu do Brna, a to se od té doby stalo jeho působištěm trvalým. Zakotvil zde jako odborný asistent na Vojenské technické akademii a skončil jako profesor radioelektroniky. Široká veřejnost jej ovšem znala mnohem víc jako vynikajícího hudebníka. Čtu-li všelijaké články, včetně slovníkových hesel, málo je však o něm známo, aspoň v kruzích folklorních, že v době gymnaziálních studií byl v Rychnově členem tanečního orchestru vedeného Jiřím Šlitrem. O jeho pražském působení v Čs. dixilendu a v souboru J. Fučíka se už píše víc a stejně i o pozdějších aktivitách. Obsáhl hru na mnoho nástrojů, nejvíce však vynikl nesporně jako dudák-gajdoš. O technice hry na tento nástroj se také několikrát podnětně rozepsal a sám gajdy, ale i některé jiné nástroje dovedně vyráběl.

Rok mého nástupu do Brně (1951) byl totožný s Otovým, jenže já jsem tehdy s vysokoškolským studiem teprve začínal. Poznali jsme se ale záhy při ně-

jakých soutěžích (poprvé se mi zapsal do paměti jako kontráš v muzice vedené primášem Mirkem Melounem, jehož jsem dobře znal už dříve) a brzy jsme se začali setkávat při různých muzikantských cestách a cestičkách. Přiložená fotografie z roku 1955 je z Moskvy. (Tehdy jsem byl málem už rok ženatý, zatímco o sedm let staršího Otou to čekalo až v roce 1960. Udělal však dobře, protože našel ženu, která mu s oběma syny – po tatínkovi rovněž inženýry – zůstala velkou oporou. „Bylo to ke konci jeho života dost těžké,“ napsala mi nedávno s osudem už vyrovnaná paní Pavla.) V Moskvě jsme účinkovali celý měsíc. On jako dudák, já jako zpěvák a tanečník s Cimbalovou muzikou Slávka Volavého ze Strážnice. Byla to velkolepě koncipovaná estráda s množstvím různých těles a sólistů vtipně režirovaná Oldřichem Lipským. Mnohokrát jsme se pak s Otou potkávali v BROLNu, ale zpíval jsem občas i s jeho dudáckými skupinami. Natočili jsme spolu řadu různých snímků, z nichž některé byly zveřejněny na zvukových nosičích, a zúčastnil jsem se s nimi nejméně dvakrát též Mezinárodního dudáckého festivalu ve Strakonících.

S Otou jsem dělal i dva rozhovory pro Národopisné aktuality. Jeden z nich, podepsaný „Red.“ (redakce) byl v bibliografii tohoto časopisu nedopatřením připsán Josefu Tomšovi, ačkoliv sám jsem se k němu přihlásil už o deset let později v zavedené rubrice Na pomoc souborům. V tom prvním šlo o téma *Nové trojhlasé gajdy s dvojitou přední píšťalou* (NA 1971, s. 307-309). Velký význam měla však pro mne především spolupráce týkající se měření rytmu v horňácké sedlácké, k němuž Ota přispěl svými odbornými znalostmi radioelektronika. Výsledky jsme publikovali ve dvou článcích: jeden na stránkách Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university 1963 a druhý v Českém lidu 1964. Zůstávám mu za to trvale vděčný, stejně jako za chvíle prožité při muzice i při družné zábavě.

Dušan Holý

RICHARD JEŘÁBEK
 (14. 5. 1931 – 14. 10. 2006)

Síly, jimž říkáme osud, působí vždy náhle a dlouho trvá, než se s jejich nezvratitelnými důsledky vyrovnáme: na Sicílii v katedrále v Palermu zemřel 14. října dlouholetý vedoucí brněnské katedry etnografie – dnešního Ústavu evropské etnologie prof. PhDr. Richard Jeřábek, DrSc. Pro dějiny vědy je jistě třeba zaznamenat údaje o díle, titulech a vědeckých funkcích zesnulého, ale býváme bezradní, jak ve zkratce vyjádřit ztrátu dlouholetého přítele, jehož jsme si vážili, měli ho rádi a s nímž se už nesetkáme.

První téměř čtyři stovky publikovaných prací, jež přinesla *Bibliografická příloha Národopisné revue* č. 2 vydaná k Jeřábkovým šedesátinám (bibl. příloha č. 1, připravená v roce 1991 R. Jeřábekem, byla věnována dílu jeho učitele a předchůdce ve vedení ústavu Antonínu Václavíkovi), stejně jako více než 150 studií, které publikoval v posledních patnácti letech, jsou charakteristické

nenapodobitelným stylem vyjadřování a kritickou reflexí badatelských výsledků v oboru novodobé etnologie. K zásadám, obsaženým už ve známé Václavíkově definici národopisu, zdůrazňující, že vědecký národopis jevy lidové kultury nejen popisuje, ale zároveň vykládá ve všech vnějších i vnitřních vztazích, vedl nejenom své studenty, ale byl příkladem i svým kolegům v jiných institucích, zejména v muzeích.

Málokdo si na letošním setkání absolventů u příležitosti šedesáti let trvání vysokoškolské výuky národopisu na Moravě uvědomil, že legendární zakladatel tohoto oboru v Brně Antonín Václavík vedl národopisný seminář jen 14 let, zatímco jeho nástupce Richard Jeřábek stál v čele semináře/katedry/ústavu téměř 46 let! Většina těch, kteří přišli 18. října na toto setkání, se tak osudovými okolnostmi sešla zároveň k poslednímu rozloučení se svým profesorem.

Hlavním cílem Jeřábkova úsilí ve výchově nových generací národopisců bylo neustále prohlubovat studium lidové kultury Čech, Moravy a Slezska s důrazem na studium etnokulturních vztahů na území střední, východní a jihovýchodní Evropy. Této koncepci komparatisticky chápané etnologické evropeistiky věnoval nejenom své přednášky, ale především budování odborné knihovny, kterou z původních 3.600 svazků v roce 1959 rozšířil na dnešních více než 13.000 titulů, získávaných s neobyčejným entuziasmem ve spolupráci s odbornými institucemi v celé Evropě. Spolu se svým kolegou vytvořil i pozoruhodnou vědeckovýzkumnou dokumentaci ústavu, zahrnující zprávy a fotografie z výzkumů studentů i pracovníků ústavu z českých zemí, a dokumentaci fotografií a cestovních studijních zpráv z více než čtyřiceti zemí světa.

Nesnášel povrchnost v práci a zejména servilitu k jakékoliv politické moci, která se snažila využívat národopis k podpoře svých „zájmů o lid“. Projevoval to i ve výběru přátel a spolupracovníků, i když v dobových souvislostech

někdy až hyperkritickým. Byl to jeho povahový rys, jehož prioritou byla etika vědecké práce, již – zejména v národopise – je třeba věnovat stále pozornost.

Je příliš brzy na hodnocení pozoruhodného životního díla Richarda Jeřábka. Prvořadou hodnotou jeho odkazu je jistě vlastní vědeckovýzkumná činnost, která však nabývá na významu v souvislosti s jeho činností pedagogickou. Jsem si jist, že mnoho absolventů brněnského Ústavu evropské etnologie si při psaní svých studií a článků nejednou položí otázku, jak by mnohé formulace hodnotil Richard Jeřábek. V Jeřábkovi ztratila česká etnologie víc než jen vědeckého pracovníka a vysokoškolského učitele.

Josef Jančář

VZPOMÍNKA NA CESTY S RICHARDEM JEŘÁBKEM

R. Jeřábek podává instrukce účastníkům cesty do Skandinávie. Foto J. Pospíšilová 2005.

Už nikdy neodjedeme v šest ráno od fakulty s Richardem Jeřábkem a nebudeme cestou za hranice všedních dnů vnímat onu specifickou autobusovou atmosféru a soudržnost absolventů brněnské „katedry“. Počínající první exkurzí v roce 1962 do Bulharska a končící tou poslední, jednodenní do Bavorska (28. září letošního roku) jsme ukládali do paměti a do srdce my studenti, absolventi a posléze i badatelé na penzi pestré zážitky a vjemy, jež nás spojují zvláštním poutem. Toto pouto vytrvale a pedantsky, s posedlostí a láskou spřádal člověk, který věděl co chce a který málokdy ustoupil z cesty, již si zvolil. Ve skutečnosti i obrazně řečeno. Ty zážitky přirozeně nebyly vždy jen pozitivní, ale jak jsme se naučili říkat, naše včerejší maléry jsou dnešní veselá vyprávění.

Díky exkurzím jsme poznali zvláštní krajinné útvary, mimořádné stavby a památky národopisné i uměleckohistorické povahy, nesčetná muzea a galerie, katedrály i tržiště, krčmy či vinné sklepy. Programově jsme však byli vedeni i na místa paměti, připomínající temné stránky dějin – například na bojiště ve Verdunu a Solferinu či do koncentračních táborů v Mauthausenu nebo Osvětimi. Můžeme si teď v mysli promítat filmy tvořené mozaikou vzpomínek z pětačtyřiceti zahraničních exkurzí a bezpočtu tuzemských výjezdů. Chtěla jsem napsat, že bohužel nebylo v lidských silách zúčastnit se všech cest. Ale pozor, omyl! V silách jednoho muže to bylo... A nejenom to. Ještě mnohem víc.

Na závěr této krátké vzpomínky si dovoluji výpůjčku od člověka, který nikdy nemluvil do větru a který, jak sám uvedl, nepatřil svou erudicí mezi vybraný okruh etnologů, a přesto propadl kouzlu našeho cestování: „*Neznám druhý příklad tak těsného a vytrvalého soužití mezi učitelem a učenými*“ (M. Suchomel: *Laudatio Richardovi*. In: Beránková, H. – Pospíšilová, J. (ed.): *...v šest ráno od fakulty. Sborník o našem cestování*. Brno 2001, s. 86).

Jana Pospíšilová

MALÁ OSOBNÍ VZPOMÍNKA NA ŘÍŠU JEŘÁBKA

Naše poslední rozmluva v předvečer Říšova odjezdu na Sicílii byla telefonická. Po krátkém nezbytném zažertování zněly jeho poslední věty: „Sejdeme se v pondělí 16. října po mé výuce, abychom vzpomněli těch pětapadesátin Mirka Války.“ V neděli večer jsem se od jeho dcery Aleny dověděl, že ve smluvenou hodinu se sice sejdeme, ale už bez něho.

Říša nemiloval planá slova chvály, a už vůbec neměl rád řádky zavánějící sentimentem. – Poznali jsme se o prázdninách 1951 jako členové Moravského souboru lidových písní a tanců. Po mém ročním bloudění na JAMU jsme se v roce 1952 setkali jako žáci prof. Václavíka na brněnské Filozofické fakultě. Říša začínal pracovat jako jeho asistent, byl ve třetím ročníku, a mně se podařilo nastoupit do druhého. Jeho léta prožitá v muzice u kontrabasu i krátké vedení zmíněného folklorního souboru byly už ty tam. Stejně radikálně po letech vyloučil své osobní heslo ze slovníku *Od folkloru k folklorismu*, který sám inicioval. Proč zanechal souborové činnosti, k tomu se vyjadřuje v rozhovoru, který jsem s ním v roce 1984 vedl v Národopisných aktualitách: „...sám jsem musel souborování rázem zanechat, když jsem se ještě za studia stal asistentem svého náročného profesora, jinak bych asi nebyl – k velké radosti některých svých kolegů – dostudoval.“ Z rozhovoru plyne, že k tomu však vedly i jiné důvody.

Když před třemi lety mluvil k mým sedmdesátinám, nevzpomínal suše jenom na naše málem půlstoleté společné působení na jednom pracovišti, na němž jsme se sešli ještě za života prof. Václavíka počátkem roku 1959. Spíše než na různé problémy, které jsme prožívali a které musel po náhlé a nečekané

Václavíkově smrti od konce téhož roku jako vedoucí řešit v různě se proměňujících situacích, obrátil pozornost na příjemnější okamžiky. Mezi jiným na to, jak se měl mým prostřednictvím v průběhu let možnost seznámit s některými vinaři, ale i s jinými dobrými lidmi. A tím usměrnil i tento můj krátký příspěvek.

Ještě jako mladíci jsme se ocitli v Týnci na Podluží u mého o rok mladšího kamaráda, bohužel dnes už nebožtíka Jana Prokopa. Víno jsme koštovali od odpoledne a protože jsme měli naplánován odjezd posledním autobusem do Břeclavi k vlaku do Brna, říkal jsem Říšovi: „*Dybych náhodů nescet odcházet, možes ně dat po tlamě.*“ Opravdu jsem odcházet nechtěl a dostal jsem pořádkou.

Naším nejmilejším vinařem a během času i přítelem se stal strýc Tonek Sedláček „Fúsatý“ z Kobyli. Nejenže dělal každým rokem výborné víno, ale byl také vynikající vypravěč. Při jedné naší návštěvě musel odjet něco někam vyřizovat, měli jsme však u něho takovou důvěru, že nám svěřil klíče od sklepa a řekl, abychom si natahovali podle chuti a kolik hrdlo ráčí. Natáhli jsme si však jenom jedinkrát, protože bez něho byl pro nás ten sklep jako tělo bez duše. Už jsme se chystali k odjezdu, chtěli zamykat a peníze za naplněné nádoby odevzdat jeho ženě, když tu se vrátil a vše rázem ožilo. Koncem roku 1980 náhle zemřel, trpěl anginou pectoris. Na jeho pohřbu jsme si s lítostí uvědomovali, že pro nás cosi pěkného končí. Kráčeli jsme v mrazivém odpoledni od jeho domu až na kopec ke kostelu se hřbitovem. U kostela vyhrávala dechovka, z chrámu zaznívaly varhany a do toho vyzváněly zvony. Byl to tak silný emocionální zážitek, že jsme na něj vzpomínali mnohokrát a na strýca Sedláčka při sebemenší příležitosti. Stejně tak budu teď já vzpomínat až do konce života na Říšu.

Dušan Holý

SEMINÁŘ ETNOKULTURNÍ TRADICE V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

Etnologický ústav AV ČR v Brně ve spolupráci s Ústavem evropské etnologie MU Brno uspořádal dne 12. října 2006 seminář ke grantovému projektu s názvem *Etnokulturní tradice v současné společnosti*. Semináře se vedle českých etnologů zúčastnili také hosté ze Slovenska. V úvodu pracovního setkání seznámila s hlavními úkoly tohoto projektu vedoucí EÚ AV ČR v Brně J. Pospíšilová. Blok referátů zahájil M. Válka svým příspěvkem, který se v obecnější rovině dotýkal transformace venkova v kontextu tradiční kultury. Věnoval se v něm politicko-sociálním aspektům proměny vesnice. Zmínil se o možnostech využití ekologického zemědělství a agroturistiky v cestovním ruchu. V návaznosti na tuto problematiku se zabýval také vysvětlením významu chalupaření jako aktuálního fenoménu současné vesnice. V závěru představil programy se zaměřením na rozvoj venkova. Na konkrétních výsledcích terénního výzkumu etnokulturních tradic v Bukovanech na Kyjovsku byl postaven referát M. Toncrové, která jej doplnila i o ukázkou z videozáznamů ze zkoumané lokality. Její příspěvek prokázal důležitost obnovy existence místních zájmových organizací pro zlepšení kulturního života v dané obci.

Autorka následujícího referátu M. Pavlicová se snažila na příkladu jízdy králů v Hluku na Uherskohradištsku poukázat na stále nejednotný výklad pojmů obřad, obyčej, zvyk, rituál. K této problematice se také po skončení rozproudila diskuse o důležitosti vydání národopisné encyklopedie. Za nepřítomného A. Bařínku prezentovala příspěvek k rekapitulaci lidové tradice v hudebním životě Valašských Klobouk J. Pospíšilová.

Úvodní referát odpolední části semináře přednesla D. Stavělová. Zabývala se důležitou otázkou zpracovávání terénních výzkumů až k výslednému výstupu – textu a s ním souvisejícímu filmovému

dokumentu. Jednotlivé postupy představila na výzkumu masopustní koledy na Doudlebsku, ke kterému vznikl právě i dokumentární film, z něhož měli možnost přítomní shlédnout krátkou ukázkou.

Následoval blok referátů kolegů ze Slovenska, které byly přínosné hlavně možností srovnat problematiku etnokulturních tradic u nás a na Slovensku. J. Hamar referoval o lidovém loutkovém divadle na příkladu rodiny Anderlových z Radvane, B. Garaj upozornil na pozitivní i negativní aspekty provázející pořádání gajdošského festivalu a na něj se vážící snahu o obnovu této tradice v oblasti Pohronského Inovca. Referát E. Krekovičové se týkal představení výzkumu goralské lidové zpěvačky a skladatelky vlastních písní z Liptovské Teplicy. K prezentovaným jevům slovenské lidové kultury proběhla zvláště krátká diskuse, protože kolegové se v této fázi semináře museli rozloučit.

Následovalo vystoupení M. Petřikové, která přednesla příspěvek Horňácko a lidová kultura v současnosti. Autorka uváděla výsledky dotazníkového šetření ve Velké nad Veličkou se zaměřením na zjištění zájmu dnešní generace o folklorní prvky v současné hudbě. Pro dokreslení nabídla i ukázkou z produkce místní rockové kapely, která se těmito prvky inspirovala. Poslední referát, který byl věnován tancům a tanečním příležitostem na Brněnsku, představila V. Kovářů. Shrнула činnost brněnských folklorních souborů, zhodnotila akce Mezinárodního folklorního festivalu Brno a Špilberk 2006, v neposlední řadě ocenila obnovu tradic (hody, masopustní obchůzky) v několika městských částech Brna. Upozornila však také na nezájem folklorních souborů či skupin nacvičovat a prezentovat místní druhy tanců, takže dochází k jejich definitivnímu zániku.

Následnou diskusi otevřela studentka Filozofické fakulty MU K. Kašparová stručným příspěvkem k právě vydané nové publikaci – hudební sbírce Z. Kašpara s názvem *Zahraj ně, hudečku*, na jejíž přípravě se sama podílela. Přípo-

mínky nebo poznámky jednotlivých hostů završily celou odbornou konferenci. Lze říci, že její přínos byl patrný právě během závěrečné diskuse, kde se prokázalo, jak se mohou pohledy na jednotlivé aspekty v rámci etnokulturní tradice různit. S úplným obsahem jednotlivých referátů se bude moct případný zájemce seznámit během příštího roku, neboť budou vydány ve formě sborníku.

Jarmila Vrtalová

9TH EASA (EUROPEAN ASSOCIATION OF SOCIAL ANTHROPOLOGISTS) BIENNIAL CONFERENCE „EUROPE AND THE WORLD“, 18. – 21. ZÁŘÍ 2006 BRISTOL

Evropská asociace sociálních antropologů pořádá každé dva roky konferenci – místem jednání poslední konference bylo anglické přístavní město Bristol a University of the West of England (Západoanglická univerzita) Bristol.

Čistě organizační stránka konference byla svěřena profesionální agentuře, která pro více než osm stovek účastníků z celé Evropy zajišťovala vše od ubytování a výběru konferenčních poplatků (ty byly účastníkům z východního bloku prominuty) až po občerstvení a závěrečný raut.

Čtyři plenární jednání konference byla věnována hlavním badatelským trendům současné antropologie: *koloniální dědictví, trh a kultura, krize multikulturalismu, náboženství a sekularismus*. Kromě těchto plenárních jednání se konalo celkem 102 tzv. dílen, kde referující v menších, a tedy praktičtějších a flexibilnějších skupinách jednali o konkrétnějších tématech. Při tomto počtu dílen a příspěvků je pochopitelné, že témata byla velmi široce rozkročena napříč nejen antropologií a že nebylo v silách jakkoliv zdatného jedince stihnout ani desetinu z celého programu. Bylo možné vyslechnout příspěvky ryze obecně

(terminologie), vycházející z praxe a teoretických výzkumů (problematika emigrace, reemigrace a koexistence menšin) i příspěvky hraničící s antropologií fyzickou, přičemž historicky pojaté referáty rozhodně nebyly v převaze. Z mého subjektivního pohledu bylo zarážející, že romská problematika byla reflektována pouze v jednom jediném případě. Obsáhlejší abstrakta všech přednesených příspěvků jsou ostatně přístupná na webových stránkách (www.easaonline.org).

Jednání jsem se zúčastnila na základě pozvání dr. Grazyny Kubici (Sociologický institut krakovské Jagellonské univerzity), která svůj dlouhodobý zájem o postavení a úlohu žen ve vědě promítla i do vedení dílny s názvem *Early European Women Anthropologists* (česky nejspíš Evropské antropoložky v začátcích antropologie). Jako jedno z mála na konferenci prezentovaných témat, ne-li jedině, bylo výrazně obrácené do historie. Není to samozřejmě téma kontroverzní; ani antropology a ani okolní svět z něho nebolí hlava. Referující, samozřejmě samé ženy, ve svých příspěvcích hledaly (a nalézaly) předchůdkyně, které z různých výchozích pozic a různým překážkám navzdory vytvářely základy moderního vědeckého bádání. Na jednání jsem vystoupila s příspěvkem o Amálii Kožminové (viz také Fotografická zastavení NR 2003/2).

Město Bristol, dříve středisko obchodu s africkými otroky a později středisko leteckého průmyslu, nabídlo kromě konferenčních jednání samá příjemná překvapení: slunečné počasí, velmi vstřícné a trpělivé obyvatele, vstup do muzeí zdarma, čistotu na ulicích i v parcích, a z vnějšího pohledu krátkodobého návštěvníka dokonce atmosféru, která by mohla být popsána jako klidná. (Jednu výtku si ale nakonec neodpustím – anglická pošta nedoručila ani jedinou ze tří pohlednic, které jsem v dobré víře odeslala...)

Helena Beránková

VÝSTAVA „ZÁPAL, CHVOJKA, NECKÁŘ A DALŠÍ ARCHITEKTI V MEZIVÁLEČNÉ PLZNI“

Lze s jistotou tvrdit, že každý, kdo se kdy objevil v Plzni, se ani v letmém dotyku nemohl vyhnout pohledu na některou z oficiálních či privátních budov, postavených v meziválečném období. Jestliže tento architektonický rys nemohl uniknout náhodnému návštěvníku města, což potom rodilému Plzeňanu, který zde prožil většinu svého života – v jejích zdech se narodil, chodil do školy, studoval nebo se vyučil, byl někde zaměstnán, vyjednával si své záležitosti na úřadech, ukládal peníze do spořitelny, staral se o své pojištění, navštěvoval lékáreň, ale také chodil do kina, na zábavu, do městských lázní, těšil se z procházek v parkových zónách či prostě jen pohledem na úhledné vysoké prosklené budovy na hlavních třídách. Ve většině případů však nevěděl, kdo budovy, do nichž zachází, stavěl a projektoval. Architektura období první republiky byla v Plzni tabuizována a jen málo odborníků vědělo o jejích tvůrcích. Přitom také západočeská metropole si prožila své období kubismu, rondokubismu, moderny, purismu, tradicionalismu a funkcionalismu.

Zatímco před několika lety byli Plzeňané udiveni existencí Loosových interiérů, o jiných veřejných budovách, jež potkávají na každém kroku, se zatím nemluvalo. Tento deficit se snažili dohnat autoři výstavy Petr Domanický, Stanislav Bukovský a Radovan Kodera, a to za pomoci Města Plzně a Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Plzni a podpory Nadace 700 let města Plzně. Byla otevřena za velkého zájmu odborníků i širší veřejnosti byl jen na krátkou dobu (30. 10. – 10. 11. 2006), ale tam, kde si je může většina obyvatel města bezplatně prohlédnout – v mázhauzu plzeňské radnice. Na jedenácti panelech jsou umístěny zvětšeniny dobových i současných fotografií, na nichž je návštěvník postupně seznamován

s díly architektů, jež v Plzni zanechali výraznou stopu: Hanušem Zápalem (1885 – 1964), Bohumilem Chvojkou (1886 – 1962) a Václavem Neckářem (1896 – 1964). Jsou však zmíněna i další jména – František Roith, Karel Pecánek, Josef Špalek, Miloslav Skácelík, Ladislav Skřivánek, František Šrámek, Jaroslav Rössler, Jan Feigl, Josef Blecha, Bedřich Bendelmayer, Josef Gočár, Gustav Paul, Vladimír Weingärtner, Václav Šustr, Rudolf Černý aj.

Autoři výstavy zdůrazňují skutečnost, že výrazný průmyslový rozvoj neměl na architekturu města negativní dopad. Ba naopak. Mnohé nové části působily podobným dojmem jako lázeňská města. Poté, co ve dvacátých letech vznikla připojením čtyř sousedních vesnic tzv. Velká Plzeň, probíhaly výrazné přeměny města v souladu s jednotícím řádem, jež si město stanovilo samo prostřednictvím svého stavebního úřadu. Výstavba postupovala podle regulačních plánů celých čtvrtí. Počínaje třicátými lety měla Plzeň ještě komplexněji řešený generální upravovací plán zpracovaný vynikajícím urbanistou Vladimírem Zákrejsem. Nadějný rozvoj města zastavila 2. světová válka, zbytek dokonala komunistický režim.

Jaký vztah mají současní investoři k těmto architektonickým památkám, ukazují dva samostatné panely. První zachycuje pozitivní přístupy, jakým je kupříkladu vyhlášení vilových čtvrtí na Lochotíně a v Bezovce za památkové zóny (2003), zrestaurování Zápalových děl – krematoria na Ústředním hřbitově, Vyšší hospodářské školy (dnes lékařské fakulty UK) z let 1923 – 24, Městského skladiště z roku 1922 – 23, Masarykovy školy na Jiráskově náměstí z let 1919 – 1923 či Domu u dvou zlatých klíčů na nám. Republiky z let 1929 – 1932 architektů K. Pecánka a B. Chvojky aj. Druhý panel ukazuje tristní případy „podnikatelského“ vandalství, při němž vzaly za své zejména mnohé Zápalovy práce (Hostinec Na Zastávce z roku 1927, Masarykův ústav pro zmrzačené na Klatovské

třídě z roku 1921, sokolský pavilón ve Štruncových sadech z roku 1921 aj.).

Výstava je snahou o první ucelený pohled na vývoj Plzně v období první Československé republiky, období, v němž za krátkou dobu vzniklo v tomto městě množství staveb vysokých kvalit.

Marta Ulrychová

ZPÍVALI JSME SOBĚ A POSPOLU... MFF STRÁŽNICE 2006

61. ročník Mezinárodního folklorního festivalu Strážnice 2006 se konal ve dnech 23. – 25. 6., které byly tentokrát předznamenány vysokými atmosférickými teplotami téměř na horní hranici snesitelnosti. Nicméně rozsáhlý festivalový program proběhl k plné spokojenosti diváků i pořadatelů.

Mezinárodnost strážnického festivalu potvrdila letos účast čtyř zahraničních

Z pořadu „...z dávných věků až i dnes...“ MFF Strážnice 2006. Foto T. Hájek.

souborů – OTANTIK KÜLTÜR VE SANAT DERNEGI z turecké části Kypru, slovenského TRENČANU, srbského ABRASEVICE a venezuelského DANZAS CARÚPANO. Na tomto místě nutno vzpomenout, že mezinárodním se stal až 26. ročník někdejších strážnických Slavností lidového tance a zpěvu (1971), jejichž programovým jádrem od samého začátku byl a dodnes v rámci MFF Strážnice je domácí taneční a hudební folklor. Soudobý strážnický festival je tak nejen mezinárodním, ale též naším nejvýznamnějším folklorním festivalem národním.

Toho si byli dobře vědomi i pořadatelé letošního ročníku a pozvali k účinkování v pětaticeti pořadech kromě výše uvedených zahraničních také 74 folklorních souborů a muzik z českých zemí: 37 ze Slovácka, po 10 z Valašska a ze Slezska, 4 z etnograficky neidentifikovaných oblastí Moravy a 13 z Čech, dále 7 slováckých a 1 českou dechovku, 6 zpěváckých sborů ze Slovácka, 1 české a 1 slezské divadlo.

Nebylo tomu tak vždycky. Např. v letech 1960 – 1990 se objevil v programech festivalu folklor z Horácka, Brněnska a z Prácheňska jen jednou, z Hané a Doudlebska dvakrát, ze Slezska, z Píseňska a z Chodska třikrát, z Valašska osmkrát, avšak třeba z Podkrkonoší, Polabí a z ostatních mimoslováckých regionů ani jednou. Teprve po roce 1995 bývá moravský, slezský i český folklor prezentován v přiměřené míře, jak svědčí i letošní program.

I když jsem nemohl být ze zdravotních důvodů přítomen na všech pořadech, z těch, které jsem viděl, mne zaujal zejména pořad K. Macečkové ...z dávných věků až i dnes... (*Putování nezarostlými chodničky hor, údolí a břehů našeho Lašska*). Byl to totiž velice pěkný regionální pořad domovského kraje Leoše Janáčka, který mne motivoval k následujícímu návrhu – dávám k úvaze dramaturgicko-produkční a programové radě festivalu návrh, aby každý festivalový ročník měl v programu

dva až čtyři regionální pořady – polovinu z nich věnovaných etnografickým regionům moravským a slezským, druhou polovinu českým.

Realizace této programové ideje by nesporně předpokládala vytvoření dlouhodobého plánu regionálních pořadů tak, aby se jich ve Strážnici vystřídal co nejvíce resp. všechny, a to za předpokladu, že to zpravidla budou regiony mimo oblast Slovácka, které by zůstalo tradičním jádrem festivalového programu.

Až do roku 1995 se mimoslovácký folklor objevoval ve Strážnici značně ojediněle – např. z Hané v letech 1953, 1954, 1956, 1959, 1986, 1987, 1995, z Chodska pak v letech 1961, 1971, 1976, 1989, 1995. Od té doby se situace v tomto směru podstatně zlepšila, takže např. Chodové se zúčastnili festivalu v letech 1997, 2000, 2002, 2003 i 2004.

Realizace výše navrhnutého projektu by mohla probíhat jednak tak, že pověření členové dramaturgicko-produkční i programové rady by podle dlouhodobého plánu regionálních pořadů navštěvovali v předstihu regionální folklorní slavnosti a festivaly – např. Vsetínský krpec, Liptálské slavnosti, Hanácké slavnosti v Prostějově, Slezské dny v Dolní Lomné, Středočeský folklorní festival v Tuchlovicích, Jihočeský folklorní festival v Kovářově, Folklorní festival Pardubice – Hradec Králové, Slavnosti pod Zvičinou v Lázních Běláhrad, Mělnický vrkoč, Setkání s folklorem v Hradci Králové, Mezinárodní dudácký festival ve Strakoncích, Chodské slavnosti v Domažlicích, Čermenské slavnosti v Dolní Čermné a řadu dalších a vybrali z jejich programu pořad, který by v následujícím reprezentoval svůj region na strážnickém festivalu.

Další možností realizace tohoto projektu by bylo pověření výběru s přípravou příslušného regionálního pořadu podle dlouhodobého plánu Folklorního sdružení ČR, které by jej na festivalu uvedlo jako svůj vlastní pořad.

Kromě toho má pozvání na strážnický festival velký význam pro udržení

ni, resp. zvyšování odborné i umělecké činnosti našich folklorních souborů. Sám jsem při takových příležitostech zažil, jaký mimořádný vliv mělo pozvání „do Strážnice“ na intenzitu i kvalitu přípravy souboru na festivalové vystoupení. A tento účinek pozvání by se neměl podceňovat ani v současné době.

Jako člověka pracujícího před lety na úkolu dobudování rožnovského Valašského muzea v přírodě jsem i letos obdivoval, jak se Martinu Šimšovi podařilo opět oživit objekty Muzea vesnice jihovýchodní Moravy nejen výrobci tradiční lidové obuvi, krojů, keramiky, hudebních nástrojů, košů, tkanin a dalších předmětů každodenní potřeby včetně tradiční lidové stravy na Uherskohradištsku, ale i komponovaným pořadem hodových zvyků s právy z uherskohradištského Dolňácka, který připravila Ludmila Tarcalová.

Za velmi přínosné a pozoruhodné pokládám též oživení architektonicky působných prostorů strážnického zámku, především jeho rytířského sálu, evropskými zpěvy a tanci z doby pozdní renesance a manýrismu, které pod vedením Evy Kröschlové provedl soubor Chorea Historica doprovázený hudební skupinou Chairé umělecky vedenou Josefem Krčkem. Program letošního festivalu byl též po odborné stránce významně obohacen seminářem, v němž E. Kröschlová srovnávala taneční motivy z učebnic tanečních mistrů 15. – 18. století s motivy tanců lidových.

Letos se ve Strážnici bohatě zpívalo, až se písně po parku i vinohradech rozléhaly. A zpívali všichni – děti i dospělí, ženy i muži. Ke společnému vyzpěvování nás motivoval zpěvníček lidových písní prakticky z celého území naší republiky (od Chodska až po Těšínské Slezsko) připravený pro pořad Miloše Vršeckého – pořad, který v nás vyvolal naději, že si sobě a pospolu zazpíváme i v dalších ročnících strážnického festivalu.

Zdeněk Mišurec

O KRADENÍ ANEB STRÁŽNICE BERE I DÁVÁ

„Krádež je slovo nepěkné a jeho realizace v obecném slova smyslu jevem zavrženíhodným. A přesto se toto slovo, včetně jeho významu, usadilo i v národopisu. Kradení káčera při hodech, kradení nevěsty při svatbě, kradení máje, kradení krále při jízdě králů.“

Tak jsem začínal svoji loňskou sebe-reflexi o Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici. Poprvé v životě jsem se totiž stal přímým účastníkem kradení krále při jízdě králů, kterou tam společně předvedli chlapi ze Skoronic, Vlčnova a Kunovic. Zopakuju to: já, rodák ze Skoronic žijící ve Zlíně, jsem s pážaty z Kunovic chránil krále z Vlčnova, aby ho Strážničané neukradli. Neukradli.

Noc před odjezdem na letošní festival nám ve Zlíně vykradli auto. Policajti při sepisování protokolu a provádění nezbytných úkonů, které se ukáží být zbytečnými ve chvíli, kdy dostanete usnesení, že věc se odkládá, protože se nepodařilo pachatele vypátrat, po-

znamenal: „To je na Jižních Svazích už takový folklor.“

Vida, jak čas pojmy mění. V mládí mně folklorní slavnosti život prodlužovaly, místo spánku jsme cifrovali, zpívali a tančili. Ale jak mně dnes ta Strážnice život zkracuje! Sotva skončí, tak už je z několika stran avizováno, že za rok je tu zas. A letos už je zas pryč, v době kdy píšu tyto poznámky je po ní pár dní, ale v době, kdy vy je budete číst (snad), tak už bude znám podrobně program na příští rok. Měli jste jako děti také pocit, že se toho Mikuláše nebo Vánoc nedočkáte, že nedospíte? A nyní máte jako dospělí hrůzu z toho, že všechno utíká příliš rychle, a to tak, že se na to ani nestačíte připravit? Není to tím, že jsme dětskou radost vyměnili na stařeckou starost? A jak mít radost ze starostí?

Proto prohlašuji, že až do konce života chci každé třetí páteční odpoledne v červnu každého roku začínat pořadem *Tancem oviněni* ve skanzenu, protože tam žádné starosti nemám. To je představení, které nemá režiséra ani nápovědu či inspicenty, a nemusí se na něj zkoušet. Každý, kdo tam přijde, je sám

sobě režisérem i hercem a improvizuje. Při představení se může pít víno, dokonce je to součástí programu. V hlavních rolích jsou muzikanti a zpěváci. Vítání. Koně, vozy, kroje. Diváci se stávají herci, aniž to tuší. Loučení.

Večerní zahájení festivalu jsem nestihl. Svoji režii jsem nezvládl z hlediska časového, hrál jsem ve skanzenu i po představení do doby, než osvětlovač slunko zhasl reflektory. Vůbec mě to nemrzí. Navíc mě nebaví sedět v hledišti a pasivně se dívat, vždyť už jsem psal, že mojí představou ideálu divadla i folkloru je herc takřikající sloučený s divákem.

Takže pořad *Okolo Moravy chodníček krvavý* jsem pozoroval z boku jeviště, protože miluju tu předpremiérovou nervozitu a napětí, zejména když se netýká mě. Já chci být hercem, ale bojím se hrát. Baví mě sledovat vnitřnosti toho pořadu a sděluju vám to, i když můžu být nařčen ze zvrácenosti. Nevadí. Zmocňuje se mě v těch prostorách za kulisami zvláštní druh tvůrčího napětí, když křehká Markéta Pavlišťíková nastupuje na prkna, nebo když Mužáci, životem otřískaní, ladí svoje hlásky. Bože, jak mně sedlo toto představení, když jsem uslyšel písničku *Okolo Moravy chodníček krvavý, moja milá plače, že je to z méj hlavy. Není to z méj hlavy, je z mého koníčka, co ho porúbala turecká šablička*. Podal jsem si ruku se svým mrtvým otcem, který mě v historii vzdělával a mě to tehdy vůbec nezajímalo, když ze starých rukopisů četl:

Roku 1605 přišel na jižní Moravu vpád uherských povstalců Bočkajovců, kteří se vzbouřili proti rakouskému králi Rudolfovi II. Hordy Kuruců i vojsk Gabriela Betlehena najížděly na města i vesnice, zámky a panství, kradly, popravovaly, zapalovaly a odvážely do zajetí. Po třicetileté válce sem vpadli Turci a Tataři. Nájezdníci lidi mordovali či brali do zajetí. Některé tak náramně bili, že jim v rukou umírali, ženy a panny zprzňovali a Uhři je Tatarům prodávali. Pálili i ty boudy pod vinicemi, lidi sekali a hrozné nešlechtností provozovali. Jaké hanebnosti

J. Holcman se spisovatelem L. Vaculíkem na MFF Strážnice 2006. Foto R. Bartoníček.

provodili s ženským pohlavím zajatým, vypravití nelze. Lidé po horách, lesích, jamách, jeskyních a jinde jako hovada a živočichové byt svůj mítí musili a nikde hlavy spoolehnutí nemohli. Zajatce, kteří nemohli jít, na cestě zbilí, dítky od matek s koní na zem metali, o zem házeli a rozrážejíce, aneb koňmi po nich šlapajíce, ptákům a zvěři za pokrm nechávali. Souvěká paměť o tom praví: lidé přes 40 roků staří byli posekáni, mladí, zvláště dívky a hezčí hoši zajímáni a v pytlích křížem na koně házeni; do pytlů děr naděláno, hlavy zajatců jimi prostrčeny, aby mohli dýchatí. Takových pytlů, naplněných nešťastnými oběťmi křesťanů na 12.000 z Moravy tehdá odvlčeno bylo do zajetí.

Záměrně vedle tohoto starého textu pokládám ještě jednu starou píseň:

*Sadilo dívča leluju,
přijeli Turci, vzali ju.
Ona volala, plakala,
až ju hlavěnka bolela.
Prosila Turka velice,
aby ju nechal maměnce.*

Lidová píseň z hlediska pochopení minulosti je možná víc, než historická studie. Věřím, že ode mě nečekáte hodnocení pořadu. Mě nezajímá, zda účinkující přesně nastoupili, či jak zazpívali nebo zahráli ten který tón. Mě zajímám já. Co se mnou ten jevištní obraz udělá. Chodníček krvavý mě odvedl od současných malicherností k podstatě. Pamatujte, že když vám přijdou na mysl vaši předci, tak jde o silnou záležitost. Nemohl jsem nezapomenout také na režiséra Tonda Navrátila, jak s námi na Malé scéně vypravil vlastní hru O kuruckej vojně, ve které podle staré pověsti Turci unesli děvčicu Jožinu z Prštného a ona se za několik let i se svými třemi dětmi, Turkovalachy, vrátila do rodného kraje. Té inscenaci rozuměli i v Londýně v roce 1981! Řekl bych, že takové strážnické pořady mě zmlazují, když evokují to, co bylo a co stále je v podobě generační paměti. Abych se dostal ke kořenům: husité, Bočkajovci, Švédí, Turci, kuruci – všichni po dvě století ničili jižní Moravu, odváželi lidi do zajetí, páli

domy, znásilňovali, a přesto si ta Morava zachovala nejen svébytnou řeč, ale i písničky a kroj. Jak je to možné? A víno. Byl jsem tak unešen, byl jsem natolik mimo náš čas, že jsem nevnímal, jak mně to víno pořád kdosi nabízel. Byl jsem tak vtřzen z reality, že jsem mobilem (jak divné) dělal přímý přenos Karlu Pavlišťkovi, který poprvé po letech nebyl ve Strážnici. Přímý přenos slovních obrázků z radosti, že Okolo Moravy je chodníček krvavý už jenom od červeného vína. Přeju Strážnici víc takových témat. I když nájezdníci už nekradou.

Potom už pořád pořád *Noc s hudci*. Víno, kořalka. Pod Šancama. Postavy a stíny v pohybech. Mužáci zpívali a dávali si dobrý pozor, aby sami sebe nevyprovokovali k nějakému prudšímu pohybu. Přesto jim tam naskočil i verbuňk. Já, nesen vůní Blatnického roháče, skočil jsem obloukem na pódium a cifroval. Nevím jak. Verbuňk měl vždycky v sobě nádech legrútského odporu vůči vojně. U mě je tam nádech toho roháče, který mě trkne, i když si to druhý den ráno nepřeju.

V sobotu ráno jsem u *raňajek* dal řeč s Jurou Hamarem o tom, že čeština a slovenčina se vzdalují. *Olovrant* není *desiata*. Bohužel nám *rušeň odfujazdil*. Co s tím? Politici mají mnoho návrhů a žvaní o tom, že mezi Čechy a Slováky nikdy nebyly tak dobré vztahy jako v současnosti. To už jsem někde slyšel: když se manželé rozvedou a opevní každý za hranici svého nového a chudšího bytu, tak jejich vztahy nikdy nebyly tak dobré. Protože se nestýkají. Nebaví se spolu, ani spolu netančí. Hledí užasle, co s nimi provedli jejich advokáti tak, jako my, řadoví voliči, hledíme v úžasu na svoje politiky. Ukradli nám Slovensko a Slovensku ukradli Čechy s Moravou. Ještě že nám neukradli Strážnici. Možná víc slovenskou, než českou.

Ráno jsem se šel podívat na kvalifikaci soutěže verbířů. Není při ní tolik vypjatosti jak ve finále, tanečníci jsou uvolněnější a cifrují přirozeněji. Chtějí se samozřejmě ukázat, ale nejde jim o první místo. Jak mně řekl jeden kluk ze Skoronic, který (ne)prochází kvalifikací deset let: „Já bych to prohrál, kdybych sem nešel.“

Z pořadu *Bezejmenní básníci* (A. Kománková, D. Holý a F. Okénka). Foto R. Bartoniček 2006.

Pak na komorní pořad Jury Jilíka *Kdo tu knihu ukradne, tomu ruka upadne aneb psané slovo zůstává*. Určitě na takový festival patří jak pohodou a zklidněním, tak informační hodnotou. Byly představeny knihy autorů minulých i současných. Václavíka vykrádali, říkala jeho dcera paní Drápalová, a mně se to nezdálo. Kdyby ho „nevykrádali“, tak by jeho sbírky neměly takový dosah. Ale její pocit jí nemíním brát, protože i já jsem se v poslední době několikrát rozčílil, když kdosi opsal má slova, na kterých jsem se po nocích nadřel a navztekal, a autorství mi nepřiznal, nebo je dokonce vydává za svá. Obecní úřad v Huštěnovicích vydal záslužnou věc – *Slovácké hody s právem*. Opsali (a to ještě nepřesně) z méj knížky *Týden co týden* části, na kterých jsem pracoval dvacet let a zprznili je vlastními dodatky, např.: *Hody jsou vroucím střetnutím s našimi předky, když se*

Zpěvák F. Okénka. Foto R. Bartoniček 2006.

oblékáme do kroje, který i oni nosili a který budou nosit i naši vnukové a všichni se moc na tuto událost těší. V MFD vyšel letos v dubnu článek *Nebyla to vždycky jen rázovitá folklorní idyla*, který je téměř celý opsán z loňské Národopisné revue č. 4 – o kradení krále. Tomu redaktorovi jsem telefonoval a on přiznal, že mu dali do ruky nějakou brožurku, ze které to opsal. Ale to se tak v novinách běžně dělá, ujišťoval mě. To mě mělo uklidnit, že krádež je běžná věc? Nebo že nejsem jediný okradený? S tím se máme my, kteří namáhavě skládáme slova vedle sebe jak malíř mozaiku, spokojit?

Abych ve svém rozohnění nezapomněl: Jilík tam uvedl ukázky z některých regionálních publikací, vydaných v letošním roce za účasti autorů či rodinných příslušníků legend, o nichž publikace pojednávaly (Jan Pavlík s knihou o rodné obci, dcera Jaroslava Juráška s knihou o skrytém bojovníkovi, který nesnášel průměr, Alena Prudká s reedicí čtyř svazků Františka Bartoše, od jehož úmrtí uplynulo sto let).

Potom se na pokoji střídám s Ludvíkem Vaculíkem, který dnes přijíždí a já večer odjíždím. Chceme poobědvat v restauraci u skanzenu a probrat události a zdravotní stavy členů Vysoké budy ze Zlína. Číšnice nás však chce rozdělit (pokud chceme dostat oběd) a mě nutí sednout si do sálu vzadu, protože mám stravenku. Vaculík má zůstat sedět tam kde sedí, protože zatím stravenku nemá. Podvolujeme se a nevíme čemu, já to navíc legalizuju roztrháním stravenky. Další číšnice ale říká, že do půl jedné z technických důvodů oběd nedostane. Tož tak, a máme po řeči.

V neděli ráno jsme spěchali z našeho vinného sklepa na *Bezejmenné básníky* autorů Rychlíka a Plocka. Pozvali osobnosti, o kterých je zbytečně psát, ostatně mě ani nic nenapadá. Takové osobnosti musíte slyšet. Paní Zahradníková říkala, že v mládí si *cyprili hlasy na grúňoch*, hlas měla jak břitvu. Dušan Holý zazpíval horňácký western – píseň z amerického saloonu o pědě, což je horňácký výraz

pro americkou výplatu (pay day). Dušan k ní jenom dodal: „Hodně Horňáků se vrátilo z Ameriky bohatých a opravili domy, někteří došli zludaření a hodně se jich nevrátilo vůbec.“

Přečtete si, jak zní originální věty a jak charakterizují situaci lidí, kteří odešli do Ameriky za prací či za bohatstvím:

1. *Z domu list dostal, aby sa dom bral, sedél ke stolečku, napsal ceduličku, poslal i stovečku, na pédu.*
2. *Zašél do domu pro kamarádů, visku došikujú, za stůl posedajú, pijú, v karty hrajú o pédu.*
3. *Ked prestali pit, začali sa bit, bijú sa na kopy, až salón rozkopú, potom šeckých zavrú pro pédu.*
4. *Ked scú z base ít, mosá zaplatit tvrdých šest dolarů to na každú hlavu, aby pamatali na pédu.*

Jiným zjevem byl František Okénka. Řada lidí módně píše v poslední době pan *řídící* (Merta v Lit. novinách), tak já napíšu: pan řídící učitel Okénka zazpíval vlastní písničku, k autorství se roky nehlásil. Naznačil, jak vznikala lidová píseň: z tragických střetů, z lásky. Většina účinkujících si (je to náhoda?) vybrala písni smutné, melancholické, tragické. Asi to není náhoda, protože jak divadlo, tak píseň je o mimořádných záležitostech, jakými jsou narození, láska a smrt (člověk je v životě třikrát divný – když se narodí, když se ožení a když umře, říká jedno valašské přísloví).

Řekl jsem autorům, možná pod dojmem slov mého dvaadvacetiletého syna

(Tati, ten Merta nehledá písničky, ale sám sebe), že se jim dramaturgie pořadu jednou či dvakrát vymkla z ruky. Břeťa se ohradil, ale za měsíc mně telefonoval rozhořčen, že Laďa Merta napsal do Literárních novin blábol o Vaculíkovi, potažmo i Rokytovi, s nimiž zpíval v Bezejmenných básnicích. Zakoupil jsem si je, přečetl laudatia k Vaculíkovým osmdesátinám a od Merty to byl hano-pis. Já sám na sebe píšu obojí, ostatně z obojího se skládá život každého z nás. Ale nepravdy a urážky o chlapovi, který už v roce 1967 odhalil a osolil tehdejší režim, invektivy o muži, který v sedmdesátých letech riskoval kriminál kvůli edici Petlice? Proč? Utnul to Karel Pavlišťík: „Nech si píše svoje názory nebo sny, ale nesmi s tím nikoho mlátit po hlavě.“ Já dodávám, že od šéfredaktora Patočky byl alibismus něco takového zveřejnit s tím, že odpovědnosti se zbavil větou na úvod Mertova článku: ostatně nejde o blahořečení Vaculíka.

Končím: Rychlík to uvedl dobře a přesně. Je vždycky problém, a stojí to mnoho přemýšlení, kdo a jak by měl takový jevištní útvar uvést. Najatý herec? Položit ho do truhly, jak je odosobněný a strojený. Etnografka? Patos. Muzikolog? Kožený projev. Břeťa se dokáže vcítit do pozice diváka a zpřijemňuje mu ty chvíle, přičemž podá nezbytnou dávku informací. Slyšel jsem však i některé lidi z programové rady, že hodnotili Rychlíkův pořad a způsob jeho uvádění negativně. Na to mají právo, ale nemají argumenty. Takový pořad není školení ani seminář a dívá se ne něj divák, ne odborník. Řekl bych v dobrém: Přátelé, nežárlíte.

Odpoledne zase skanzen: Kuba na mě poctivě čeká na slunkku, až je spálený. Za rok prý sežene kluky ve Skoronících a půjdou sem v kroji. Babylon. Nic se nemusí a skoro všechno může. Sedíme po sklepích s autory či režiséry pořadů, kteří už je mají za sebou, o to jsou spokojenější. Takový závěr festivalu, to jsou lázně, a víno podávané Hrdým či Hrňou je kloktadlo, kterým si léčíme prozpívání a někdy i propálená hrdla.

Celkem čtyřicet pořadů. Vybral jsem si jich sice jenom šest nebo sedm, ale stejně si nedovedu představit, že bych třetí víkend v červnu nejel do Strážnice. Jak se člověk mění: jako kluk jsem nesnášel pódiová vystoupení krojovaných nebo roztančené prvomájové průvody. Režisér J. A. Pitínský mně napověděl proč: „Pravda je, že Strážnici třeba od dětství jsem vnímal, jak to říct, však negativně asi, asi skrze ta hesla nad pódií, tam mě něco strašilo, dokonce i tehdy, když jsem dělal inspicienta jednoho monumentálního pořadu, jak jsem tenkrát vnímal, režisérovi Krobotovi, ještě i tam jsem se toho trochu bál: to bylo 300 účinkujících pod podiem a na podiu třeba už 40, když byl taneční soubor. A pak názvy těch souborů mně tehdy nebyly ani milé...“

Ještě že se mění i doba: hesla zmizela a názvy souborů už nejsou nemilé. Takže Strážnice má právo ukrást nám tři dny života. Ale obohatit nás o cosi, co nám nikdo neukradne.

Josef Holcman

CO NÁM SDĚLILY ŽENY Z LIPOVA NA LETOŠNÍ FESTIVALOVÉ STRÁŽNICI

Letošní MFF ve Strážnici rozšířil programovou nabídku i prostory, kde se divák a posluchač může oddat potěšení z lidové písně. A tak se v sobotu 24. 6. ráno naplnil strážnický kostel sv. Martina nedočkavými i zvědavými diváky. Jen někteří již věděli, nač se mohou těšit v koncertu *Bože, milý Bože*, který v podtitulu sliboval *Návrat ke zbožnosti v horňácké písni*. Proč se ještě vracet, s odstupem několika měsíců, právě k tomuto pořadu? Pro jeho mimořádnou atmosféru i pro jeho mnohonásobnou sdělnost nejen slovem a melodií uvedených písní.

V každém živém kontaktu účinkujících a diváků jde nejen o to sdělit prostřednictvím umění myšlenku, ale rovněž dosáhnout odezvy. Tedy nejen od účinkujících k divákovi, ale také ob-

ráceně. Takto vzniklé souznění zvyšuje ovšem umělecký účinek, zanechává hluboký dojem a přináší jedinečný zážitek.

Právě takovou atmosféru se podařilo vytvořit sborečku žen z Lipova, který si ke spoluúčasti přizval hosty – mužský sbor z Lipova, zpěvačku Evu Grombířovou, známou sólistku z Veličky, varhaníka Vojtěcha Mikésku z Lipova a hudeckou muziku s primášem Petrem Mičkou. V čem spočívala ona jedinečná atmosféra? Samozřejmě především ve výběru písní. Provedly nás liturgickým rokem, v němž nebyly opomenuty písně z období nejvýznamnějších svátků, tedy Vánoc i Velikonoc. Výběr zahrnul také témata dotýkající se výrazně osobního lidského života (láska, válka, smrt), tedy okamžiků, kdy se obrácíme k tomu, co nás přesahuje, abychom vyjádřili dík i prosbu. Liturgickým rokem nás provázel rovněž jednoduchý vysvětlující slovní doprovod. V promyšleném režijním aranžmá se střídal sborový zpěv žen se zpěvem sólovým a sborem mužů. Jejich impozantní nástup středem chrámové lodi proti stojícímu ženskému sboru nenechal nikoho na pochybách, že se tak sice prezentuje protipól (žen a mužů), ale současně vypovídá o jejich rovnocenném partnerství. Všichni účinkující podřídili svůj projev písním, které interpretovali, jejich smyslu, jejich roli. K celkové atmosféře přispěly i prostory chrámu, takže divák se choval opravdu jako v kostele – nerušil jednotlivá čísla koncertu potleskem a svůj obdiv vyjádřil až na konci ve stoje.

Přes uvedenou rozmanitost účinkujících stál v centru dění i pozornosti diváků především sboreček žen. V jejich postoji i projevu byla zřejmá hrdost i skromnost současně. S pokorou přistupovaly k odkazu předků – v písních, které nám přinašely i v pečlivě upraveném kroji, který pro vystoupení zvolily. Jen jednou, těsně před závěrem koncertu, opustily prostor před oltářem, aby se v zápětí vrátily s dětmi různého věku, které držely za ruku či na rukách. Mnohým z diváků tento okamžik vešnal do očí slzy.

Tedy nejen do minulosti, ke kořenům je třeba se obracet, ale i k budoucnosti. To vše nám malá skupina žen z Lipova ve svém koncertu tak neokázale vypořádala. A tak mě napadají slova, která kdysi napsala Božena Němcová: „Muž, byť by sebeslavný byl, nesvede tolik, co rozumná žena“.

Alena Schauerová

RASTISLAVA STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ: JEDLO AKO KLÚČ KU KULTÚRE. GENETICKO-HISTORICKÉ A SÉMANTICKÉ ASPEKTY NÁŠHO STRAVOVANIA. Martin: Matica slovenská 2004, 166 stran.

Autorka přibližuje rozsáhlou a rozmanitou řadu poznatků a zvyklostí spojených se zajišťováním jedné ze základních potřeb lidstva. Pokud jde o územní vymezení, zaměřuje se obzvláště na Slovensko, o pohled etnologa především, pokud jde o obsah této činnosti. Shrnuje stav odborného zpracování, neboť jde o oblast bádání, která sice nestála zcela stranou zájmu vědců, ale rozsahem i pojetím jde o sféru, která skýtá ještě mnoho možností. Důležitým východiskem pro tuto publikaci se stal *Etnografický atlas Slovenska* (Bratislava 1990), na němž badatelské kolektivy začaly pracovat na konci šedesátých let minulého století. Autorka publikace se na přípravě EAS podílela a kromě toho publikovala řadu samostatných prací k problematice lidové stravy. Sestava kapitol v recenzované publikaci přibližuje řadu témat týkajících se kulinární problematiky na Slovensku. Jde o mozaiku dílčích otázek, které směřují k ucelenému pohledu na dřívější i současné stravovací zvyklosti jedné země nebo jednoho regionu, podobně, jak to podávají starší publikace z českého prostředí, např. *Česká strava lidová* M. Úlehlové-Tilschové (1945) nebo *Lidová strava na Valašsku* J. Štíky (1980, 1997).

Velká část textu se dotýká surovinové základny, od níž se odvíjí sestava jídelníčku. Autorka probírá a přibližuje jednotlivé suroviny k přípravě pokrmů, obilniny a luštěniny, všímá si pěstování těchto plodin, pro stravu širokých vrstev na Slovensku velmi důležitých od starověku po současnost. Značnou pozornost věnuje alternativním surovinovým zdrojům. Některé části jsou zpracovány přehledně a zcela stručně, jiné, např. pasáž o kvašených nápojích používaných a oblíbených u Slovanů, je probírána poměrně velmi podrobně, a to nejen pokud jde o jejich výrobu a zastoupení na Slovensku, ale i v dalších slovanských, popř. i neslovanských zemích. Mimoevropský prostor zasahuje do pojednání o hinduismu a dalších světových náboženstvích, které tvoří onu část publikace pojednávající o stravě ve vztahu k náboženství (Alimentárne tabu vo svetových náboženských systémoch). Podobně kapitola o rychlém občerstvení (fast food) podává vlastně historii tohoto způsobu stravování v Americe, kde vznikla a vyvíjela se, aby pak překonala oceán a uchytila se i na starém kontinentě, včetně Slovenska. Možná ani ne tak proto, že by vyhovovala více než domácí strava, ale zejména proto, že se po roce 1989 i na Slovensku rozšířila síť prodejen typu McDonald, KFC, popř. dalších. To, že celou samostatnou kapitolu naplňuje tato otázka, je nepochybně dokladem její určité nepostradatelnosti v současné životním stylu. Ve slovenském prostředí dosáhla po roce 1989 rozšíření v pestrosti a šíří odpovídající do jisté míry poměrům v ostatních střeoevropských zemích.

V knize najdeme méně obvyklé pohledy na stravování. Např. kapitola nazvaná Jídlo jako etnoidentifikační znak vychází v podstatě z jediného jevu, z jediného pokrmu, který je v širokém povědomí spojen se Slovenskem, a to jsou brynzové halušky. Kapitola o stravě spojené s většinou obřadů je koncipována na základě preference nebo abstinence masa. Pojednává nikoli o druzích

masa, masných výrobků a jejich přípravě, ale o tom, kdy se maso jedlo, popř. jaký byl sortiment připravovaných masných jídel a dále o příležitostech, kdy se maso naopak nesmělo jíst. Do této souvislosti spadá kupříkladu část o skladbě štědrovečerní hostiny, která byla, aspoň v některých vrstvách obyvatelstva v soulase s jejich konfesí, postní, tj. zcela bez masa.

Běžně známá jsou jistá omezení ve stravování v každé kulturní zemi. Některé z tradovaných stereotypů, zákazů či nařízení autorka staví na racionální základ, od omezení stravovacích zvyklostí v souvislosti s příkazy církve po současná doporučení spojená s novými poznatky vědeckého bádání. Pozornost je věnována rovněž rozdělení jídel v průběhu dne, týdne i celého roku. Edice je výsledkem soustavného badatelského zaujetí autorky, která sleduje kulinární kulturu na Slovensku jako rozměrný a rozmanitý systém, který v sobě zahrnuje neustále se měnící a vyvíjející kulturní zvyklosti. I když neslevuje nic z požadavků na odborný text vědeckého pojednání, je publikace také zajímavým čtením pro každého, kdo se o tuto oblast kultury blíže zajímá.

Marta Toncrová

JANA POSPÍŠILOVÁ – EVA KREKOVIČOVÁ (ED.): OD POHÁDKY K FÁMĚ. Brno: Etnologický ústav AV ČR a Ústav etnologie SAV 2005, 131 stran.

Seznam příspěvků, které byly napsány pro pracovní seminář Hledání cest české folkloristiky II., jenž se uskutečnil v roce 2002 v Brně. Seminář, uspořádaný brněnským pracovištěm Etnologického ústavu AV ČR a Ústavem etnologie SAV, navázal na podobné setkání z počátku devadesátých let 20. století, kde se formulovaly cíle oboru v radikálně se pro-

měňujících společenských podmínkách. Shrnutí desetiletého vývoje a připomenutí si programového nástinu, který pro danou specializaci připravil již zesnulý Oldřich Sirovátka, bylo hlavním náplní setkání, jehož výsledkem je čtrnáct studií otištěných v této publikaci. Čeští a slovenští odborníci v nich podávají průřez historiografií, tématy, metodami i interdisciplinárním pojetím, které lze v současnosti nalézt v oboru slovesné folkloristiky či jiných humanitních vědách, jež pracují s narací a od ní se odvíjející kulturní paměti. Přínosem jsou nejenom samotné studie, ale sborník jako celek, protože nám představuje slovesnou folkloristiku nikoli jako archivní, historickou disciplínu, ale jako moderně orientovanou specializaci etnologie, která se nebrání nejenom současným etnologickým trendům, ale je otevřená i dalším pohledům - antropologickým, psychologickým, sociologickým. Publikace, vydaná ve spolupráci se slovenskou stranou, je kvalitním příspěvkem nejen pro slovesné folkloristy, ale i pro širší odbornou veřejnost, která oblast výzkumu lidové kultury nevidí jen v jejím klasickém modelu tradice, ale zejména v její životnosti.

Martina Pavlicová

DANIEL DRÁPALA: „...ANI TA METLA NEDALA HLADEM UMRÍT...“ BŘÍZA A BŘEZOVÉ PROUTÍ V TRADIČNÍ LIDOVÉ KULTUŘE. Zubří – Rožnov pod Radhoštěm: Město Zubří a Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 2005, 102 stran.

Precizně zpracovanou monografii jedné z nejstarších a nejrozšířenějších technologií rukodělného zpracování přírodních materiálů rozčlenil autor po nezbytném úvodu do devíti kapitol. Literatura, prameny a údaje o informátorech jsou uvedeny závěrem v samostatných oddílech. Připojena je Metlářská pohádka Hany Holišové. Kvalitní je rozsáhlá

fotografická a kresebná dokumentace s popiskami v textu.

Po úvodní poctě přírodním materiálům, lidské schopnosti s nimi důvtipně a zručně nakládat a slušně si radit i v těžkých existenčních podmínkách je v kapitole „...pod dubinů březina...“ věnována pozornost historii výskytu břízy v biotopu regionu, v příjmeních, v pomístních jménech i v lidových slovesných projevech.

Uplatnění proutku a metličky ve společenském životě, jejich ohlasu v příslovích, pořekadlech, jejich využití jako zvykoslovného atributu, využití v pověrečných praktikách a v lidovém léčení, v textech písní i v tanečních figurách zmiňuje kapitola „Metlička k dobrému vede Janička“.

S titulkem „...pilně živnost si dobývají...“ jsou prezentovány údaje o surovině, kterou poskytuje bříza, o možnostech jejího využití k výrobě užitkových předmětů pro domácnost a hospodářství (proutí) a hudebních nástrojů (kúra). V následujícím oddílu s názvem „...co metláři dělají...“ je historie metlářství od

práce pro vlastní potřebu až po různé formy existence domácí výroby pro trh, výroby řemeslné i zhodnocení dobových zvelebovacích snah.

Následující kapitoly „... noci při měsíčku, proutí řezají...“ a „...metel z něho nadělají...“ jsou o vlastnostech suroviny, její těžbě, uchovávání, přípravě k finálnímu zpracování, včetně materiálu vázacího (lipové lýko) a materiálu na násady – hikle, o výrobním postupu, jeho jednotlivých fázích, o částech výrobku, sortimentu, organizaci práce i o výrobních nástrojích.

Důležité údaje o formách a průběhu odbytu, úrovni produkce spotřeby a cenách jsou soustředěny v oddílu „...máme metel nadělat, do Vídně jich odeslat...“. Kapitola „... my zme děcka ze Zubřího, z téj metlářské dědiny...“ pojednává podrobně o metlářské tradici v obci Zubří, vyhlášeném výrobním středisku na Valašsku. O posledních vývojových fázích metlářství na Valašsku pojednává závěrečný oddíl opět s případným mottem „...ubýlo takto i metlářů...“.

Drápalova studie je koncipovaná i psaná tak, aby si ji s chutí a zájmem přečetl nejen odborník, ale i laik. Ten se po jejím přečtení může právem podívat nad tím, co všechno se dá o obyčejném koštěti napsat, jak na první pohled obyčejný, nenápadný a výrobně nenáročný předmět může člověku vytrvale sloužit po staletí až dodnes. Čtenáře také jistě zaujme, jak naši předkové dokázali obstát v existenčním boji s drsnými podhorskými podmínkami tím, že dovedli využívat rozsáhlé znalosti o vlastnostech přírodních materiálů a z generace na generaci tradované vždy jednoduché a efektivní rukodělné technologie vedoucí k výrobě vysoce funkčních a esteticky dokonalých výrobků. Konec konců – tímto zjištěním může své ocenění Drápalova odborného přínosu formulovat i čtenář zasvěcený a problematiku rukodělného zpracování přírodních materiálů znalý.

S projevem uznání se sluší dodat, že Drápalova studie byla vydána za finančního přispění Odboru regionální a národ-

nostní kultury Ministerstva kultury České republiky, že tento grantový projekt byl realizován ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm v letech 2002 – 2005 a že byl vydán v solidní grafické úpravě a v rozumném nákladu tří set padesátí výtisků.

Karel Pavliščík

JAN PAVLÍK: KUŽELOV. HORNÁCKÁ DĚDINA POD KŘÍDLY VĚTRNÉHO MLÝNA. Kuželov: Obec Kuželov 2005, 342 stran.

V roce 2006 si hornácká obec Kuželov připomněla 600 let od první písemné zmínky o své existenci. Toto velké výročí si vyžádalo i velké připomenutí. Vedle vlastních oslav zde musíme zmínit především vydání rozsáhlé monografie o obci z pera místního rodáka, lékaře, vynikajícího zpěváka a tanečníka, autora řady folklorních pořadů a vůbec výrazné kulturní osobnosti – Jana Pavlíka.

Autor nejenže se ve své práci vyznal ze vztahu k rodné dědině, kraji a svým rodovým kořenům, ale především prokázal svou znalost historickou, etnografickou a vlastivědnou vůbec. Tomu odpovídá též uspořádání kapitol knihy. Např. Krajina a přírodní poměry, Obec, Historie, Dějiny farnosti, Historie školství, Zaměstnání a obživa, Spolková činnost atd. Ovšem při bližším pohledu se ukáže, že často postupuje poněkud jinak, že klade důraz i na kritéria sociologická či filozofická, nejen historická a etnografická. Obraz vesnice a života v ní vystupují pak plastičtěji a zřetelněji. Dokládají to například stati nazvané Životní filozofie sedláka a dialekt, Rok na gruntě, Běh roku, Galerie osobností aj. Ukazuje se, že Jan Pavlík v souladu se svým založením, znalostmi a vírou vnímá některé skutečnosti poněkud netradičně. Jde však o pohled zasvěcený a znalý. Publikaci je to jen ku prospěchu.

Když k tomu připočteme i bohatou dokumentační přílohu této kroniky hornácké dědiny, vyjde nám, že autor vzdal své rodné obci poctu vskutku měrou nebývalou a vrchovatou. Může být příkladem i pro jiné.

Jan Krist

ZPÍVÁNÍ A VYPRÁVĚNÍ Z KUŽELOVA. Multimediální CD. Vybral, sestavil a produkuje Miroslav Minks, průvodní text Jiří Plocek, Miroslav Minks, Jan Pavlík, Jaroslav Pelikán. Kuželov: Obec Kuželov 2006.

Jubileum 600 roků od první písemné zmínky o obci oslavil Kuželov více než důstojně. Vedle obsáhlé monografie vydala obec i multimediální dvojalbum. První CD obsahuje současné záznamy zpěváků a zpěvaček z Kuželova za doprovodu Hornácké muziky Miroslava Minkse. Druhé CD pak přináší archivní nahrávky: vyprávění Vaška Mlýnka, zpěváky z Kuželova doprovázené muzikou Jož-

ky Kubíka z Hrubé Vrbky a Brněnskou cimbálovou muzikou Antonína Jančíka. Nalezneme tu ale i datovou stopu s fotografiemi a vyprávěním kuželovských rodáků, devíti vyhlášených zpěváků.

Knížečka, jejíž součástí jsou obě CD, však přináší vedle spousty dalších fotografií i stati jako „Lidová píseň a muzika v Kuželově z pohledu tradice“ a „Kuželovská hudecká muzika“, též portrét učitele a sběratele lidových písní Martina Práška s ukázkami jeho sbírky „Lidové písně z kraje velického“. Nechybí zde ani portrét dalšího zdejšího rodáka, malíře Cyrila Mandela či portrét asi dodnes nejnámějšího Kuželovjana – lidového vypravěče Vaška Mlýnka.

Album ukazuje přesvědčivě, kolik výrazných pěveckých a vypravěčských osobností se zrodilo v tak malé vesnici, jakou Kuželov bezesporu je. Jedná se o působivý a se znalostí problematiky sestavený výběr provázející lidovou kulturou obce, o mimořádnou sondu do jejího kulturního dědictví. Nám nezbyvá, než sestavovateli, zpěvákům a všem, kteří se na albu podíleli, vyslovit absolutorium. Týká se to i vedení obce, které projekt podpořilo zásadním způsobem.

Jan Krist

ACTA MUSEALIA 5, 2005, č. 1 – 2.

První dvojčíslo pátého ročníku sborníku Acta musealia, vydávaného Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně, ukazuje, že toto regionální periodikum si udržuje od svého vzniku dobrou úroveň obsahu i svěbytnou grafickou úpravu. Přináší opět jak zajímavé studie a články ze společenskovedního bádání muzea, tak cenné příspěvky o osobnostech regionu a zprávy o práci s muzejními sbírkami.

Pro národopisné bádání a jeho muzeologické kontexty zaujme práce B. Petrákové o historii muzejního spolku a muzea v Luhačovicích (s. 5-14). Osvětluje především dobovou atmosféru vzniku

a vývoje tohoto muzea. Bylo by jistě užitečné zmínit na tomto příkladě některé muzeologické konsekvence muzeí tohoto typu, zejména úvahu o perspektivách jejich soudobého vzdělávacího nebo jen kulturně společenského významu.

O důkladné archivní studium je opřena práce P. Minářové o národopisné výstavě v Napajedlech v roce 1894 (s. 15-29). Byla jednou z těch 54 moravských výstav, které se staly součástí příprav Moravy na slavnou Národopisnou výstavu československou v roce 1895 v Praze. Některé souvislosti kulturního vývoje Napajedel na konci 19. století mohla autorka nalézt v monografii, kterou město Napajedla vydalo v redakci Milady Piskové v roce 1998. Zajímavým doplňkem k této monografii je práce J. Langové o muzejním a archeologickém spolku v Napajedlech (s. 30-43).

Největší část oddílu studií a článků zaujímá „baťovská“ problematika. Začíná obsáhlou prací H. Kuslové o počátcích baťovských společností v Brazílii (s. 44-59) a pokračuje článkem Y. Činčové o protialkoholních aktivitách Tomáše Bati jako starosty Zlína ve dvacátých letech 20. století (s. 60-64). Zajímavým příspěvkem je kritická recenze knih T. A. Pánka *Živé dílo* a T. Svatopluka *Botostroj*, v níž L. Havelková konstatuje, že baťovský Zlín by si zasloužil lepší literární podobu (s. 65-70). Součástí této série článků o batismu je cenná studie H. Kuslové o osudech vedoucích představitelů firmy po 2. světové válce (s. 71-84) a práce O. Adamce o politických událostech v roce 1968 a jejich vlivu na tehdejší podnik Svit (s. 85-90). Oddíl studií a článků uzavírá článek V. Hlávkové o dokumentaci proměn rodinného zvykosloví na Zlínsku (s. 91-96), zpracovaný na základě vlastního dotazníkového výzkumu.

V oddílu personalia je uvedena vzpomínka na Zikmunda Jankea, vynikajícího lékaře a zakladatele luhačovického lázeňského divadla, na obchodního ředitele Baťova koncernu Hugo Vavreč-

ku, cestovatele Eduarda Ingríše, na Leoše Firkušného, rodáka z Napajedel, na významného představitele českého národopisu a českého muzejnictví Ludvíka Kunze a na mimořádnou osobnost folklorního hnutí etnochoreoložku Zdenku Jelínkovou. K osmdesátým narozeninám Zdeňka Mišurce, prvního odborného národopisce ve zlínském muzeu, je zde uvedena bibliografie jeho díla. Oddíl personalia doplňuje gratulace k životnímu jubileu L. Hyblerové a vzpomínka na pracovníky muzea Stanislava Svobodu a Jiřího Krista.

Oddíl musealia zahrnuje informace o přírodopisných a antropologických sbírkách, o starých tiscích v historickém fondu muzejní knihovny, zprávu z Obuvnického muzea a také zajímavou práci J. Wicherka o činnosti divadelní jednoty Tyl v Malenovicích, která by patřila spíše do oddílu studií a článků. Oddíl musealia uzavírá statistický přehled o činnosti Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně za rok 2004. Je třeba ocenit práci redakční rady i odborných pracovníků zlínského muzea, neboť prokazují, že úroveň každé odborné instituce je závislá na míře a kvalitě práce všech jejích pracovníků, ale i na dobrém výběru spolupracovníků. A to se Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně daří.

Josef Jančář

VÝROČNÍ ZPRÁVA NÁRODNÍHO ÚSTAVU LIDOVÉ KULTURY ZA ROK 2005. Strážnice: NÚLK 2006.

V publikaci sympatického formátu a jednoduché grafické podoby je na sto pěti číslovaných stranách textu a sedmi nečíslovaných stranách přílohy kompletní přehled činnosti strážnického Národního ústavu lidové kultury – unikátní instituce mezi organizacemi s podobným posláním v celostátním i evropském kontextu. Editorka Marie Čadílková,

vzhledem k letitému působení v NÚLK své kauzy víc než znala, v ní shromáždila údaje, které by dle našeho soudu měly být známy a k užítku každému, kdo se chce věcně a odpovědně zabývat problematikou péče o tradiční lidovou kulturu v České republice.

V první části textu jsou uvedeny podrobné indikační údaje NÚLK a údaje o způsobu jeho řízení včetně organizační struktury. Hlavně však je tu stručný, leč pro přesné posouzení významu NÚLK klíčový přehled jeho základních činností. Díky následujícím podrobným personálním údajům vystupují z anonymity lidé, kteří uvedené činnosti NÚLK realizují nebo za jejich realizaci odpovídají. Konkrétní čísla přehledu o majetku ústavu, o rozpočtových údajích a hodnocení jejich analýzy umožňují věcný pohled na podmínky, v nichž v dané situaci NÚLK své úkoly plní.

Informace o vlastní činnosti NÚLK jsou rozvrženy do tří kapitol. První je věnována jeho aktivitám v rámci realizace projektu ochrany nehmotného kulturního dědictví, druhá jmenovitým úkolům výzkumu a vývoje, třetí jeho konstantním činnostem, mj. dokumentaci, vzdělávací a vydavatelské činnosti, spolupráci se zahraničními i domácími institucemi, péči o sbírky, informačním systémům a činnosti pořadatelské. Jde o údaje konkrétní a domnívám se, že pro zběžné pozorovatele scény českého folklorního objevné. K takovým mohou patřit i v příloze uvedené seznamy členů poradních orgánů ředitele NÚLK, které již dlouhá léta výrazně přispívají k realizaci stěžejních úkolů a projektů. Nechybí ani přehled publikační činnosti pracovníků, přehled a zároveň nabídka publikací, obrazových a zvukových nosičů z ediční produkce NÚLK

Výroční bilance spolu výkazem zisku a ztrát sestavenými k 31. 12. 2005 „v tisíci Kč na dvě desetinná místa“ publikaci, která je k dispozici ve strážnickém zámku – sídlu NÚLK, uzavírá.

Karel Pavlišťík

SBOR USTAVEN

Tím, že UNESCO udělilo slováckému verbuňku titul Mistrovské dílo ústního a nehmotného dědictví lidstva, vzala na sebe Česká republika závazek pečovat o další udržení tohoto kulturního fenoménu. Podrobný a dlouhodobý plán způsobů péče a konkrétních akcí i jejich financování je uveden v nominaci verbuňku na zmíněné ocenění, přičemž většinu z něho má realizovat nebo iniciovat Národní ústav lidové kultury.

Ten již práci zahájil 9. října 2006 ustavením Sboru lektorů a znalců verbuňku jakožto poradního orgánu ředitele ústavu. Členy Sboru se stalo 29 osob – tanečníků, porotců, organizátorů a teoretiků – zahrnujících představitele všech slováckých regionů, verbířské soutěže na MFF ve Strážnici i soutěži v regionech. Takto široká členská základna je dobrým předpokladem pro kvalitní a obsažnou činnost. Předsedou Sboru byl zvolen Karel Pavlišťík, místopředsedy Jan Miroslav Krist a Rudolf Tuček.

V organizačním a jednacím řádu Sboru jsou formulovány jeho úkoly. Má zejména sledovat stav a rozsah tradičních i novodobých příležitostí k uplatnění a uchování verbuňku; navrhopvat a spolupracovat při uskutečňování opatření potřebných k udržení, vytváření a rozvíjení takových příležitostí – včetně autorských realizací; poskytovat odborné konzultace organizátorům kvalitních akcí směřujících k uchování verbuňku v regionu; zpracovávat návrhy na audiovizuální dokumentaci aktuálního stavu existence verbuňku v regionech a spolupracovat na jejich realizaci prováděnou NÚLK; navrhopvat a realizovat koncepce dlouhodobých i krátkodobých plánů činnosti Sboru; pravidelně vyhodnocovat všechny aktivity Sboru včetně návrhů na nápravu případných nezdarů na straně jedné, popularizovat a oceňovat dosažené úspěchy na straně druhé; upozorňovat NÚLK na články věnované verbuňku

a jeho nositelům uveřejněné v regionálním a místním tisku.

Členové Sboru přítomní na ustavujícím jednání projevili chuť do práce, takže lze doufat, že značně přispějí k udržení a rozvoji slováckého verbuňku.

Jan Miroslav Krist

MÁME NEBO NEMÁME MÍT OBAVY O UDRŽENÍ TRADICE SLOVÁCKÉHO VERBUŇKU?

Hladinu kulturního života rozvířila na sklonku loňského roku zpráva ze zasedání UNESCO, které vybralo mužský taneční projev – slovácký verbuňk za Mistrovské dílo ústního a nemateriálního dědictví lidstva. Toto prestižní ocenění, jímž se stal slovácký verbuňk první nemateriální památkou naší země zapsanou do seznamu UNESCO, a zařadil se tak mezi světové kulturní fenomény, je velkým vyznamenáním jednoho z mnoha projevů naší lidové kultury. Toto ocenění však s sebou přináší také řadu povinností, které souvisejí s udržováním a trvalým rozvíjením tohoto lidového tanečního projevu. Proto byl z iniciativy vedení Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici ustanoven sbor poradců, který se většinou rekrutoval z členů odborné poroty festivalové soutěže ve verbuňku, pracující spolu s pověřenými pracovníky ministerstva kultury na koncepci udržení a dalšího rozvíjení tohoto tance.

Nyní dovolte jen krátce několik poznámek k období, které předcházelo světovému ocenění verbuňku. Na počátku stál dobrý počín, totiž vrátit se zpět k příkladu prvních ročníků strážnických slavností, na nichž si v soutěži měřili slováčtí šohaji, muzikanti, zpěváci i tanečníci své síly. Je tomu právě dvacet let, co programová rada MFF Strážnice přijala návrh Karla Pavlišťíka a Jana Miroslava Krista, aby byly v rámci festivalu znovu obnoveny soutěže v tanci i zpěvu. Jak šťastný to byl nápad, dokázal průběh

dosavadních dvaceti ročníků soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku. Ukázalo se, že soutěžní pořad se stal atraktivní nejen pro soutěžící, ale stal se i nejnavštěvovanějším pořadem (s přihlednutím ke kapacitě stadionu, který byl pořadu vyčleněn). Rok od roku stoupala účast soutěžících v oblastních kolech, a tak měla porota v počátcích soutěžního finále na strážnickém festivalu doslova plné ruce práce a než vykrystalizovala hodnotící kritéria, bývaly porady poroty velmi bouřlivé.

Dnes bychom již těžko mohli vyčíslit počet akcí a množství hodin metodické práce, které předcházely přípravě nominace pro UNESCO. Vedení NÚLK pověřilo tímto úkolem pracovní skupinu ve složení Jan Blahůšek, Karel Pavlišťík, Jitka Matuzsková a Jan Miroslav Krist. Jejich společná práce byla korunována dne 25. listopadu 2005, kdy generální ředitel UNESCO Koichiro Matsuura prohlásil slovácký verbuňk za Mistrovské dílo ústního a nemateriálního dědictví lidstva.

Jako první vlašťovky přiblížení tohoto tance laické veřejnosti a aktivizace městských a obecních samospráv ke spolupráci v podpoře a rozvoji kulturního dědictví lze označit přehlídky verbířů všech regionů Slovácka. První akcí tohoto druhu byla *Přehlídka verbířů Slovácka tří generací*, která se konala v Břeclavi 29. října 2005 v Domě školství, druhá s názvem *Slováctví verbířů tří generací* proběhla 14. října 2006 v sále Domu kultury v Kyjově. Jen škoda, že o těchto akcích nelze hovořit jako o divácky atraktivních, neboť hlediště byla v obou případech jen z poloviny zaplněná. O to temperamentnější byl však potlesk, kterým diváci hodnotili výkony jednotlivých verbířů.

Nebudu se podrobněji zabývat hodnocením poroty, neboť to není předmětem mé úvahy. Přesto si dovoluji uvést některé postřehy. V klidu a pohodě jsem měl možnost velmi intenzivně vnímat taneční projevy aktérů večera. Porovnával jsem výkony tanečníků, kteří byli na seznamu soutěžících po celých dvacet let

trvání soutěže a s potěšením konstatoval, jak velký kus práce bylo za toto období pro verbuňk vykonáno. Vedle ostřílených tanečníků třetí generace, jakými byli Jan Gajda nebo Jaroslav Švach, se již vyprofilovala střední generace, v níž panuje velká vyrovnanost projevu, i když v některých případech by bylo možno leccos kriticky podotknout. Ale takový je verbuňk – jako květ, tu křehký, jemný, tu bujně rozvítý, v každé době jiný. Verbuňk je vysoce individuální taneční projev závislý na mnoha faktorech, na stavu mysli, náladě, fyzické kondici, citovém rozpoložení, na temperamentu a v neposlední řadě (jak často konstatujeme) i na doprovodné muzice, která umí nebo neumí zahrát pod nohy. Je sice potěšitelné, že se rozšiřuje zpěvní repertoár verbířů, ale jak se ukázalo na akci v Kyjově, ne vždy to obě strany zvládly na výbornou. Ve střední generaci máme výborné interprety a dá se říci, že si to ta nejmladší generace dobře uvědomuje a snaží se co nejvíce těmto vzorům přiblížit. Ke škodě věci nutno konstatovat, že autoři obou akcí – Rudolf Tuček a Jaroslav Švach v Břeclavi i Rudolf Tuček a David Pavlíček v Kyjově – nevyužili dostatečně této příležitosti k tomu, aby představili divákům opravdu nejmladší generaci, která by byla pro diváky jistě velmi atraktivní a pro mladé verbíře smysluplná. Toto je problém, který již dříve pochopila programová rada kunovického festivalu pod vedením Romany Habartové a vytvořila pro mladé verbíře regionální soutěže. S potěšením lze konstatovat, že tento počín již přináší své ovoce a o verbíře na Uherskohradištsku není nouze. Na kyjovské akci bylo možno konstatovat oživení verbování na Strážnicku (celkový výkon Adamce by již dobře zalomcoval soutěžní porotou). Strážničané tentokrát předvedli tři různé verbířské styly a všechny na výborné úrovni. To by měl být popud pro další oblasti, kde dochází k jakési nivelizaci stavby verbuňku. Trochu bych oponoval vkusu rozjezdu verbuňku jakýmsi mezirytmem, který sma-

zává onen charakteristický rys výbuchu rytmu v druhé taneční sloce.

Závěrem bych chtěl podotknout, že při podobných akcích v regionu je potěšitelná organizační spoluúčasť zástupců samosprávy, kteří tím dávají najevo, že si projevů lidové kultury váží jako cenného dědictví kultury národní.

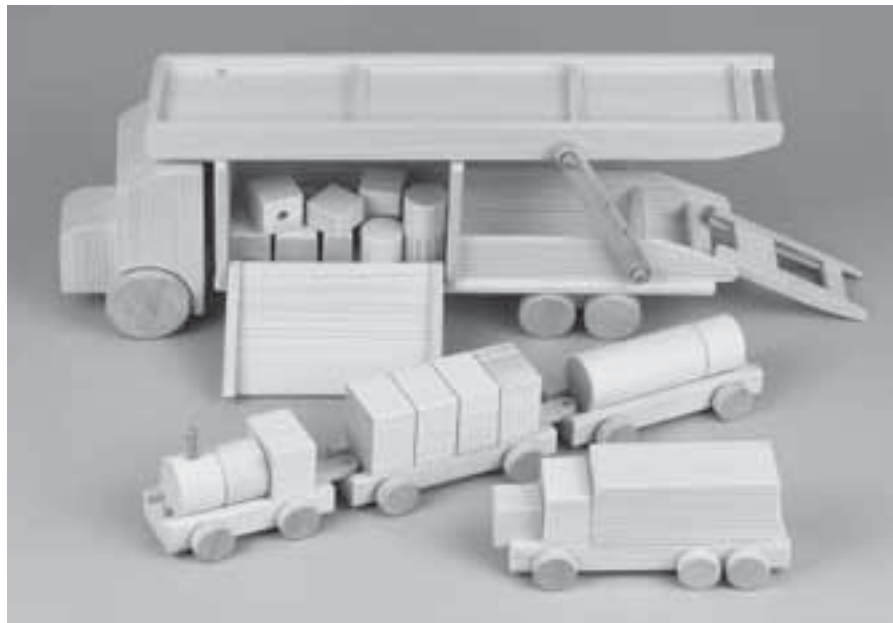
Jan Pavlík

HRAČKY A DÁRKY PRO DĚTI. INSPIRACE TRADIČNÍ ŘEMESLNOU TVORBOU

Český národní podnik s.r.o. provozuje v Praze síť obchodů Manufaktura. V roce 2005 uspořádal za podpory Ministerstva kultury ČR již 5. ročník designérské soutěže na téma *Hračky a dárky pro děti*. Atraktivní téma vyvolalo velký zájem mezi výtvarníky, řemeslníky i studenty, soutěže se zúčastnilo několik desítek autorů. Někteří z nich připravili

více druhů hraček nebo ucelenou kolekci s variacemi na jedno téma. Zastoupeny byly všechny základní přírodní materiály, ale nejvýraznější skupinou byly tentokrát výrobky z textilu. Mezi soutěžními exponáty se objevily více či méně stylizované hadrové panenky, miminka, zvířátka, autíčka nebo různě tvarované polštářky z bavlny, kanafasu či modrotisku, doplněné výšivkou, krajkou nebo ručním tkaním. Někdy autoři k textilu přidávali doplňky ze dřeva nebo přírodních pletiv – proutí, pedigu či orobince. Zajímavým nápadem byly i tzv. hrací deky, malé textilní přikrývky vycpané dutým vláknem a doplněné několika hračkami, uloženými v kapsách nebo přichycenými pomocí suchých zipů.

Z ostatních materiálů bylo nejvíce zastoupeno dřevo, uplatněné u skládanek a stavebnic, zvířátek, řezaných nebo soustružených figurek (nechyběly ani nové typy tradičních krounských hraček). Keramici se ve větší míře soutěže nezúčastnili. Kdysi poměrně rozšířená

Jiří Drhovský – auto-transportér, smrk a břiza, 1. cena. Foto: archiv ČNP.

produkce miniatur dnes nemá proti plastům příliš šancí, a tak se keramické dílny výrobě hraček nevěnují. Proto byla velmi vítanou výjimkou hezká kolekce dětského majolikového nádobíčka.

Výrazným prvkem, který bylo možno mezi exponáty soutěže zaznamenat, byla snaha o tvorbu didaktických hraček. Tyto návrhy měly různou úroveň.

Eta Placáková, Jarmila Pošustová – nádobíčko, majolika, 2. cena. Foto: archiv ČNP.

Otto Štemberka – komín, dřevěná didaktická hračka. Čestné uznání. Foto: archiv ČNP.

Mnohé ze soutěžních exponátů se již objevily pod značkou „Manufaktura“ v obchodech Českého národního podniku. Obohatila se tak nejen nabídka zboží určeného pro děti, ale zároveň se splnil jeden z důležitých cílů těchto pravidelných designerských soutěží.

Ivana Janouchová

Hana Hrbková – zvířata, textilní hračky. 3. cena. Foto: archiv ČNP.

Radek A. Herout – kolotoč, pohyblivá dřevěná hračka. Čestné uznání. Foto: archiv ČNP.

NOSITELÉ TRADICE LIDOVÝCH ŘEMESEL V ROCE 2006

Již šestý rok zasedá pravidelně Komise pro výběr kandidátů na udělení titulu Nositel tradice lidových řemesel. Jedná se o poradní orgán ministra kultury ČR, v němž jsou zastoupeni ministerští úředníci, odborníci na řemeslné technologie, muzejní etnografové, ale také samotní řemeslníci a prodejci jejich výrobků. Administrací celého projektu je pověřen Národní ústav lidové kultury, tajemníkem komise je jmenován Jan Krist.

Letošní návrhy nominací byly komisí většinou dobře známé, jednalo se totiž o materiál shromážděný v předchozích letech, který však byl z různých důvodů odsunut na pozdější dobu, nebo doporučen k doplnění. Vesměs se jednalo o dobře známé, praxí prověřené výrobce, držitele titulu Mistr lidové umělecké výroby, udělovaného ÚLUV. O to potěšitelnější je skutečnost, že i po rozpadu této zastřešující organizace dokázali při své výrobě setrvat a dále ji v nesnadných podmínkách trhu rozvíjet.

V roce 2006 byli ocenění následující výrobci:

Josef Hruška (*1941) z Valašského Meziříčí. Kovář a podkovář, jemuž byl v roce 1988 přiznán titul „Pracovník uměleckého řemesla“, je pokračovatelem rodinné kovářské tradice. Vyučil se u svého otce a v rodinné tradici pokračuje dosud. Ovládá všechny tradiční kovářské technologie a své dovednosti předvádí na dnech tradičních řemesel ve Valašském muzeu v přírodě a na řadě dalších míst v ČR. Své znalosti předává celé řadě následovníků, včetně nejmladší učňovské generace. Pro své vynikající znalosti tradičních technologií je ctěn a vážen v celém společenstvu kovářů, kteří ho na udělení titulu doporučili.

Jaroslav Sucháček st. (*1936) ze Lhoty u Vsetína. Pochází z lokality i rodiny, v níž má výroba kamenných brousků dlouholetou tradici a současně i posled-

ní regionální pokračovatele. Jmenovaný ovládá všechny důležité technologické postupy počínaje těžbou kamene, jeho dělením, výrobou polotovarů a jejich broušením a hlazením do finální podoby několika tvarově odlišných, plně funkčních brousků i příhodně ztvárněných suvenýrů. Svoje výrobky a znalosti představuje veřejnosti ve Valašském muzeu v přírodě a také na celé řadě výstav a prezentací doma i v zahraničí – Anglie, Německo, Švýcarsko, Belgie a další.

Ludmila Kočišová (*1931) z Vnorov. Pochází z prostředí, kde zpracování kukuřičného šustí mělo dlouholetou tradici, na niž navázala rozsáhlá podomácká výroba. Pod patronací ÚLUV, jehož byla L. Kočišová zaměstnankyní, došlo k výraznému rozšíření a také estetickému prohloubení této výroby. Díky svému přirozenému výtvarnému talentu i zručnosti začala záhy rozvíjet typy

Ludmila Kočišová – panenka ze šustí.
Foto M. Šimša 2006.

výrobků a zdokonalovat jejich výtvarný vzhled. Svoje práce představuje na celé řadě výstav doma i v zahraničí, vychovává si nástupce a v lokalitě působí jako garant dobré kvality výrobků.

Dana Ptáčková (*1950) z Morkovic. Pochází ze široké „rodiny“ morkovických košíkářů, na jejichž věhlas, znalosti technologií, propracované vysoce estetické tvarosloví a pracovní vzory vědomě navazuje. Ve spolupráci s výtvarníky ÚLUV (I. Vítová) ji však obohatila o nové impulsy a výrobní vzory. Její práce se vyznačuje čistotou linií a tvarů, kvalitním zpracováním vybraného stylu pleťva a plnou funkčností výrobků. Svůj um a rukodělné kvality se nezdřáhá předvádět na veřejnosti v rámci některých prodejních trhů, specializovaných akcí muzeí a také rukodělných kurzů, kde působí jako lektorka. Rozsah a kvality jejího sortimentu se staly podkladem výstavy *Proutěný svět Dany Ptáčkové*, instalované v roce 2001 v Masarykově muzeu v Hodoníně.

Miloslava Zatloukalová (*1959) z Brodku u Konice. Pochází z lokality, v níž má zpracování slámy několik století trvající tradici, kterou se její rodina snaží vědomě udržet. Její práce vychází z tradičního tvarosloví, které pod patronací ÚLUV získalo vysoce estetický vzhled, akceptovatelný pro současného uživatele. Výrobní sortiment tvoří práce ze slameného pletence, jako jsou prostírky, kabely a klobouky. Jiným způsobem se vyrábí slamené misky, košíčky, tkané rohože, a v neposlední řadě pletené slamené vánoční ozdoby. Práci jmenované je možné shlédnout na různých předváděcích akcích, v prodejních dárkových předmětů a také na odborně zaměřených programech muzeí a muzeí v přírodě. Své zkušenosti předává v rukodělných kurzech a především pak v rámci rodiny své dceři, která jí významnou měrou v dílně pomáhá.

Slavnostní předání titulů proběhlo u příležitosti Národního zahájení Dnů evropského dědictví v městě Jičíně. Součástí celé řady doprovodných akti-

vit, letos „odstartovaných“ již v květnu, byla výstava *Lidová řemeslná a lidová umělecká výroba v ČR*, instalovaná v rekonstruovaných prostorách Valdštejnské lodžie. Pořádající město Jičín zde uskutečnilo několik doprovodných aktivit zaměřených na prezentaci místních výrobců, osvojení základů rukodělných technik i seznámení s výjimečnou kulturní památkou. Součástí oslav Národního zahájení byla reinstalace výstavy se zaměřením na výrobce oceněné titulem „Nositel tradice 2006“ (scénář M. Šimša). Celkem se jedná již o sedmadvacet řemeslníků, jejichž prezentace a výrobky dokáží zaplnit rozsáhlý prostor.

Tolik k letošním oceněným; jací budou ti v roce 2007, závisí do velké míry také na tom, kolik dobrých a zručných řemeslníků ze svého okolí objevíte a k ocenění navrhnete. Podrobné informace a formuláře najdete na internetových stránkách NÚLK pod heslem Nositel tradice nebo na adrese <http://www.nulk.cz/default.asp?cont=15>.

Martin Šimša

Instalace výstavy *Nositelé tradice* v Jičíně.
Foto M. Šimša 2006.

OBSAH XVI. ROČNÍKU

Studie a články

Ostatkové právo na Hané, jeho postavení ve struktuře masopustních zvyků a vztah k ostatním obřadům výročního obyčejového cyklu (<i>Martin Šimša</i>)	3
Masopustní obchůzka na luhačovickém Zálesí v kontextu transformace tradičního zvykosloví na jihovýchodní Moravě (<i>Blanka Petráková</i>)	16
Doudlebská masopustní koleda: tanec jako text (<i>Daniela Stavělová</i>)	28
Masopustní obchůzky a masky na Hlínecku (<i>Ilona Vojancová</i>)	38
Fašiangy v obci Kanianka (tradícia a súčasnosť) (<i>Katarína Nádaská</i>)	43
První notované zápisy ukrajinského hudebního folkloru (<i>Petr Ch. Kalina</i>)	75
„Ponocenské písně“ na Moravě a ich vztah k slovenskému repertoáru (<i>Hana Urbancová</i>)	80
Několik poznámek k textové motivice romských písní (<i>Tomáš Šenkyřík</i>)	92
Lidové písně a nejmladší generace (<i>Marta Toncrová</i>)	99
Minulosť a prítomnosť fujary v slovenskej ľudovej kultúre. K zápisu fujary na Zoznam majstrovských diel ústneho a nehmotného dedičstva ľudstva UNESCO (<i>Bernard Garaj</i>)	104
Spolkový život ve Zlíně v období expanze firmy Baťa (<i>Yvona Činčová</i>)	131
Role řemenářské sekce z Metylovic v živnostenském společenstvu i v životě obce (<i>Václav Michalička</i>)	139
Odras národnostního vývoje Brna v činnosti typografických spolků (<i>Karel Altman</i>)	144
Plzeňské korzo (<i>Marta Ulrychová</i>)	153
„Folkloristi“ v Bratislave – pohľad na život záujmovej skupiny (<i>Barbora Skraková</i>)	161
O hračkách, hrách a hraní (<i>Zdeňka Poláková</i>)	195
Od hračky k upomínkovému předmětu (<i>Alena Křížová</i>)	201
Tradice výroby zakuřované hračky (<i>Michal Roček</i>)	209
Dětský bič – hračka i pracovní nástroj (<i>Václav Michalička</i>)	218
Jak si hrají děti Romů (poznámky z terénního výzkumu v Rudňanech) (<i>Jana Poláková</i>)	222

Fotografická zastavení

„Fašanky, to sú svátky – z hospody do hospody...“ (<i>Helena Beránková</i>)	49
Mým potomkům... (<i>Helena Beránková</i>)	226

Proměny tradice

Jak jsem chodil „po osmicach“ (<i>Josef Oriško</i>)	52
O chodských zpěvačkách a zpěvácích lidových písní (<i>Vladimír Baier</i>)	110
Košikářství jako umělecké řemeslo (<i>Jarmila Pechová</i>)	170
Vánoce jako vynalezená tradice či ambivalentní rituál? (<i>Eva Jirková – Marta Ulrychová</i>)	228

Společenská kronika

Blahopřání Martě Toncrové (<i>Lucie Uhlíková</i>)	53
K významnému životnímu jubileu	
Evy Večerkové (<i>Alexandra Navrátilová</i>)	54
Zdravice Dagmar Klímové (<i>Jana Pospíšilová</i>)	55
Hannah Laudová (6. 1. 1921 Libštát – 28. 10. 2005 Praha) (<i>Daniela Stavělová</i>)	56
Odešel Kliment Navrátil, král kyjovského verbuňku (<i>Jan Pavlík</i>)	57
Přátelský pozdrav Alexandře Navrátilové (<i>Eva Večerková</i>)	114
Pěťasedmdesátka Karla Pavlišťika (<i>Lucie Uhlíková</i>)	115
Jiří Langer sedmdesátníkem (<i>Helena Bočková</i>)	116
Blahopřání k pěťasedmdesátinám Richardu Jeřábkoví (<i>Josef Jančář</i>)	119
Josef Jančář pěťasedmdesátníkem (<i>Jan Krist</i>)	119
K životnímu jubileu Aleny Schauerové (<i>Karel Pavlišťik</i>)	172
Jubilejní pozdrav Ludmile Tarcalové (<i>Eva Večerková</i>)	174
Helena Johnová zemřela (<i>Alexandra Navrátilová</i>)	175
Za Jindřichem Hovorkou (<i>Jaromír Nečas</i>)	176
Osobní vzpomínka na Jindřicha Hovorku (<i>Jiří Plocek</i>)	177
Zdravice k osmdesátinám Jana Trojana (<i>Dušan Holý</i>)	233
Jubilejní pozdrav Miloslavě Hoškové (<i>Eva Večerková</i>)	234
Jubilantka Eva Kröschlová (<i>Daniela Stavělová</i>)	234
Otakar Pokorný (13. 11. 1926 Přeštice – 3. 5. 2006 Brno) (<i>Dušan Holý</i>)	234
Richard Jeřábek (14. 5. 1931 – 14. 10. 2006) (<i>Josef Jančář</i>)	236
Vzpomínka na cesty s Richardem Jeřábkem (<i>Jana Pospíšilová</i>)	236
Malá osobní vzpomínka na Říšu Jeřábka (<i>Dušan Holý</i>)	238

Ohlédnutí

Malé jubileum Rádia Proglas (<i>Jan Krist</i>)	113
--	-----

Konference

„Grenzen & Differenzen“ (<i>Vladimír J. Horák, Nicole Hirschler</i>)	58
Etnologický ústav AV ČR slavil sté výročí (<i>Jarmila Pechová</i>)	59
Zlínská konference na počest Františka Bartoše (<i>Karel Altman</i>)	120
Sympóziium Minulosť a prítomnosť mlynov v Tekovskej stolici (<i>Ladislav Mlyňka</i>)	177
Orální historie a její interdisciplinární využití (<i>Jana Nosková</i>)	179
Seminář Etnokulturní tradice v současné společnosti (<i>Jarmila Vrtalová</i>)	238
9th EASA Biennial Conference „Europe and the World“ (<i>Helena Beránková</i>)	239

Výstavy, exkurze

Musaion (<i>Josef Jančář</i>)	60
Výstava „Žápal, Chvojka, Neckář a další architekti v meziválečné Plzni“ (<i>Marta Ulrychová</i>)	240

Festivaly, koncerty

Gajdování v okolí Nitry. Z 5. ročníku rokycanského semináře	
Dudy a dudáci (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	121
Myjava 2006 (<i>Jan Blahůšek</i>)	180
Zpívali jsme sobě a pospolu ...	
MFF Strážnice 2006 (<i>Zdeněk Mišurec</i>)	240
O kradení aneb Strážnice bere i dává (<i>Josef Holcman</i>)	242
Co nám sdělily ženy z Lipova na letošní festivalové Strážnici (<i>Alena Schauerová</i>)	245

Zprávy

Prohlášení Mistrovských děl ústního a nehmotného dědictví lidstva (<i>Martina Pavlicová</i>)	
Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v ČR (<i>Jan Blahůšek</i>)	
Prezentace tradiční a lidové kultury v zemích střední a východní Evropy (<i>Martin Šimša</i>)	126
Internetová doména www.lidovakultura.cz (<i>Jan Blahůšek</i>)	189
Sbor ustaven (<i>Jan Miroslav Krist</i>)	250
Máme nebo nemáme mít obavy o udržení tradice slováckého verbuňku? (<i>Jan Pavlík</i>)	250
Hračky a dárky pro děti. Inspirace tradiční řemeslnou tvorbou (<i>Ivana Janouchová</i>)	251
Nositelé tradice lidových řemesel v roce 2006 (<i>Martin Šimša</i>)	252

Diskuse

Nad televizním cyklem Folklorika (<i>Jan Blahůšek</i>)	124
--	-----

Recenze

V. Soukup: Dějiny antropologie (<i>Daniel Bechný</i>)	61
M. Vaněk: Orální historie ve výzkumu soudobých dějin (<i>Jana Nosková</i>)	62
M. Canclini – R. de Angelis: Bormio, le sue Valli e il Podestà dei Matii. Viaggio attraverso i secoli nel Carnevale bormino (<i>Marta Ulrychová</i>)	63
E. Le Roy Ladurie: Masopust v Romansu. Od Hromnic po Popeleční středu 1579-1580 (<i>Andrea Zobačová</i>)	65

M. Brandstetrová – J. Zastávková: Uzlík vzorů bílé výšivky z Rožnovska (<i>Alena Jeřábková</i>)	66
D. Hružková: Rožnovský malovaný porcelán (<i>Alena Křížová</i>)	67
K. Pavlišťík: Dřevo, proutí, sláma v tradiční rukodělné výrobě na Podřevnicku (<i>Josef Jančář</i>)	122
O. Elschek (ed.): Empirický výskum v etnomuzikologii, etnologii a folkloristice (<i>Marta Toncrová</i>)	123
O. Čocková – M. Mrvová: Záhorské tance (<i>Klára Kašparová</i>)	123
S. Burlasová: Slovenské ľudové balady; Katalog slovenských naratívnych piesní 1 – 3 (<i>Anna Marie Kovárniková</i>)	124
L. Běťák – I. Brechličuková: Zpívalo se v Osvětímanech (<i>Marta Toncrová</i>)	125
Edice Řemesla – tradice – technika (<i>Alena Vondrušková</i>)	181
R. Jeřábek – E. Maur – J. Štika – J. Vařeka: Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500 – 1900) (<i>Zuzana Beňušková</i>)	183
M. Leščák: Pramene k obyčejovej tradícii a sviatkovaniu na Slovensku na konci 20. storočia (1.) (<i>Jan Krist</i>)	185
Š. Kruško a kol.: Encyklopedický slovník presídlenia (<i>Nada Valášková</i>)	185
Z. Jírový: Osvětou k svobodě (<i>Josef Jančář</i>)	186
G. Kiliánová: Identita a památ'. Devín / Theben / Dévény ako pamätné miesto (<i>Jan Krist</i>)	187
L. Procházka – M. Stecker: Lidová architektura na Sedlčansku (<i>Jitka Matuszková</i>)	188
U Chocně háječek. Lidové písně z východních Čech (<i>Marta Toncrová</i>)	189
R. Stoličná-Mikolajová: Jedlo ako kľúč ku kultúre (<i>Marta Toncrová</i>)	246
J. Pospíšilová – E. Krekovičová (ed.): Od pohádky k fámě (<i>Martina Pavlicová</i>)	246
D. Drápala: „...ani ta metla nedala hladem umřít...“ (<i>Karel Pavlišťík</i>)	247
J. Pavlík: Kuželov. Horňácká dědina pod křídly větrného mlýna (<i>Jan Krist</i>)	248
Zpívání a vyprávění z Kuželova (<i>Jan Krist</i>)	248
Acta musealia 5, 2005, č. 1 – 2 (<i>Josef Jančář</i>)	248
Výroční zpráva Národního ústavu lidové kultury za rok 2005 (<i>Karel Pavlišťík</i>)	249

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2006

(Volkskundliche Revue 4/2006)

Herausgegeben vom Nationalinstitut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

tel. 00420- 518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Das Heft 3/2006 der Zeitschrift Národopisná revue (Volkskundliche Revue) befasst sich thematisch mit dem Spielzeug und dem Spielen. Zdeňka Poláková beschäftigt sich in ihrem Beitrag mit den allgemeinen Aspekten dieses Themas (*Über das Spielzeug, die Spiele und das Spielen*). Alena Křížová befasst sich mit dem Spielzeug als Artefakt (*Vom Spielzeug zum Erinnerungsstück*). Von der ethnographischen Region Mährisch-Walachei gehen der Beitrag von Michal Roček über das Phänomen eines geräucherten Holzspielzeugs aus (*Die Tradition der Herstellung von geräuchertem Holzspielzeug*) sowie der Beitrag von Václav Michalička über Kinderpeitschen (*Die Kinderpeitsche – Spielzeug und Arbeitsinstrument*). Jana Poláková widmet sich in ihrem Beitrag den Kindern der Roma (*Wie spielen die Roma-Kinder. Notizen einer Feldforschung in Rudňany*).

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ bringt einen Aufsatz der Autorinnen Eva Jirková und Marta Ulrychová „Weihnachten – erfundene Tradition oder ambivalentes Ritual?“. In der „Gesellschaftschronik“ wird an die Jubiläen des Musikologen Jan Trojan (geb. 1926), der Ethnologin Miloslava Hošková (geb. 1946) und der Choreologin Eva Kröschlová (geb. 1926) erinnert. Nachrufe - gibt es zum Ableben des Musikers Otakar Pokorný (1926-2006) sowie des Ethnologen Richard Jeřábek (1931-2006). In weiteren regelmäßigen Rubriken finden sich Berichte über Konferenzen, Ausstellungen, Festivals, volkskundliche Aktivitäten und Besprechungen neuer Bücher.

Schlüsselworte:

Spielzeug, Spiele, Spielen, Erinnerungsstück, Artěl, geräuchertes Holzspielzeug, Kinderpeitsche, Mährisch-Walachei, Roma.

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2006

(Journal of Ethnography 4/2006)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

tel. 00420-518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

The Ethnographic Revue 3/2006 pays its attention to toys and playing. Zdeňka Poláková (About Toys, Games and Playing) gives her opinion on that theme within more general context. Alena Křížová (From a Toy to a Souvenir) deals with a toy as an artistic artefact. Two essays have their roots in the ethnographic region of Valašsko: Michal Roček (The Tradition of the Smudgy Toys' Manufacture) prepared an article concerning the phenomenon of the smudgy toys, Václav Michalička (The Children's Whip – a Toy and an Implement of Work) wrote the text about children's whips. Jana Poláková (How Do the Romany Children Play? – Notes from a terrain research at Rudňany) pays her attention to Romany children.

The section "The Transformation of Traditions" brings an article "Christmas as an Invented Tradition or Ambivalent Ritual?" by Eva Jirková and Marta Ulrychová. The social chronicle remembers the anniversaries of the musicologist Jan Trojan (born 1926), the ethnologist Miloslava Hošková (born 1946) and the choreologist Eva Kröschlová (born 1926). The obituary articles are devoted to the musician Otakar Pokorný (1926-2006) and the ethnologist Richard Jeřábek (1931-2006). Into other regular sections, the reports of conferences, exhibitions, festivals and ethnographic activities and reviews of new editions have been involved.

Key words:

Toy, games, playing, souvenir, Artěl, wooden smudgy toy, children's whip, Walachia, Romas

**NU
LK**